

בקיעים בקונצנזוס

אתגרי "צבא העם" ומודל הגיוס לצה"ל במציאות חברתית משתנה

בשנים האחרונות נשמעות טענות כבדות משקל נגד גיוס החובה לצה"ל, בהן חוסר השוויוניות של המודל הקיים, חוסר היעילות הכלכלית הכרוכה בגיוס אוכלוסיות שאינן מתאימות לשירות והפגיעה בערכי החירות וחופש הפרט. הקריאות לשינוי מהותי במודל זה באות על רקע הירידה המתמשכת בשיעור הגברים חייבי הגיוס המתגייסים בפועל לצה"ל (69% בלבד בשנת 2019).

צה"ל
והחברה
הישראלית

אסף מלחי

מחקר
מדיניות
156

זוורו
המכון הישראלי
לדמוקרטיה

בקיעים בקונצנזוס

**אתגרי "צבא העם" ומודל הגיוס
לצה"ל במציאות חברתית משתנה**

אסף מלחי

מחקר מדיניות 156

ינואר 2021

Cracks in the Consensus: The Challenges to the "People's Army" and the Model of Military
Conscription in Israel in a Changing Social Reality

Asaf Malchi

עריכת הטקסט: דפנה לביא
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר בר־דיין
ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 6-333-519-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי
אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר
הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2021
נדפס בישראל, תשפ"א/2021

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

הדברים המובאים במחקר מדיניות זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפול שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפול חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

מחקר זה רואה אור הודות לתרומתן הנדיבה של קרן ריימונד פרנקל
ושל קרן קונרד אדנאואר בישראל.

This study was made possible by the generous support of
The Raymond Frankel Foundation
and the Konrad Adenauer Stiftung (Israel office).

תוכן העניינים

7	תקציר
11	מבוא
15	שאלות המחקר ומטרותיו
16	מתודולוגיה
19	פרק 1. רקע כללי: המעבר מצבא האזרחים לצבא שכירים התנדבותי-תעסוקתי בראייה היסטורית השוואתית
28	פרק 2. אתוס "צבא העם" בישראל והחתיירה לאחדות לאומית
32	פרק 3. בקיעים במודל הגיוס והגורמים להתעצמות הביקורת כלפי צה"ל
39	פרק 4. ממצאים
41	1. קואליציות פריפריאליות והמרכז ההגמוני
56	2. אליטות ושוליים חברתיים-כלכליים בשאלת מודל הגיוס לצה"ל
61	3. צירים דוריים וגיליים: נטישת הצעירים?
65	4. כיצד נשמר מודל גיוס החובה בישראל?
68	פרק 5. דיון ומסקנות
71	נספחים
71	נספח א. רשימת המרואיינים
72	נספח ב. מודל השירות במדינות נבחרות בעולם
74	רשימת המקורות
iii	Abstract

ת ק צ י ר

בחודש יוני 2018 נערך בכנסת יום עיון רב משתתפים שכותרתו הייתה "צבא (חצי) העם". כנס זה התקיים בחסותם ובהובלתם של נציגי ציבור מימין ומשמאל, והשתתפו בו חברי כנסת ערבים, חילונים וחרדים, נשים וגברים, שבמבט חטוף נראה היה כי אין ביניהם מן המשותף מבחינה אידאולוגית או פוליטית-מדינית. נציגי ציבור אלו ייצגו קצוות שונים בתכלית השינוי בציבוריות הישראלית. מה שאיחד בין חברי הכנסת ונציגי החברה האזרחית שנכחו בדיון הייתה השאיפה לקדם מהלך חקיקתי וציבורי שבמרכזו עומד למשפט פומבי מודל גיוס החובה הקלוקל (בעיניהם), המחייב כביכול מעבר למודל גיוס התנדבותי בשכר. מרבית הטענות הנשמעות כלפי גיוס החובה מתמקדות בשיקולים הקשורים לחוסר השוויוניות במודל הקיים, וכן נוגעות לחוסר היעילות הכלכלית הכרוכה בגיוס אוכלוסיות שאינן מתאימות לשירות. המתדיינים הסיקו כי יש צורך לצמצם בהקדם את כוח הכפייה המדינתית המגייס לצבא בשם ערכי החירות וחופש הפרט.

מה הביא נציגי ציבור ופעילים חברתיים לחבור יחדיו לנסות ולשנות את מודל גיוס החובה הוותיק? מיהם הגורמים הפוליטיים והחברתיים-כלכליים המאתגרים באופן פעיל את מודל הגיוס הקיים, ומהן ההנמקות והעמדות כנגד מודל גיוס החובה של גורמים אלו? מהן עמדות הציבור הישראלי, לגווניו השונים, באשר למודל הגיוס הרצוי? שאלות אלו ושאלות נוספות עומדות במרכז הדיון של מחקר זה, העוסק בתפיסות הציבור בנוגע למודל הגיוס לצה"ל ואתוס "צבא העם". מטרת המחקר לאתר ולאפיין את הקבוצות המאתגרות את מודל גיוס

החובה ומציבות מולו חלופות לשירות בשכר מלא. המענה לשאלות אלו ניתן באמצעות מחקר כמותני הנשען על סקרי דעת קהל שונים וסקר ייעודי קצר בנושא זה, וכן על נדבך איכותני שכלל קבוצת מיקוד וראיונות עומק אישיים עם פוליטיקאים, אנשי צבא לשעבר, פעילים חברתיים, ומומחי אקדמיה בתחום זה. נדבך זה כלל גם השתתפות בכנסים ומפגשים של עמותות וארגונים המקדמים גיוס התנדבותי בשכר מלא.

השיח הלאומתי כלפי מודל גיוס החובה קורא לשנות באופן מהותי את המודל הקיים. קריאות אלו באות על רקע הירידה המתמשכת בשיעור הגברים חייבי גיוס המתגייסים לצה"ל, שעמד בשנת 2019 על 69% בלבד לעומת שיעור מתגייסים שעמד על 75% בשנת 1990. פירוש הדבר הוא שכשליש מהגברים היהודים כיום אינם מתגייסים כלל לצה"ל, נתון הקשור בין היתר לגידול הדמוגרפי של הציבור החרדי בישראל, ששיעורו כ-12% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל. אם מצרפים למשוואה זו גם את הציבור הערבי, שאינו נקרא כלל לשירות צבאי, הרי רק כמחצית מבני ה-18 בישראל משרתים בצבא. נתונים אלה מציבים שאלות מהותיות על מידת תקפותו של מודל "צבא העם" וגיוס החובה.

ממצאי מחקר זה מלמדים כי ישנה תביעה הולכת ומתחזקת מצד קבוצות שוליים אחריות (ארגונים ועמותות) וחברתיות (החרדים למשל) לקבל הכרעה שמודל שירות החובה בישראל יבוטל בהדרגה. תביעות אלו הולכות ומתקרבות למרכז הפוליטי והחברתי ההגמוני, שתמיכתו במודל השירות הקיים גבוהה. במציאות שבה שיעורי המתגייסים בפועל מקרב חייבי הגיוס במגמת ירידה הולכים ומתערערים המודל ה"מקודש" והמוצהר של גיוס החובה ואתוס "צבא העם". התערערות זו מתרחשת לנוכח ביקורות הולכות וגוברות מהפריפריה הפוליטית-חברתית בישראל בעניין הרציונל העומד מאחורי מודל זה. למעשה, מודל גיוס החובה מותקף ומאותגר כיום משלושה כיוונים ומקורות:

(1) ציבור חילוני שמאלני והימין הליברטריאני הכלכלי. המקור הראשון הוא מקרב המשתייכים לאוכלוסיות מבוססות וחזקות של המעמד הבינוני החילוני המזהות כחלק אותנטי מהציבור החילוני-שמאלני העשיר, בעיקר מצד בני הדור הצעיר ממעמד זה. בני קבוצות אלו קצו בשירות חובה ממושך ותובעני שאינו מתגמל אותם באופן מועדף מאוכלוסיות וקבוצות אחרות. קבוצות אלו אינן חוששות שמודל חלופי מבוסס שכר לגיוס יפגע במעמדן במסגרת

ההיררכיה האזרחית-חברתית או בעוצמתן הכלכלית. עוצמה זו קשורה קשר הדוק להסדרי הון פיננסיים שמקורם בחברת השוק הנאו-ליברלית שהתפתחה בישראל מאמצע שנות השמונים של המאה שעברה. נוסף עליהם ניתן להזכיר את חוגי הימין הליברטריאני הכלכלי, המציבים גם הם אתגר למודל גיוס החובה בישראל. נציגי קבוצות אלו מביעים עמדות המתעצמות בימין הפוליטי-כלכלי בישראל, שדובריו ונציגיו בפוליטיקה ובחברה האזרחית טוענים בזכות ערכים, תפיסות ונורמות המדגישות את חירות הפרט, הסגת המדינה מהאפשרות לכפות גיוס צבאי, וכמובן העלאה על נס של יעילות כלכלית ותפעולית של כוח האדם העצום המגויס מדי שנה לצבא.

(2) אוכלוסיות שוליים שאינן נהנות מההסדר הקיים – הציבור החרדי. מקור שני המאתגר את מודל גיוס החובה מגיע מאותן קבוצות שוליים שמעולם לא נהנו מההסדרים הקיימים, בראש ובראשונה האוכלוסייה החרדית, שעבורה הצבא אינו ממלא פונקציה מאזרחת בפרויקט הלאום הציוני-חילוני. נציגים של קהילה זו מקדמים את האפשרות להפוך את השירות בצה"ל לשירות התנדבותי-מקצועי בשכר שההצטרפות אליו תהיה כאל ארגון ככל הארגונים. כך עשוי הצבא לאבד את יוקרתו ומעמדו הבכיר בקרב המוסדות המייצגים את המדינה. מי שירצה לשרת בו יהיה ככל הנראה לא מקבוצות האוכלוסייה החזקות. מהלך זה יסיר כמובן אבן נגף מהותית ביחסים בין הרוב המשרת למיעוט שאינו משרת בישראל, ויפחית את התסכול והתרעומת שהציבור החילוני מפנה בעשורים האחרונים כלפי הקהילה החרדית, שמרבית בניה אינם משרתים בצבא.

(3) בני הדור הצעיר. המחקר מלמד כי גם הדור הצעיר (18-34) בישראל תומך כיום יותר מבעבר במודל גיוס התנדבותי בשכר לעומת הדור המבוגר (כ-55% מבני שכבת גיל זו תומכים כיום במעבר לגיוס התנדבותי בשכר לעומת תמיכה של כ-10% בלבד במודל זה לפני שני עשורים). השיח שמנהלים צעירים רבים כיום הוא שיח תועלתני ותכליתי כמיטב המסורת של ההיגיון הנאו-ליברלי, המאדיר ערכים כמו חומרנות, הישגיות ותחרותיות. הערכים והנורמות הללו ממוקמים במכלול המוטיבציות האינדיווידואליות לשירות צבאי, המחייבות בעיני צעירים אלו תגמול כלכלי בשכר מלא. בשל כך נענה הצבא לקריאות ציבוריות ופוליטיות לתגמול טוב יותר את משרתיו ומשנה גם הוא באופן לא-פורמלי את מודל הגיוס והתגמול של משרתי החובה. הצבא עושה זאת על ידי מתן שכר דיפרנציאלי

גבוה ללוחמים ויצירת מסלולי שירות לא-שוויוניים באורכם, במידת ההקרבה שלהם ובעיקר באופן שהמשרתים בהם מתוגמלים.

אומנם במישור ההצהרתי והפורמלי שירות החובה ניצב כביכול על כן גבוה, ואולם שני הכוחות הפועלים כנגד מודל השירות – הקבוצות חברתיות-אזרחיות והשינויים שהצבא עצמו מבצע במודל הגיוס באופן לא-פורמלי – עשויים בעתיד הלא רחוק לקדם באופן מעשי שינוי הצהרתי במודל הגיוס והשירות. תהליך זה הוא תרחיש שעשוי להתממש, בדומה לתהליכים שהתרחשו בדמוקרטיזציות אחרות בעשורים האחרונים, כיוון שקשה להניח שניתן יהיה להמשיך ולשמור על הלגיטימיות של מודל השירות לנוכח סימני שאלה ברורים כל כך לגבי מודל שירות החובה מצד קבוצות הולכות וגדלות בחברה הישראלית. ימים יגידו אם וכיצד ייערך הצבא לשינויים הערכיים, החברתיים והתרבותיים שחלו בשנים האחרונות בחברה הישראלית. לא פחות חשוב מהיערכות זו הוא הצורך בעתיד הקרוב לעורר דיון ציבורי, חברתי ופוליטי משמעותי ומעמיק בשאלות הוותיקות גורל אלו על אודות העיקרון המארגן של החברה הישראלית, כדי לא להותיר את ההכרעות החיוניות הללו בידי אנשי צבא וביטחון בלבד. זהו אחד הדימויים הרלוונטיים והעדכניים ביותר בחברה הישראלית כיום, שכן השיח על השירות וההקרבה במהלכו, כבר אינו שיח מגייס עבור קבוצות חברתיות רבות ההולכות וגדלות באוכלוסייה. לבסוף מלמד המחקר על הצורך בחשיבה נוספת; בניסוח חדשני של החזון החברתי שבין כלל שכבות הציבור הישראלי לצבא; ובמערכת ציפיות שתעודכן לנוכח השינויים שתוארו כאן במעמדו ומקומו של מודל "צבא העם", שנותר כאיבוד בסביבה ובמציאות הנאו-ליברלית שהשתרשה בישראל.

על אף השינויים שחלו במודל גיוס ה"חובה", שהפך ברבות השנים למודל גיוס דיפרנציאלי בהתאם להסדרים של המדינה וצה"ל עם אוכלוסיות שונות בציבור הישראלי, עדיין ההזדהות עם הצבא משמשת בסיס איתן להגדרת הזהות הקולקטיבית היהודית בחברה הישראלית. כמו כן, סקרי דעת קהל מלמדים על רמות אמון גבוהות מאוד ועקביות בצה"ל מצד רוב רובו של הציבור הישראלי.¹ ההכרעה הציבורית הישראלית, הנתפסת כאיתנה ויציבה בזכות שימור אתוס "צבא העם",² הנשען על מודל גיוס החובה לצה"ל, מלווה את ימי החברה הישראלית מאז ייסוד המדינה. לנוכח תהליכים חברתיים וכלכליים ממושכים, הכרעה זו כבר איננה כה מוצקה ויציבה כבעבר. גם אם תהליכים אלו אינם ממוקמים בלב השיח הציבורי הישראלי, קיימות זה שנים עדויות מגוונות – מחקריות, תקשורתיות וציבוריות – המציפות קולות והדים של עמדות ודעות המערערות בגלוי על חובת השירות הצבאי בצה"ל, הנתפס כערך "מקודש" בקרב ציבורים ומגזרים שלמים בישראל.³ שיח זה קורא לשנות באופן מהותי את מודל גיוס החובה בישראל, שעליו מבוסס אתוס "צבא העם". קריאות אלו באות על רקע הירידה המתמשכת בשיעור הגברים חייבי גיוס המתגייסים לצה"ל, שעמד בשנת 2019 על 69% בלבד לעומת שיעור גיוס שעמד על 75% בשנת 1990. כלומר, שיעור הלא-מתגייסים לשירות חובה קפץ בתוך שלושה עשורים מ-31% ל-36% (ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 2019). מכאן שכשליש מהגברים היהודים כיום אינם מתגייסים כלל לצה"ל, נתון הקשור בין

1 על פי מדד הדמוקרטיה של המכון הישראלי לדמוקרטיה, רמת האמון של הציבור הישראלי בצה"ל גבוהה ויציבה מאוד: קרוב ל-90% מהישראלים נותנים אמון גבוה בצבא, יותר מכל מוסד ממלכתי או ממשלתי אחר. עם זאת, ישנם הבדלים ברורים ברמות האמון שצה"ל זוכה להן מצד הציבור הערבי בישראל בהשוואה לציבור היהודי (הרמן ואח', 2019: 44).

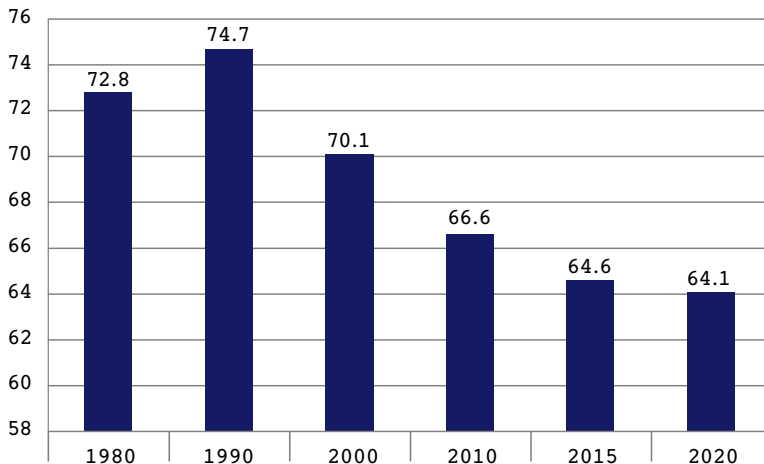
2 בספרות מקובל להתייחס למודל זה כאל "צבא האזרחים" (people's army). בישראל השתרש המושג "צבא העם" כחלק מהתפיסה הממלכתית של כינון זהות לאומית אחידה ויצירת חברה הומוגנית ככל האפשר. עם זאת מודל זה הדיר בכוונה מכוון את האזרחים הערבים מחובת השירות הצבאי (או הלאומי). למרות זאת, במסמך זה אני מעדיף להשתמש במושג המוכר בהקשר הישראלי.

3 ראו למשל הראל, 2014 ("מסמך צבאי פנימי: צה"ל צריך להתכונן לביטול גיוס החובה"). בתקשורת הישראלית התפרסמו בשנים האחרונות מאמרים דומים רבים נוספים, החל בתקשורת הכלכלית, עבור במאמרי דעה וכלה בתקשורת החרדית ובתקשורת המזוהה עם היהדות הדתית-לאומית.

היתר לגידול הדמוגרפי של הציבור החרדי בישראל, ששיעורו כ-12% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל (מלאך וכהנר, 2020).⁴ אם מצרפים למשוואה זו גם את הציבור הערבי, שאינו נקרא כלל לשירות צבאי, הרי רק כמחצית מבני ה-18 בישראל משרתים בצבא. נתונים אלו מציבים שאלות מהותיות על מידת תקפותו של מודל "צבא העם".⁵

תרשים 1

שיעור המתגייסים מכלל חייבי הגיוס (נשים וגברים), 1980-2020 (%)

מקור: אגף כוח אדם בצה"ל, 2013.

4 על פי נתונים דמוגרפיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ב-2015 היו החרדים בני ה-18 (נשים וגברים) קרוב ל-20% מכלל בני השנתון מהציבור היהודי. חמש שנים לאחר מכן, בשנת 2020, החרדים הם כבר רבע מבני כלל בני שנתון זה.

5 הוועדה לבחינת סוגיית קיצור שירות החובה בצה"ל (ועדת בן בטס) הראתה כי בשנת 2005 23% מכל השנתון לא התגייסו כלל. עוד 18% התגייסו אך נשרו במהלך שירותם. מכאן שרק 58% מהמתגייסים השלימו שירות צבאי מלא. מבין המשרתים, ישנם חייבי גיוס ממגזרים שונים שאינם משרתים שירות מלא כגון בני ישיבות דתיים-לאומיים ועולים חדשים. שיעור הנשים שאינן מתגייסות גבוה אף יותר ועומד ב-2020 על 44%.

בישראל מתרחשים תהליכים חברתיים וכלכליים שבעקבותיהם הפרט נמצא מעל הקולקטיב והקהילה הלאומית. מגמות אלו והעמדות שהן מבטאות הולכות ומערערות באופן מתמשך ובולט את פרקטיקת גיוס החובה הוותיק הנובע מאתוס "צבא העם", שהוא למעשה יצירה ישראלית ייחודית למדי. תהליך זה מצמצם מאוד את היכולת לתבוע הקרבה אישית במסגרת שירות צבאי ממושך, תובעני ומסוכן, לאור ההווה החומרנית והאינדיווידואלית השוררת בקרב אוכלוסיות ושכבות רבות בציבור הישראלי. הממסד הצבאי והביטחוני, כמו גם מערכת החינוך ורשויות מדינתיות נוספות, מתקשים לתבוע הקרבה אזרחית גבוהה מאוכלוסיות שלמות, בעיקר ממעמד הביניים החילוני והאליטות החברתיות-כלכליות שלו, במסגרת שירות צבאי ממושך. קיימות עדויות אמפיריות רבות ומגוונות המלמדות על השחיקה הברורה במוטיבציה לגיוס קרבי ולהקרבה במסגרת שירות זו מצידן של אוכלוסיות שונות המרכיבות את הפסיפס החברתי בישראל. הכרסום המתמיד במוטיבציות לגיוס, ולגיוס קרבי בפרט, קשור גם לפערים בין שתי תפיסות – התפיסה הרווחת באשר לצבא כמוסד ממלכתי מקדם שוויון, ולעומתה תפיסה העולה משורה של מחקרים רבים הטוענים כי בפועל השירות הצבאי בישראל מעצים ומשמר פערים בהשכלה וחינוך, בדומה למתרחש במדינות אחרות (ששון-לוי, 2006; קחטן, 2013). נוסף על התערערות אתוס "צבא העם" בחברה הישראלית, שגררה שינויים מהותיים במבנה הגיוס לצה"ל בשנים האחרונות,⁶ קיימת גם התנגדות הולכת וגוברת מצידן של שתי אוכלוסיות המיעוט המרכזיות בישראל, הערבים ובפרט החרדים, למודל גיוס החובה, שהיה עד לפני שנים לא רבות קונצנזוס כלל-ישראלי בקרב מרבית הציבור הלא-חרדי.

באופן מסורתי, האוכלוסייה הערבית בישראל לא נקראה מעולם לשירות צבאי. בשל אי-שירותם של הערבים בצה"ל ומסיבות נוספות, הערבים במדינת ישראל מודרים באופן עקבי מליבת המעורבות, הזהות וההזדהות האזרחית, הנשענת על

6 אחד השינויים הוא העלייה המתמשכת בשכר המשרתים בשירות סדיר ובשירות מילואים ובשכר הדיפרנציאלי למשרתים במסלול קרבי בהשוואה למשרתים כחומכי לחימה ובשירות עורפי. הגדלת התגמול החומרי בשירות ולאחריו נועדה לפצות על היעדר תגמול סמלי חברתי משירות צבאי. גם צמצום כוחות המילואים קשור לצורך להקטין את עלויות הגיוס של יחידות אלו ונובע מהמוטיבציות הנמוכות לשירות מילואים משמעותי וממושך. בנוסף לכך מסלולי שירות שונים מבוססים כיום על כוחות השוק ולא על גיוס החובה, ובהם מרבית מסלולי גיוס החרדים לצה"ל, גיוס לצבא קבע וליחידות טכנולוגיות מודיעיניות מתקדמות.

יסודות לאומיים־רפובליקניים חזקים. בשל כך מנהיגי הציבור הערבי בישראל מבקשים לנתק, ככל האפשר, את הקשר שבין אזרחות לבין השירות הצבאי בישראל. על כן ביטול גיוס החובה לצה"ל יכול להיות צעד נוסף בדרך לאזרחות שוויונית ומלאה עבור אוכלוסייה זו. בשל הדירה זאת נדמה כי הציבור הערבי בישראל נמצא מחוץ ל"מגרש" קבלת ההחלטות בנושא מודל הגיוס לצבא או לשירות אזרחי־לאומי, שאליו מתנגדים מרבית נציגי הציבור הערבי (חילו וחיים, 2014).⁷ גם מסמך זה מתמקד באופן בלעדי בשיח ובדיון על סוגיית מודל השירות בציבור היהודי פנימה. הסיבה למיקוד זה קשורה לרמת המורכבות הגבוהה של בחינת הנושא בנוגע לציבור הערבי בישראל, יחסו לצה"ל ועמדותיו בסוגיית השירות בצבא או בשירות אזרחי. למעשה, השיח החברתי־פוליטי הערבי עם המדינה הוא במידה רבה שיח על זכויות והכרה לאומית המאתגר את השיח הלאומי היהודי הקולקטיבי, שלא השכיל לגבש חוזה מסודר ומוסכם בין הערבים למדינה לגבי זכויות וחובות. סוגיות אלו מחייבות בירור ותשומת לב ייעודית ומחקר נפרד החורגים מגבולותיו ומטרותיו של מחקר זה.

בד בבד, המיעוט החרדי, שמשקלו והשפעתו על כלל הציבור בארץ הולכים וגדלים משנה לשנה, נהנה מהסדרים נוחים ביותר שעד לאחרונה אפשרו כמעט לכל גבר חרדי שתורתו אומנותו להימנע משירות צבאי (מלחי, 2017). כיום גיוס החרדים לצה"ל, על אתגרי השונים, נשען בעיקר על תמריצים כלכליים ותעסוקתיים משמעותיים. תמריצים אלו עונים על הצרכים החומריים של האוכלוסייה החרדית והופכים את השירות שלה לשירות התנדבותי־מקצועי למחצה. בלעדי התמריצים האלה סביר להניח שהשירות של החרדים לא היה מתפתח וגדל כפי שאירע בשנים האחרונות. תהליך זה גורם לזילות מסוימת של השירות בצבא ל"מבחינת המשרתים החרדים, שחלק ניכר מהם מתייחס לשירות בצבא בעיקר כאל משלח יד וכחות מכך כאל שליחות לאומית־אזרחית קולקטיבית. למעשה, עצם האפשרות לביטול גיוס החובה עשויה לסלק מהדרך סלע מחלוקת מרכזי בין הציבור החרדי לבין רוב שאר הקבוצות בחברה היהודית, המשרתות בצבא.

7 ההתנגדות הנחרצת לשירות הלאומי־אזרחי מצד ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל נובעת מהחשש שהשירות הלאומי הוא כניסה של צעירים מהציבור הערבי לשירות ביטחוני "בדלת האחורית", וכן בשל העצמת שיח זכויות וחובות אזרחי המנוצל לרעה, לטענת נציגי ציבור ערבים, על ידי גורמים בימין הפוליטי (חילו וחיים, 2014: 50).

ישנם כיום לא מעט פוליטיקאים, ארגונים, קבוצות, עמותות וציבורים הממוקמים מבחינה פוליטית וכלכלית בימין הליברטריאני,⁸ הטוענים ללא הרף כנגד מודל "צבא העם" וגיוס החובה מטעמים של חיסכון והתייעלות כלכלית הכרוכים היטב בסדר יום התומך בהתערבות מינימלית של המדינה בחיי הפרט. גם מן הצד השמאלי של המפה הפוליטית ישנם נציגי ציבור וארגונים הכופרים בצורך בגיוס לצבא – מטעמים מצפוניים ואנטי-מיליטריסטיים, ובעיקר לאור עקרון השוויון וחירות הפרט מטעמים ליברליים והומניים. ארגונים אלו דוגלים בהתייעלות של מודל הגיוס במעבר לגיוס התנדבותי-מקצועי בשכר בישראל מבלי להביא תמיד בחשבון את הקשיים והכשלים הביטחוניים, החברתיים והכלכליים של מהלך מסוג זה. בשל התגברותן של מגמות אלו ולאור החשיבות הממלכתית שניתן לייחס (עדיין) למודל "צבא העם", ממקדת עבודה זו את הדיון המחקרי והציבורי בשינויים בעמדת דעת הקהל הישראלית באשר למודל הגיוס הרצוי לצה"ל.

שאלות המחקר ומטרותיו

לנוכח תהליכים חברתיים המתרחשים בישראל בשנים האחרונות עומדת במוקד המחקר המטרה למפות ולזהות את הקבוצות החברתיות המציגות חלופה למודל גיוס החובה לצה"ל. **שאלת המחקר** המרכזית העומדת לבחינה היא כיצד מנמקות קבוצות חברתיות שונות בישראל את החלופה שהן מציגות למודל גיוס החובה בישראל? על כן במחקר זה נעשה ניסיון לבצע: (א) מיפוי, זיהוי ואפיון מקיף של מגזרים, אוכלוסיות, קבוצות וארגוני חברה אזרחית בעלי עמדות חלופיות למודל גיוס החובה המייצגים תהליכים חברתיים-אזרחיים רחבים יותר. גורמים אלה מאתגרים את הדומיננטיות של השיח הרפובליקני המחייב שירות חובה בישראל כחלק ממערכת זכויות וחובות של הפרט במדינה.

8 הכוונה כאן לאחוזים בעמדות המבקשות לצמצם באופן דרמטי את תפקידה ומקומה של המדינה בחיי הפרט, בוויסות הכלכלה, המחירים, שוק העבודה, וכן בתור מדינת רווחה. הימין הליברטריאני התפתח בארצות הברית ממחצית המאה העשרים, והוא דוגל גם בחירויות מרביות לפרט כל עוד אינו פוגע בזולת. מכאן שעמדות מסוג זה בישראל בהכרח יבקשו לצמצם גם את כפייתו של שירות צבאי על הפרט בשל שלילת החירות הכרוכה בשירות.

המחקר ניסה לאמוד את השפעתן היחסית של קבוצות אלו על תהליכי שינוי ותמורות חברתיות וערכיות; (ב) תיאור העמדות והאינטרסים של כלל הקבוצות והאוכלוסיות המערערות על מודל גיוס החובה בישראל; (ג) בחינת יחסן של קבוצות ואוכלוסיות אלו כלפי המדינה, הצבא והחובות האזרחיות של אוכלוסיות אחרות; (ד) הצגת עמדות של הציבור הישראלי-יהודי, על גווניו השונים, בשאלת מודל השירות הרצוי. המחקר עונה על כמה שאלות משנה מהותיות שבעזרתן ניתן לבחון ולנתח תהליכים חברתיים וכלכליים:

- מיהן הקבוצות והאוכלוסיות השוללות, מתנגדות או מערערות על מודל גיוס החובה?
 - מהן ההנמקות והעמדות השונות כנגד "צבא העם" ומודל גיוס החובה במתכונתו הנוכחית בקרב כל אחת מהאוכלוסיות והקבוצות המתנגדות ל"צבא העם"? מהו יחסן של קבוצות אלו למדינה, לצבא ולאוכלוסיות אחרות בקולקטיב הלאומי?
 - מהן עמדות הציבור בישראל, לגווניו, בעניין מודל השירות הרצוי?
- לבסוף, אנסה לענות על השאלה בנוגע למקורות חוסנו העכשווי של מודל גיוס החובה לצה"ל ולהבין כיצד קבוצות ואוכלוסיות שונות בציבור הישראלי מרוויחות ממודל שירות זה.

מתודולוגיה

עבודה זו התבססה על כמה מקורות נתונים ושיטות חקירה. עיקר השיטות נשענו על מחקר איכותני פרשני, וחלקן על מידע כמותני משני שתומך בניסיון להבין ולתאר תהליכים חברתיים וערכיים סותרים הקשורים לדיון הציבורי בסוגיית מודל הגיוס לצה"ל. לפיכך הנדבך המתודולוגי העיקרי בעבודה זו השתמש באסטרטגיה מחקרית איכותנית המבקשת להבין את המציאות באופן שלם ומלא. שיטה זו נמצאה כמתאימה ביותר להבנת מכלול התופעות המורכבות והסותרות הקשורות לזיהוי ואפיון אותם מגזרים, אוכלוסיות, קבוצות וארגוני חברה אזרחית המבטאים עמדות שכנגד מודל גיוס החובה ומייצגים תהליכים חברתיים-אזרחיים רחבים יותר.

הנדבך האיכותני במחקר כלל 12 ראיונות עומק אישיים עם חברי כנסת לשעבר, אנשי צבא בכירים במילואים, מומחים וחוקרים באקדמיה, וכן עם פעילים חברתיים מרכזיים ממגוון עמותות וארגונים של החברה האזרחית והמגזר השלישי העוסקים בקידום ניסיונות לשינוי מודל גיוס החובה לגיוס מבוסס הסדרי שוק, היינו מודל גיוס התנדבותי בשכר.⁹ בראיונות אלו נעזרתי בשאלון מובנה למחצה. בנוסף נערכו שלוש תצפיות בכנסים ועצרות של תנועות וארגונים לקידום צבא התנדבותי בשכר בישראל. המחקר האיכותני כלל גם קבוצת מיקוד שהשתתפו בה שבעה פעילים צעירים מעמותות וארגונים העוסקים בקידום צבא מקצועי בישראל הקשורים לתנועה הליברלית החדשה, עמותת צבא מקצועי מיקוד, עמותת חזית: לוחמים למען צבא התנדבותי ועוד. הדיון הקבוצתי עורר שאלות וחילוקי דעות מרתקים על מודל הגיוס הרצוי, והוא גם חשף את הרקע והמניעים של הנמנים עם קבוצות אלו. המחקר נעזר גם במסדי נתונים קיימים על בסיס סקרי עמדות ונתונים כמותניים משניים מ"מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019" של המכון הישראלי לדמוקרטיה, וכן נתונים ממדד "הקול הישראלי" של המכון הישראלי לדמוקרטיה. לצורך עיבוי תשתית הנתונים הכמותית נוספו שלוש שאלות לסקר זה באוגוסט 2019, ובעזרתן התאפשר להעריך מה הן העמדות העכשוויות בציבור הישראלי בכללותו ובקרב קבוצות אוכלוסייה ייחודית באשר לשאלת מעמדו של מודל הגיוס הנוכחי והאפשרות למעבר לגיוס התנדבותי-מקצועי בשכר.¹⁰ זאת ועוד, על מנת שניתן יהיה להבין באופן מעמיק תהליכים ומגמות מקומיות בכל הנוגע ליחסו של הציבור הישראלי למודל הגיוס וחובת השירות, יוצגו בקצרה בפרק הבא תהליכים דומים שהתרחשו בד בבד במספר מדינות דמוקרטיות נבחרות. תיאור השוואתי זה מציג את תהליכי המעבר של מדינות דמוקרטיות מצבאות מבוססי גיוס חובה המוני, לגיוס מבוסס שכר. השוואה זו מסייעת בהמשך להבנת תהליכים מקומיים המתרחשים בישראל.

9 רשימת המראיינים מופיעה בנספח א למסמך זה.

10 שלוש השאלות הייעודיות נוסחו כך: (1) מה דעתך על ההצעה החוזרת בשנים האחרונות לבטל את גיוס החובה ולבסס את צה"ל כצבא מקצועי, שהמשרתים יתוגמלו בהחלט לתפקידם הצבאי? (2) בהנחה שהשירות בצה"ל יהפוך בהדרגה בשנים הקרובות לשירות המבוסס (ברובו) על גיוס התנדבותי-מקצועי בשכר, להערכתך האם צעירים בסביבתך הקרובה/קהילתך יהיו מוכנים להתגייס לצה"ל? (3) האם אתה תומך או מתנגד לכך שכל אזרח, יהודי או ערבי, הפטור משירות צבאי יהיה מחויב על-פי חוק בשירות לאומי-אזרחי?

תודות

מחקר זה לא היה יוצא לפועל ללא עזרתם ותמיכתם של אנשים רבים, שלהם מגיעה הברכה והתודה. אני מודה לעמיתיי וידידיי במכון הישראלי לדמוקרטיה שתמכו בעצה, הכוונה ומיקוד המחקר, בראש ובראשונה לעמיחי כהן ולדנה בלאנדר. תודה מיוחדת מגיעה גם לכרמית פדן מ"המכון למחקרי ביטחון לאומי", שהערותיה החשובות סייעו לקידום התובנות והמסקנות של מחקר זה. תודה מיוחדת ניתנת לכל המרואיינים והמומחים אשר שיתפו אותי בעמדתם ותפיסתם באשר לתפקידו ומקומו של צה"ל בחברה הישראלית. כתמיד, אבקש להודות לעורכות הלשוניות שעבודתן המקצועית לא תסולא בפז.

רקע כללי: המעבר מצבא האזרחים לצבא שכירים התנדבותי-תעסוקתי בראייה היסטורית השוואתית

תהליכים חברתיים וכלכליים ממגוון גורמים המתרחשים כיום בישראל, שיתוארו בהמשך בהרחבה, התחוללו החל משנות השישים של המאה העשרים בעוצמות שונות בדמוקרטיות מערביות. סיום מלחמת העולם השנייה הביא עימו לשחרור מסיבי של המוני חיילים שגויסו בשירות חובה בכל צבאות ארצות המערב. בעקבות מהלך זה הומר גיוס החובה הטוטלי, שאפיין את עיתות המלחמה, לגיוס ברני של עידן המלחמה הקרה. מובן שתהליכים אלו לא התרחשו במידה שווה במדינות המערב השונות, אשר סוגי האיומים עליהן והתרבות הפוליטית בהן אינה אחידה. יש מדינות המאופיינות כבעלות תרבות ליברלית ונאו-ליברלית, כמו ארצות הברית ובריטניה, לעומת מדינות רפובליקניות יותר כמו צרפת, הולנד וגרמניה. אף על פי כן ספרות המחקר מתארת כמה סיבות משותפות לתהליך המעבר מגיוס חובה לגיוס מתנדבים בשכר, שהשפיעו בדרכים שונות ובתמהיל מגוון על תהליך זה בכל המדינות שביטלו את גיוס החובה (ז"ק וראביד, 2008; בנזימן, 2014: 10-13):

(א) שינוי בתפיסת האיום. במדינות מערב אירופה הגורם הראשון במעלה לשינוי מודל הגיוס קשור בסיום עידן המלחמה הקרה ובתמורה בתפיסת האיום החיצוני על מדינות רבות. למעשה, קיים מתאם חיובי בין מידת תחושת האיום במדינות לבין השימוש בגיוס חובה (Mjoset and Van Holde, 2002). בהקשר זה חשוב לציין כי תפיסת האיום בחברה היא המכריעה את הכף בדרך כלל.

(ב) פער בין היקף המתגייסים בפועל לחוק הגיוס הפורמלי. פער זה בין יישום החוק בפועל להצטמצמות הולכת וגדלה בהיקף המתגייסים הגביר מאז שנות השישים של המאה העשרים, עוד לפני תום המלחמה הקרה, את הביקורת הגוברת על גיוס החובה. הפעלתו של גיוס החובה למראית עין בלבד עוררה תרעומת וגרמה לפיחות במוטיבציות לשירות צבאי בקרב האוכלוסיות המשרתות. יודגש כי גורם זה מתקיים במקביל ובמשותף לגורמים נוספים המאיצים ומגבירים את מידת השפעתו כמניע תהליכים חברתיים וכלכליים נוספים שיתוארו להלן.

(ג) אינדיווידואליות נאו־ליברלית ויעילות כלכלית. בעידן היפר־תחרותי, חומרני, יעיל, הישגי ואינדיווידואלי, שבו המדינה נסוגה מתפקידים חברתיים וכלכליים רבים (Hamann, 2009), השירות בצבא נתפס בחברות דמוקרטיות רבות כפחות משמעותי ומהותי בחיי הפרט והכלל. ההתרחקות מהצבא ומהאתוסים שעליהם מושתת גיוס החובה חוללה גם ציפייה ודרישות הולכות וגדלות ליעילות בהקצאת תקציבים ממשלתיים לצבא ומערך המשרתים בו, לטובת השקעה רחבה בשירותים ציבוריים אחרים (חינוך, בריאות, רווחה, תשתיות ועוד). דרישות אלו לקיצוץ בתקציב הביטחון תורגמו במהרה לתביעה לביטול גיוס החובה, הנתפס כנטל כלכלי על המשק הלאומי ותקציב הממשלה.

(ד) תמורות באופי משימות הצבא. העובדה שמרבית המדינות המערביות אינן מגינות עוד על גבולן באמצעות הצבא, אלא משתמשות בו לפתרון סכסוכים שאינם קשורים לביטחון מדינת הלאום תורמת גם היא לשוליות מעמדו של הצבא, ומכאן גם הוויתור המתבקש על גיוס החובה. למעשה, מדינות וצבאות מערביים רבים מתמודדים בעשורים האחרונים בעיקר עם אוימי טרור תת־מדינתי ולא כנגד צבא סדיר המחייב סדרי כוחות גדולים. לכן כשמשמיות הצבא רחוקות מגבולות המדינה, וחלקן מתמקדות במתן סיוע הומניטרי שאינו מחייב כוח אדם גדול, גוברת התביעה של מדינות רבות לביטול גיוס החובה.

(ה) רצון לשיפור איכות הצבא. בעידן החדש הולכת וגדלה הציפייה לצבא איכותי, מקצועי וזול, מיומן וממוקד. תפיסה זו גורסת כי צבא שכירים המופעל על בסיס מודל עסקי יעיל ומקצועי יותר מצבא המופעל על בסיס מודל שירות חובה בזבזני המכשיר כוח אדם רב לתקופה קצרה יחסית.

מכלול הגורמים המתוארים כאן באופן כללי ותמציתי התקיימו במידה זו או אחרת ברוב מדינות המערב שעברו ממודל גיוס החובה לגיוס מתנדבים בשכר. הגורמים הללו שלובים זה בזה באופן הדוק, והם האיצו מאז תחילת שנות התשעים של המאה שעברה, ובמקומות מסוימים אף לפני כן, תהליכים הדרגתיים ואיטיים שבסופם בוטל גיוס החובה ברובן המכריע של הדמוקרטיות המערביות.

אנסה כעת להמחיש חלק מתהליכים וגורמים אלו בהקשר המקומי והקונקרטי שבו הם התקיימו במדינות אחדות. בשל הרלוונטיות למקרה הישראלי בחרתי

להתייחס ראשית לפער בין חובת הגיוס הפורמלית בחוק לבין הגיוס בפועל. כאמור, היעדר גיוס חובה בפועל יצר פער בין מודל גיוס אוניברסלי רשמי ליישומו. לכן כפי שבשני העשורים האחרונים ישנו פער בין היומרה לגיוס חובה אוניברסלי-כוללני בישראל לבין העובדה שלמעלה משליש מחייבי הגיוס אינם מתגייסים בפועל, כך גם במדינות אחרות גרמו פערים דומים בעבר להתמרמרות וכעס על מודל גיוס זה. **בהולנד** לדוגמה, בשנות התשעים של המאה העשרים, עוד לפני החלת השינוי הפורמלי במודל הגיוס (בתקופה שבה גיוס החובה אמור היה להיות מיושם), גיוס בפועל רק אחד מתוך ארבעה או חמישה גברים מיועדים לגיוס (van der Meulen and Manigart, 1998). לפני כעשור רק 53% מבני ה-18 **בדנמרק** (שבה עדיין מונהג גיוס חובה פורמלי) נמצאו מתאימים לשירות, ומהם רק כרבע – כלומר כשמינית בלבד מכלל השנתון – התגייסו בפועל לתקופה של בין ארבעה חודשים לשנה (בנזימן, 2014: 10). גם **בארצות הברית** אפילו בעת מלחמת וייטנאם לא התגייסו בפועל יותר מ-30% מכלל הכוח הפוטנציאלי. בעקבות מלחמה זו וההתנגדות הציבורית העזה לה בוטל ב-1973 גיוס החובה בארצות הברית. בדומה לכך בשנות התשעים **בצרפת**, לאחר תום המלחמה הקרה והירידה המהותית בתחושת האיום הביטחוני, פחות ממחצית המיועדים לגיוס התגייסו בפועל. שיעורי הגיוס של צעירים המשתייכים לשני הקצוות הפוליטיים בצרפת היו אף נמוכים יותר משיעור זה (Bove and Cavatorta, 2012).

סקירה קצרה זו מלמדת כי גם מדינות רפובליקניות דוגמת צרפת והולנד, שבהן נהוג היה לקיים גיוס חובה, לא גייסו בפועל את כל אותם האזרחים המיועדים לשירות. גם במדינות אלו הפער בין מודל גיוס החובה הרשמי להיקף המתגייסים בפועל האיצ את הירידה במידת התמיכה הציבורית במודל זה. כאשר גיוס החובה האוניברסלי הפך לאקט הקיים רק "על הנייר" הוא נתפס כלא-רלוונטי עבור מרבית הציבור, בשל הירידה המואצת בהיקפי המתגייסים ומידת התמיכה הציבורית במודל גיוס החובה. הגיוס המשיך בעצם להתנהל במתכונת של גיוס חובה, אך הוא היה רחוק מאוד מההיקפים הטוטליים שהיו נהוגים במודל זה בעידן המלחמות הגדולות. למעשה, כיום מרבית המדינות בעולם עברו לגיוס התנדבותי בשכר או למודלים שונים שבהם גיוס החובה הוא בררני. מקרב המדינות שאין בהן משטר דמוקרטי רק מעטות, כמו מרוקו, אריתריאה וקוריאה הצפונית, שמרו על מודל גיוס חובה אוניברסלי לנשים וגברים (לפירוט שיטות

הגיוס הנהוגות במדינות נבחרות, ראו נספח ב במסמך זה). ישנן גם מדינות דמוקרטיות שעדיין נהוג בהן שירות חובה. באוסטריה למשל נהוג שירות צבאי חובה הנמשך שישה חודשים ושירות אזרחי חלופי למשך תשעה חודשים. מסורת צבאית ייחודית קיימת גם בשווייץ, הניטרלית, שבה מבוסס השירות על גיוס חובה לגברים מגיל 19.¹¹ הרכבה האתני המגוון של שווייץ, הבנוי מדוברי גרמנית, צרפתית ואיטלקית, הוא מניע חזק לשימור מודל גיוס החובה שתכליתו ליכוד קבוצות אתניות שונות לישות לאומית אחת. בעקבות משאל עם שנערך בשווייץ באוקטובר 2013 נותר על כנו מודל שירות זה, המסמל את החשיבות שהשווייצים מייחסים לצבאם כסמל לאחדות הקנטונים המרכיבים את מדינתם (הנדל וטובול, 2014). דמוקרטיה נוספת שבה נהוג גיוס חובה היא קוריאה הדרומית, הנתונה לאיום ביטחוני תמידי מצד קוריאה הצפונית. עם זאת, גם שם החל תהליך קיצור משך שירות החובה.

אחת התוצאות הברורות והמקיפות של שינוי מודל הגיוס נגעה להרכבם החברתי של צבאות המערב, שהשתנה באופן מהותי בעקבות המעבר לגיוס בררני. לאחר מלחמת העולם השנייה חלה במדינות המערב ירידה ברורה במוטיבציות לשירות צבאי מצידן של קבוצות הגמוניות ודומיננטיות, שחוו על בשרן פיחות מתמשך ביכולת להפיק תועלות חברתיות ואזרחיות מהשירות הצבאי. בד בבד שכבות מהמעמד הנמוך הפגינו מוטיבציות הולכות וגדלות לשירות צבאי בדיוק מאותם מניעים חברתיים ואזרחיים שבגינם קבוצות הרוב הדומיננטיות גילו עד אותה עת מוטיבציה גבוהה לשירות, היינו בזכות הזיהוי הרפובליקני הוותיק בין חיילות לאזרחות (לוי, 2005). השינוי שהתחולל בשנות החמישים, שבמסגרתו קבוצות חברתיות חזקות נהנו ממעמד אזרחי איתן מבלי לשרת בצבא, ערער באופן מכריע את מודל גיוס החובה והפך את השירות בצבא מתועלת אזרחית ברורה לנטל עבור הקבוצות הדומיננטיות (Burk, 2002; Lainer-Vos, 2006; Levy, Lomsky-Feder, and Harel, 2007). מאוחר יותר, לאחר סיום המלחמה הקרה ושקיעת האיום הקומוניסטי מסוף שנות השמונים של המאה העשרים ואילך, ובמקביל להתבססותה של תרבות מטריאליסטית, הישגית וגלובלית, הלך ופחת מעמדם ומקומם של ערכי ההקרבה והנתינה שאפיינו את המשוואה

11 מי שאינם כשירים לשירות בשווייץ נאלצים לשלם מס בגובה של 3% מהכנסתם עד גיל 30.

הרפובליקנית, שעליה נשענו צבאות גיוס החובה של המערב (לוי, 2005; 2007; ששון-לוי, 2006; 2013; Levy, 1998). משוואה זו קושרת בין חיילות לאזרחות ומקורה הוא בימי המהפכה הצרפתית. הקישור הזה התעצם בתקופות מלחמת העולם הראשונה והשנייה, שבהן קבוצות גדולות מאוד של אזרחים חויבו לשרת בצבא ובתמורה דרשו, ואף קיבלו, השפעה על מדיניות ממשלתם, מעמד חברתי ועדיפות על פני אזרחים שלא שירתו. למעשה, משוואה זו יוצרת קשר הדוק בין המשתייכים לקהילה פוליטית מסוימת ובין המדינה ומוסדותיה הלאומיים באמצעות מילוי חובת שירות צבאי, הכוללת גם הקרבה למען המולדת. מחויבות זו מבוססת על ערכי נתינה ותחושת סולידריות למען יצירת "טוב משותף" כללי בתמורה לקבלת זכויות אזרחיות וחברתיות.

כאמור, לשינוי בתפיסת ובתחושת האיום החיצוני יש חלק מרכזי מאוד בקבלת ההחלטה על ביטול גיוס החובה. החלטה זו התקבלה במדינות מערב אירופה לרוב לאחר תום המלחמה הקרה, שהיה אירוע מכונן בתפיסת האיום החיצוני של מדינות כמו צרפת והולנד. במדינות אלו התקיים שיח לעומתי כלפי חובת השירות הצבאי על בסיס הנמקות והגיונות כלכליים, אידאולוגיים וחברתיים עוד טרם סיומו של מאבק איתנים זה. ניתן להמחיש תהליך זה על פי יחסם של אזרחי טייוואן לצבאם; חרף הקונפליקט המובנה והמתמשך בין המעצמה הסינית לתושבי טייוואן, בגין תביעת סין לריבונות על טייוואן, רבים מהטייוואנים חשים כיום פחות מאוימים בהשוואה לעבר ולכן הם מתייחסים לאיום הסיני כאל איום תאורטי ולא מוחשי. אזרחי טייוואן מוכנים פחות להשקיע משאבים בצבאם ולפיכך גם אינם מייחסים עוד חשיבות לגיוס החובה, שבוטל סופית בדצמבר 2018 (ז"ק וראביד, 2008; 2004; Swaine).

למעשה, בתהליך הדרגתי ואיטי, שהתרחש עוד בטרם חלו שינויי חקיקה פורמליים בחוק גיוס החובה, התערער מודל זה במידה ניכרת. בתהליך זה היו מעורבים גורמים רבים: קבוצות אינטרס, ארגונים חברתיים ופעילים ציבוריים, והוא גרם לשינוי חד-כיווני משירות חובה רשמי לגיוס "בררני". בגרמניה למשל כבר ב-1996 התקבלו החלטות לשימת דגש וחיזוק מערך שירות הקבע בעת ובעונה אחת עם הקלות בשירות החובה. בשנת 2004 הוחלט בגרמניה לצמצם את שירות החובה מ-18 חודשים לשישה חודשים בלבד. בשנת 2011 כבר בוטל לחלוטין שירות החובה בצבא גרמניה. במקביל לפיחות בערך השירות הצבאי גובשו והופעלו בגרמניה ובמדינות נוספות, כמו שווייץ, מסלולי שירות חלופיים

לשירות הצבאי במסגרת שירות לאומי-אזרחי. השירות האזרחי נועד עבור אוכלוסיות שאינן מגויסות (מטעמי מצפון בדרך כלל), על מנת לנסות ולחזק את מודל גיוס החובה המעורער. צעד זה אפשר מרווח הישרדות נוסף, אך לא מספק, למודל גיוס החובה לצבא.¹²

להמחשת משקלם ומשמעותם של תהליכים וערכים נאו-ליברליים שקנו להם אחיזה בקרב בני המעמדות הגבוהים והבינוניים-גבוהים נמקד את מבטנו בארצות הברית. התהליכים הללו הגבירו את הריחוק של קבוצות אליטה ואת מעמד הביניים מהשירות הצבאי. המשתייכים למעמדות אלו הצליחו, במרבית המקרים, להתחמק משירות זה באמצעות משא ומתן עם המדינה ורשויותיה. בני המעמד הבינוני-גבוה בארצות הברית יכלו לדחות את גיוסם למלחמת וייטנאם על ידי רישום ללימודים אקדמיים – מהלך שהגביר את הקונפליקט בין קבוצות אלו לצבא והאיץ את התביעות ההולכות ומחריפות לסיום מלחמה מתמשכת ושנויה במחלוקת זו.

בעקבות מגמה זו נפתחו לפני צעירים בני המעמד הבינוני-גבוה אפשרויות ניעות חברתית טובות ובטוחות יותר משירות קרבי במלחמת וייטנאם, ולכן הצבא היה חייב למלא את שורותיו ממקורות ומעמדות חברתיים אחרים ובתוך כך להגדיל את התגמולים הכספיים למשרתים. מחד גיסא, הפך השירות הצבאי לפרק שולי ואף זניח במהלך חייהם של צעירים בני המעמד הבינוני-גבוה. מאידך גיסא, ובה בעת, הפך השירות הצבאי לנתיב אזרחי אטרקטיבי והכרחי עבור בני קבוצות שוליים שהבינו כי באמצעותו יוכלו לשפר ולהגדיר מחדש את מעמדם האזרחי. תהליך תוצאתי זה אינו חף מבעיות וכשלים: "עם הפגיעה במידת הייצוגיות החברתית של הצבא נפגע גם שיעור הלגיטימציה לה הוא זוכה, בעיקר בקרב קבוצות המעמד הבינוני-גבוה, אשר שיעור הייצוגיות שלהן בצבא מתכווץ" (לוי, 2005: 16). מאחר שהחיילים הפכו להיות חיילים "מקצועיים" שבחרו מרצונם

12 אחת הטענות בגרמניה כנגד מערך השירות האזרחי הייתה כי תוכניות חברתיות רבות, ולמעשה כמעט כל מערך שירותי הרווחה במדינה, נשענות על כוח האדם שבחר בשירות אזרחי על פני שירות צבאי. על פי אותו רציונל נטען גם כי המשך קיומו של מודל גיוס החובה הצבאי בגרמניה נבע בכלל מהצורך בגיוס "מתנדבים" לשירות אזרחי על מנת לשמור על תפקודו של המערך החברתי-רווחתי במדינה (Jehn and Selden, 2002).

להתגייס, הרי הם כבר אינם מופת לאזרחות פטריוטית ולאומית כפי שהיו עד כה – דבר שהיה נכון בעיקר בתקופת מלחמת העולם השנייה במדינות המערב. יוקרת הצבא הלכה והתערערה, ודרישות הולכות וגוברות להתייעלות וחסכנות הוצבו מולו מצד חוגים נאו-ליברליים. חוגים אלה קידשו את חברת השוק והעלו על נס את ערכי ההגשמה העצמית שלפיהם רווחתו ואושרו של האינדיווידואל גוברים על מחויבותו לקולקטיב. רצון הציבור לצמצם את ההשקעה המסיבית בתקציבי ביטחון לטובת השקעה מוגברת בשירותים ובתשתיות אזרחיות, כגון חינוך, רוחה, בריאות, הגנת הסביבה ועוד, הפך במהרה את גיוס החובה לנטל כלכלי על החברה והמשק האזרחי. כך קרה שמדינות המערב קיצצו עשרות אחוזים מתקציבי הביטחון שלהן מאז סוף המלחמה הקרה במאה שעברה ועד אירועי הטרור ב־11 בספטמבר 2001 בארצות הברית.

אחת האסטרטגיות שנקט הצבא האמריקני לצורך שימור איכות כוח האדם שלו בתום עידן המלחמה הקרה, כפועל יוצא משינוי מודל הגיוס, הייתה עידודן של אוכלוסיות פריפריה להתגייס. מדובר באוכלוסיות אשר עלויות העסקתן במסגרת מודל הגיוס ההתנדבותי-מקצועי היו נמוכות באופן יחסי. לפיכך במקום לפנות לקבוצות שעלויות העסקתן צפויות להיות גבוהות, פנו צבאות רבים לתמרץ קבוצות שהחלופות שלהן בשוק העבודה האזרחי היו דלות (Dunn, 2003), ועל כן קל היה לגייסן לשירות התנדבותי-מקצועי. אף על פי כן לא ניתן לשמר לאורך זמן מצב שבו חלק הארי, והדומיננטי, בחברה אינו מייחס לשירות הצבאי משמעות אזרחית מהותית, בשעה שקבוצות פריפריה חברתיות רואות בו מסלול לאינטגרציה חברתית ואזרחית.

הפיכתו של המקצוע הצבאי למקצוע לכל דבר, תהליך שהתרחש במהירות ובעוצמה לאחר המעבר מצבאות חובה לצבאות התנדבותיים-מקצועיים, יצרה הסחרה (commodification) של החיילים המקצועיים "הנרכשים" במחיר מלא – מחיר עבודתם בשוק העבודה העסקי. כך נפגם שוב העיקרון הרפובליקני שבו השירות בצבא מסמל ומסמן התחייבות לסולידריות חברתית רחבה עם קבוצה פוליטית שאליה שייכים המשרתים ושעל צביונה הם מעוניינים להשפיע במסגרת הפוליטית של המדינה. שירות צבאי התנדבותי-מקצועי, המושתת ברובו על אוכלוסיות פריפריה חברתיות, מעודד ניכור הולך וגובר של אליטות שאינן משרתות כלפי הצבא וכלפי מה שהוא מייצג. בסיטואציה כזו קל יותר לאותן אליטות לבקר חדשות לבקרים את הצבא ומהלכיו, כיוון שהשותפות

בין האזרחים לצבא מתרחשת בעיקר בשכבות האוכלוסייה החלשות וכחות מכך בין הצבא למעמד הבינוני והגבוה (Holsti, 1999). למעשה, תהליך זה עלול להוביל גם לאדישות של בני קבוצת הרוב כלפי קורבנות לחימה מקרב אוכלוסיות פריפריה המשרתות בצבא – היבט המקטין גם הוא את היכולת והרצון להטיל על הצבא בקרה ומרות אזרחית דמוקרטית, לנוכח היכולת להכיל קורבנות רבים שאינם חלק מהליבה האזרחית הדומיננטית (Kohn, 1997). היבטים אלה רק הולכים ומתחזקים כאשר מרבית המשימות הביטחוניות והלחימה אינן מיועדות להגנת גבולות המדינה, אלא מתרחשות הרחק מעבר לים כחלק ממעורבות בסכסוכים שאינם נוגעים ישירות לתושבי מדינות כמו ארצות הברית, בריטניה וצרפת.

הניכור והאדישות החלקית של האליטות במדינות המערב למתרחש בצבא מייצגים היטב את הפגיעה בשליטה הדמוקרטית בצבא. פגיעה זו נגרמת בשל גישות אנטי-צבאיות, ליברליות וקוסמופוליטיות שהחלישו את האתוס הביטחוני וערערו את הקשר שבין אזרחות לצבאיות. העלאתן על נס של זכויות הפרט, בדגש על ערכים נאו-ליברליים אינדיווידואליים, על חשבון זכויות הקולקטיב המושפעות ממגמות גלובליות החלישה במידה ניכרת את האתוס הצבאי-ביטחוני ואת הנטייה להתגייס מטעמים אידאולוגיים או חברתיים-נורמטיביים (Adres, Vanhuysse, and Vashdi, 2012).

נוסף על כך תפיסות אינדיווידואליות ליברליות, אשר ביקשו להדגיש את זכויות הפרט על חשבון מחויבויות אזרחיות וחברתיות קולקטיביות למען המדינה, ומנגד תפיסות אתניות לאומיות בדלניות ופרטיקולריות, השוללות טמיעה והשתלבות תרבותית וחברתית בפרויקט הלאומיות המודרני, כרסמו מכאן ומכאן באתוס הרפובליקני (יונה, 2015: 209). הנה כי כן התפיסה הרפובליקנית הרואה בצבא נכס משותף לכלל הקהילה הפוליטית נשחקה עד דק במרבית צבאות המערב. התהליכים השונים שתוארו בפרק זה חלו בעת ובעונה אחת, ובמידה רבה הם מזינים זה את זה באופן ספירלי. קיומו של פער הולך וגדל בין חובת גיוס פורמלית וחוקית לשיעורי גיוס הולכים ופוחתים מזין ומעצים תהליכים חברתיים-כלכליים בקרב אוכלוסיות שאינן נהנות מגיוס החובה. אותם תהליכים מרחיבים ומקצינים פער זה, ויחדיו הם מובילים הלכה למעשה לסיומו של גיוס החובה (בנזימן, 2014). בלית ברירה נאלץ הצבא לקיים פשרות

רבות במתווה הגיוס והשירות של אוכלוסיות שונות שחלקן במניין המשרתים הולך וגדל.

כפי שנראה כעת, שינויים בתפיסת האזרחות הדומיננטית שהתרחשו בדמוקרטיות מערביות רבות, ובכללן ישראל, משפיעים בשני העשורים האחרונים באופן מהותי על היחס למודל גיוס החובה. בישראל ההשפעה בולטת בעיקר בקרב קבוצות האליטה המזוהות עם מחנה השמאל הליברלי, אך לא רק במחנה זה אלא גם בקבוצות שוליים שאינן נמנות עם הקבוצה ההגמונית בישראל בימין הפוליטי והכלכלי-הליברטריאני בישראל.

פרק 2

אתוס "צבא העם" בישראל והחתימה לאחדות לאומית

בישראל מודל שירות החובה הוא אבן יסוד באתוס "צבא העם" שעליו נשען צה"ל מאז הקמתו. טרם קום המדינה היה זה מודל מיליציוני שאליו התנדבו צעירים ממרבית שכבות ומעמדות החברה הישראלית הצעירה, שהייתה נתונה לאיום קיומי. נוכחותו של צה"ל כ"צבא העם" (people's army) בחברה הישראלית בולטת ומוחשית מאוד בהשוואה לנוכחות הצבא בחברה הסובבת בדמוקרטיות מערביות אחרות. קל להבין כיצד התפיסה של אתוס "צבא העם" קנתה לה אחיזה במציאות שבה נוסדה והתפתחה מדינת ישראל הצעירה, על רקע איום ביטחוני קיומי ממשי חמור ואתגרים אזרחיים עצומים שהיו כרוכים בקליטת גל עלייה מסיבי מארצות נחשלות בחלקן. לאור המשימות הלאומיות כבדות המשקל ועל פי המנהיגות של ראשית ימי המדינה השתלב מושג זה היטב בערכי האידאולוגיים הקולקטיביסטיים של התנועה הציונית הסוציאליסטית, שייחסה חשיבות רבה להגשמה חלוצית והתיישבותית דרך שירות צבאי משמעותי וטוטלי.

כך נבנו והתקבעו האתוס הלאומי והפרקטיקה של "צבא העם": צה"ל נשען בראשית ימיו על בסיס מודל "האומה במדים" (nation in arms), המבוסס על אתוס של גיוס שוויוני אחיד לכולם ללא זיהוי מעמדי, מפלגתי או אתני מסוים בחברה. מודל זה היה דומיננטי מאוד בחברה הישראלית לפחות עד סוף שנות השבעים. הצבא כונן כך שהוא אמור היה לייצג את הטוב והמאחד שבחברה, את הערכים החיוביים באומה ואת אחדותה (משה וטיארג'אן-אור, 2019). בהיותו צבא אוניברסלי המחנך מחדש ברוח פטריוטיות חלוצית את הבאים בשערי הארץ, הפך השירות בצה"ל למייצג האולטימטיבי של אזרחות ישראלית רצויה ומיטיבה עם הכלל על בסיס שותפות הנשענת על המשוואה הרפובליקנית. מחויבות זו של הפרט לכלל הדירה מראש כמובן אוכלוסיות שלמות בציבור – כמו המיעוט האזרחי הערבי, שלא נקרא כלל לשירות, והציבור החרדי, שבו אדון בהרחבה בהמשך (סמוחה, 1984). מודל גיוס החובה ואתוס "צבא העם" בישראל הובילו לכך שחלקים רבים בחברה הישראלית מתייחסים, גם כיום, לצה"ל כאל מוסד ממלכתי המגלם באופן מיטבי את סמליה ומוסדותיה

של הלאומיות היהודית, בהיותו כוח מגן חסר תחליף (סטטמן, 2019; שפרן גיטלמן, 2020).¹³ צה"ל כצבא האזרחים ש(כמעט) כולם משרתים בו נשען על בסיס חברתי רחב למדי, הוא ממלכתי ועל-מפלגתי, מבוסס על צבא סדיר וצבא מילואים גם יחד; מלבד ייעודו להגן על המדינה (ולעיתים גם לתקוף את אויביה, ככל ארגון צבאי-מדינתי), ניתן לצבא תפקיד חברתי מרכזי המקדם חברות והאחדה בתהליך בינוי האומה (בן אליעזר, 2001).

עם זאת, ועל אף האתוס האוניברסלי שרווח בעבר באשר לשירות בצה"ל, מודל הגיוס והשירות אינו שוויוני במלואו – יוצר היררכיה מעמדית הנגזרת מהשירות הצבאי, כיוון שהוא מגלם בתוכו היבטים ריבוניים על בסיס לאומי (משרתים יהודים בהשוואה למשרתים שאינם יהודים), מעמדי (מעמד בינוני-גבוה מול מעמדות נמוכים), מגדרי, אתני-עדתי ואף בהתאם לרמת דתיות (חילונים – דתיים-לאומיים). האתוס השוויוני של צה"ל התבסס על הומוגניזציה בין כלל המשרתים – חיילי חובה ומשרתי צבא קבע, חוגרים, נגדים וקצינים כאחד. כלל המשרתים עמדו באותם קודים מוסריים וערכיים הנגזרים מהמשוואה הרפובליקנית, הקושרת כאמור בין טובת הפרט לטובת הקולקטיב, כשטובת האחרון גוברת על טובת היחיד. גם הקידום בצבא התבסס על עקרונות אוניברסליים וקולקטיביים המדגישים את ערכי הלחימה, ההקרבה ומידת השליחות והמסירות לתפקיד, על פני קריטריונים תעסוקתיים אחרים הקשורים למקצועיות ומיומנויות אחרות (Cohen, 1995; 2008).

השירות בצבא בישראל אינו רק ביטוי של אזרחות טובה, אלא גם סמל הכרחי לגילויי פטריוטיות ואהבת ישראל בקרב שכבות וקבוצות חברתיות רבות. כך הפך השירות בצה"ל לנתיב העיקרי לאזרחות מלאה בישראל, הנשענת על המשוואה הרפובליקנית – הקושרת גם בין שירות צבאי לזכויות אזרח ומעמד חברתי. נתיב זה מסייע בייחוד למי שהגיע זה מקרוב למדינת הלאום הישראלית ומעוניין להפוך לחלק בלתי נפרד מהקולקטיב הלאומי. השירות בצבא הפך להיות מדד מרכזי למידת הפטריוטיות המצביעה על שייכות ונאמנות למדינה,

13 לסקירה נרחבת ומפורטת על אודות מקומו של ערך הממלכתיות בצה"ל, על אף חילוקי הדעות על הגדרותיו ומשמעותו בצבא האזרחים, ראו סטטמן, 2019.

מדד המסייע לקבל גישה למשאבים חברתיים ואזרחיים (ששון-לוי, 2006). מעמד ייחודי זה של השירות בצבא לא נוצר באופן ספונטני יש מאין, אלא הוא תוצר ברור של מדינת הלאום הישראלית הצעירה. המדינה שאפה ליצור מכנה משותף חברתי ואתני רחב ככל האפשר, המציב את שירות האומה כאמת מידה מרכזית ביחסי האזרח-ממסד. השוויון המדומה בין המשרתים התאים לאידאולוגיה הסוציאליסטית והלאומית-חברתית-מעמדית שאפיינה את המוסדות המדינתיים בשנות החמישים והשישים, והוא אישר את עצם קיומם ומוסריותם של מוסדות אלו (משה וטיארג'אן-אור, 2019: 54-55).

הצבא התבסס על גיוס מסיבי של חיילים – אזרחים בשירות חובה ושירות מילואים שנוהלו על ידי קצונה מקצועית בעלת בסיס ערכי משותף ובמסגרת הסדרים פורמליים דומים של מסלולי השירות. אמות המידה של "צבא העם" יצרו מודל גיוס ייחודי לישראל, הכולל גם גיוס חובה לנשים. מודל זה של אומה במדים נשען כאמור על האחידות בשירות בין כלל המשרתים בשירות סדיר, חובה וקבע, ובשירות מילואים. כלומר, ייחודו של מודל השירות בישראל אינו מודל גיוס החובה אלא אתוס "צבא העם" שהוא נשען עליו. אתוס זה נדרש עבור מילוי הצרכים הביטחוניים השוטפים של מדינת ישראל ועל מנת לרתום את ציבור האזרחים לפרויקט בינוי אומה סוציאל-דמוקרטית.

מאז אמצע שנות השמונים, ובפרט לנוכח מה שנצרר בזיכרון הקולקטיבי ככישלונות צה"ל במלחמת לבנון הראשונה ובאינתיפאדה הראשונה, חלו במעמדו של צה"ל ובמוטיבציות לשרת בו שינויים לא מבוטלים (בדומה ובמקביל לתהליכים שחלו במדינות אחרות ובצבאותיהן). השינויים במידת מרכזיותו של אתוס הביטחון בישראל ובדמות הלוחם נגרמו בשל המעבר מחברה אידאליסטית ומגויסת, המקריבה את הפרט למען הכלל, לחברה אינדיבידואליסטית, שבה הישגי הפרט והגשמתו העצמית עומדים מעל הכול, ומודל ההצלחה הוא איש ההיי-טק ולא המג"ד (רם, 2003). שינויים אלו גרמו לירידה ברורה במעמדו של הצבא בכלל ושל מעמד הלוחם בפרט בחברה הישראלית ולפגיעה ביכולת להפיק תגמולים שונים מהשירות לנוכח הפרת המשוואה הרפובליקנית. התחזקותה של הביקורת הציבורית והתקשורתית כלפי הצבא ומפקדיו תורמת להיפרדות הכואבת בין הצבא לחברה, אך אינה

מבטאת בהכרח ירידה ברמת המיליטריזם התרבותי.¹⁴ איתנותו של המיליטריזם התרבותי בישראל קיימת בעיקר (אך לא רק) בקרב צעירים בעלי נתוני פתיחה נמוכים, מיישובים פחות מבוססים.¹⁵

14 מיליטריזם תרבותי מוצא את ביטויו במרכזיותו של הצבא בחוויה ובזהות הקולקטיבית, בהיותו אחד הסמלים המרכזיים של הקולקטיב. מרבית המטרות הקולקטיביות מוגדרות בהקשרים צבאיים ומלחמתיים (קימרלינג, 1993).

15 בספרה "זהויות במדים" טוענת אורנה ששון-לוי כי המיליטריזם הישראלי מוזן ומונע כל העת גם על ידי מערכת החינוך וגם על ידי ההורים והרשתות החברתיות של המשרתים. כך למשל נערים רבים משלמים מכספם (או כספי הוריהם) עבור קורסי הכנה לצבא, המתמקדים בעיקר בהכנה לקראת שירות קרבי. בתי ספר וראשי ערים מתגאים בשיעורי המתגייסים שלהם לצבא בכלל ולשירות קרבי בפרט (ששון-לוי, 2006).

פרק 3

בקיעים במודל הגיוס והגורמים להתעצמות
הביקורת כלפי צה"ל

למרות הירידה היחסית במעמדו של הצבא בחברה הישראלית ועל אף הביקורת המופנית כלפי צה"ל ואופן תפקודו בשנים האחרונות במבצעים צבאיים שונים, עדיין נותר השיח הביטחוני במרכז הבמה מבחינה פוליטית, חברתית ותרבותית. לשירות בצבא נשאר תפקיד מרכזי ומהותי בשיח האזרחות בישראל, לנוכח העימותים הצבאיים וגלי הטרור (המוגבלים בהיקפם) שהתרחשו בעשור הראשון והשני של שנות האלפיים עם הנסיגה מרצועת עזה (2005), התקפות הטילים על אזור עוטף עזה וסבבי הלחימה בעזה, מלחמת לבנון השנייה (2006) וגלי הטרור בשנים 2015-2016 (ישראלי ופינס, 2020). הקשר חברתי-פוליטי זה הוא שיצר מקום לקבוצות חברתיות שונות לבחון את מידת תרומתו של השירות הצבאי למעמדן החברתי, הפוליטי והאזרחי ואת מידת הנחיצות והחשיבות של שירות החובה עבורן.

בדומה לתהליכים שהתרחשו בעבר במדינות דמוקרטיות אחרות, גם בישראל ניתן למנות ארבעה גורמים עיקריים לשינוי הנורמטיבי ביחס אל הצבא ולירידה במעמדו בקרב חלקים שונים בחברה הישראלית:

ירידה בתחושת האיום החיצוני

גורם ראשון במעלה שהוביל לירידה בערך השירות הצבאי קשור באופן הדוק לירידה בתחושת האיום החיצוני בציבור הישראלי (בנזימן, 2014). אשר אריאן (Arian, 2007) הראה בעזרת סקרי דעת קהל כי חלה ירידה משמעותית בתחושת האיום החיצוני בישראל החל מהחתימה על הסכם השלום עם מצרים בשנת 1979 ועד שנת 2000 בתחילת האינתיפאדה השנייה. הירידה בתחושת האיום החיצוני הפחיתה גם היא את תחושת ערך השירות בצבא, ובעיקר את היכולת לצבור תגמולים חברתיים וסמליים משירות אשר ערך ההקרבה בו מוערך פחות. עם זאת, חשוב לשים לב כי בתקופות של החרפת המצב הביטחוני עולה ומתחזקת המוטיבציה לשירות קרבי.

כלכלת השוק ושיח נאו־ליברלי

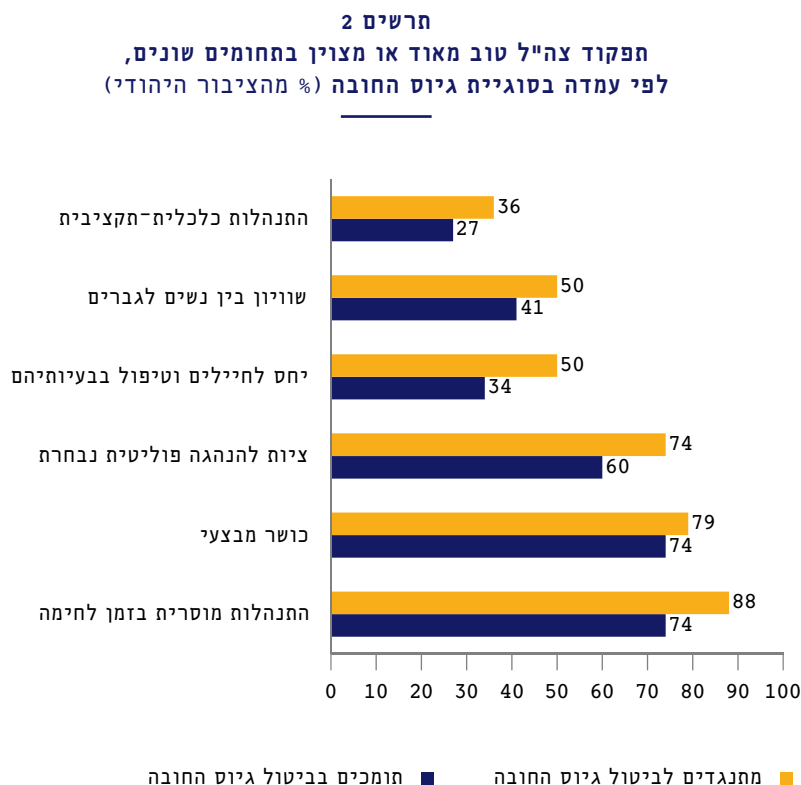
גורם שני בחשיבותו קשור למעבר הולך וגובר של החברה הישראלית לחברת שוק בשל תהליכים גלובליים ונאו־ליברליים שהלכו וקנו אחיזה בקרב מעצבי מדיניות ודעת הקהל בישראל. שינויים מבניים במשק החל משנות השמונים המוקדמות, ובעיקר לאחר החלת "התוכנית לייצוב המשק" בשנת 1985, הלכו ושחקו את האתוס הקולקטיבי של חלוציות ממלכתית, שהיה מסד איתן לאזרחות הרפובליקנית. כלכלת השוק שהתחזקה והתגברה בישראל הובילה להתבססות שיח אזרחות ליברלי, המנתק את הקשר בין התרומה למדינה באמצעות ההקרבה בצבא לבין איכות האזרחות. שילוב של ערכי שוק אינדיוידואליים, כגון צרכנות, חומרנות ותחרותיות, עם תפיסות עולם רב־תרבותיות ליברליות הביא לנסיגה מהאתוס הצבאי ומהנכונות להקרבה.

אחד הסממנים הבולטים לתמורה זו קשור לשיח הביקורתי בציבור כלפי גודלו והרכבו של תקציב הביטחון ותנאי השירות של משרתי הקבע. ביקורת זו הולידה שיח לעומתי שקרא לקצץ בתקציב הביטחון בכלל ובפרט בשכר משרתי הקבע, שנתפס כבזבזני ומיותר. שיח השכר, המאיים איום ממשי על עצם זהותו של הצבא, נובע מתרבות כלכלת השוק המבקשת לצמצם למינימום הכרחי את המדינה ומוסדותיה. מאבקים בלתי פוסקים על בסיס כמעט שנתי החלו לצוץ בין אגף התקציבים של משרד האוצר,¹⁶ שהפך להיות שחקן מרכזי בקביעת מדיניות כלכלית נאו־ליברלית לאחר תוכנית החירום הכלכלית של אמצע שנות השמונים, לבין מערכת הביטחון, שהוסרה ממנה מעטפת "הפרה הקדושה" שאינה נתונה לביקורת עניינית. משנות התשעים לבשה התביעה לצמצם במשאבי הצבא ממד תרבותי, ערכי ונורמטיבי. בעיני חסידי הגישה הנאו־ליברלית הקיצוץ בתקציב הצבא הפך ליעד בפני עצמו (לוי, 2010: 192). על הצבא היה אם כן להיערך לכל איום אסטרטגי במסגרת סל משאבים הולך ופוחת ועל בסיס ניסיון להתייעל כלכלית.

16 לשיח ביקורתי זה תרמו לא מעט גם התקשורת והפרשנים הכלכליים המזהים עם כלכלת השוק, בעיקר בעיתון "הארץ" ומגזין "דהמרקר", שתקפו בחריפות את התרבות הבזבזנית בניהול התקציב בצבא.

תבניות חשיבה אלו מערערות קשות על מעמד הביטחון כמוצר ציבורי ומעודדות הפרטה חלקית של הצבא ותפקידיו השונים. כך הלכו ותפסו מושגים, קטגוריות וערכים מעולם התעסוקה מקום גם ביחס למשרתים בצבא, בפרט למי שממלאים בתפקידים מקצועיים בשירות קבע וששכרם ותנאי הפנסיה התקציבית שלהם נבחנים ונבדקים השכם וערב בהתאם לדרגתם ולמידת ההקרבה והסיכון שלהם בתפקיד. הצבא נתפס כגוף פרופסיונלי מאוגד המייצג בעיקר את האינטרס שלו עצמו, הכולל גם אינטרס חומרי שאינו נופל מאינטרסים קולקטיביים-מבצעיים-ביטחוניים (בן אליעזר, 2001).

הציבור החל להתייחס לצבא כאל ישות מפוצלת: הצבא כארגון ממסדי בירוקרטי לכל דבר ועניין לעומת הצבא כישות לוחמת המגינה על ערכי האומה וביטחונה. בעוד שכלפי הצבא כארגון לוחם ישנה בדרך כלל סובלנות, אהדה והסכמה כללית לגבי הצרכים התקציביים שלו, הרי כלפי הצבא כמוסד בירוקרטי בזבזני ולא יעיל יש ביקורת חריפה וחוסר שביעות רצון בולט. פיצול קונספטואלי זה בולט מאוד בהערכה הציבורית הנמוכה שצה"ל מקבל באשר לניהול התקציב שלו (32% בלבד נתנו ציון גבוה) בהשוואה להערכה ציבורית גבוהה מאוד (77%) שהצבא זוכה לה ביחס לכושרו ויכולותיו המבצעיות-קרביות (הרמן ואח', 2019). בנוסף מדיניות נאו-ליברלית באה לידי ביטוי בצבא בקריטריונים כמו יעילות, היצע-ביקוש, תעדוף עלויות העסקתם של משרתים בדרגות שונות בחלוקה לצבא חובה-קבע, בפרט מול משרתי הקבע בתפקידים פרופסיונליים בכירים-זוטרים, נגדים-קצינים ועוד (משה וטיארג'אן-אור, 2019).

מקור: הרמן ואח', 2019: 100.

ניתן להתרשם שמכל ששת הקריטריונים שנבדקו במדד זה הציון הניתן לתפקודו הכלכלי-תקציבי של הצבא הוא הנמוך ביותר, בפרט בקרב התומכים בביטול גיוס החובה. כמו כן רק כמחצית מהמתנגדים לביטול גיוס החובה וכשליש מהתומכים בצעד זה נתנו ציון טוב לאופן שבו הצבא מתייחס לחייליו ובעיותיהם. נתונים אלו מצביעים על ביקורת נוקבת כלפי היבטים כלכליים-חברתיים בהתנהלותו של צה"ל, לעומת ציונים גבוהים מאוד שלהם זוכה הצבא בכל הקשור להתנהלותו המוסרית בעת לחימה וביחס לכושרו המבצעי. בכל ששת הקריטריונים שנבדקו במדד זה מרואיינים (יהודים) שתמכו בביטול גיוס

החובה ובמעבר לגיוס התנדבותי בשכר נתנו ציונים נמוכים יותר לתפקודו של צה"ל בתחומים שונים בהשוואה לאלו שהתנגדו לביטול גיוס החובה. מכאן יש להניח כי מידת האמון בצבא משפיעה באופן ברור על מידת הערכת ביצועיו של צה"ל (הרמן ואח', 2019: 101). זאת ועוד, גם הציבור שנותן אמון גבוה בצבא מעניק לו ציון נמוך בכל הנוגע להתנהלותו התקציבית-כלכלית.¹⁷

התחזקות שיח האזרחות האתנו-לאומי

גורם מרכזי נוסף שהפחית את המוטיבציות לשירות צבאי קשור להתחזקות שיח האזרחות האתנו-לאומי על חשבון שיח האזרחות הרפובליקני. שיח זה התחזק לאחר מלחמת ששת הימים ומשמש תשתית איתנה למיליטריזם התרבותי בישראל, שהתגבר בעקבות שליטת ישראל ביהודה ושומרון. שליטה זו העצימה ערכים יהודיים-דתניים בשיח הפוליטי והציבורי (פלד ושפיר, 2005). שיח האזרחות האתנו-לאומי חיזק את ההבחנות הראשוניות (הפרימורדיאליות) בין יהודים לערבים בישראל, הבחנות שביססו את השייכות המשונית והשולית של האזרחים הערבים בישראל. היבט זה מודגש בחקיקת חוק הלאום, המקנה זכויות ייחודיות ללאום היהודי על חשבון המיעוט הערבי. לפי אתוס זה המדינה איננה מוסד חברתי האמור לשרת את האזרחים בהתאם למידת תרומתם "לטוב הכללי", או בהתאם לשיח של זכויות וחובות אינדיבידואליות וליברליות. השתייכות אתנית-לאומית לקולקטיב היהודי מקנה לפרט זכויות אזרח שאינן קשורות בהכרח במידת תרומתו לצבא או למדינה, כפי שבאה לידי ביטוי בעבר בשיח הרפובליקני הישראלי. לכן הקריטריון למעמד חברתי וכלכלי אינו נקבע עוד לפי מידת התרומה לצבא וההקרה במסגרתו. לנוכח שיח האזרחות האתנו-לאומי הלכו וגברו תביעותיהן של קבוצות פריפריה חברתיות בקולקטיב היהודי להכרה באזרחותן השווה (גם אם מרבית בניהן לא שירתו בצבא). אחת הקבוצות המרכזיות המובילות שיח זה היא הקבוצה החרדית, שבה אעסוק בהרחבה בהמשך. העובדה שהחרדים נהנים מזכויות מבלי שמרבית בניהם

17 בשנים 2017-2019 חלה עלייה במידת הערכת הציבור היהודי את תפקודו של צה"ל בנוגע ליחס לחיילים והטיפול בבעיותיהם - מכ-33% ל-43.5%. גם בהתייחס להתנהלותו התקציבית-כלכלית של הצבא חלה עלייה קלה בהערכת תפקוד צה"ל בתחום זה מ-29% ב-2017 ל-33% ב-2019.

משרתים בצבא (או בשירות אזרחי) פוגמת במוטיבציות לשירות צבאי בקרב האוכלוסיות המשרתות, שחלקן אינן מוכנות עוד לדבוק במודל גיוס החובה.

צבירת זכויות פוליטיות ואזרחיות מחוץ לשירות הצבאי

גורם רביעי ואחרון (הקשור גם לשיח האתנו־לאומי) מייחס לקבוצות שאינן משרתות בצבא, כמו המיעוט החרדי ופחות מכך המיעוט הערבי, את היכולת לצבור זכויות פוליטיות ואזרחיות במנותק מחובת השירות הצבאי. יכולת המיקוח ההולכת וגוברת של הקהילה בכלל והנציגים הפוליטיים החרדים בפרט הובילה לשני תהליכים. מחד גיסא היא הובילה לפיחות בערך השירות הצבאי, ומאידך גיסא היא הגבירה את תביעות הרוב החילוני כלפי המיעוט החרדי להשתתף במשוואה הרפובליקנית ולשרת בצבא (ברק־ארז, 2010; לוי, 2014). האוכלוסייה החרדית פיתחה במקביל סוג אחר של אזרחות, הנשענת על התרומה האזרחית של מתנדבי זק"א "ואיחוד הצלה" בעיתות צרה ובאירועי טרור. מתנדבים אלו מייחסים לפעולות ההצלה שלהם באירועי טרור ותאונות את ערכי ההקרבה והנתינה המזוהים עם השירות הצבאי (Stadler, Lomsky- Feder, and Ben-Ari, 2008).

תהליכים חברתיים וכלכליים אלו הובילו לשינוי ערכי ונורמטיבי ביחס למודל הגיוס לצה"ל, בראש ובראשונה לנוכח שיח וגורמים כלכליים ופוליטיים הקוראים תיגר על מודל גיוס החובה. הצבא, שהיה בעבר מוסד ממלכתי וחברתי בעל תחושת שליחות וערך עצמי ייחודי עם יוקרה חברתית מקצועית נבדלת, הפך להיות (בתהליך ממושך) עבור חלק מהאוכלוסיות המשרתות, מעסיק לכל דבר ועניין. מבחינתן הצבא הוא מעסיק המתנהל על פי כללי השוק במסגרת שוק העבודה והחברה הרחבה, בפרט באשר לקצונה המקצועית ולמשרתי הקבע (לוי, 2010; משה וטיארג'אן־אור, 2019). בעקבות מכלול גורמים אלו נשחקו במידה ניכרת היכולת והמוטיבציה של בני המעמד הבינוני־חילוני בישראל להפיק תועלות ולצבור נכסים משירותם הצבאי. שחיקה זו באה לידי ביטוי בממדים אחדים. ראשית, שחיקה בזכויות חברתיות מועדפות שהוקנו בישראל לבוגרי שירות צבאי, האוניברסליזציה של מדינת הרווחה, ובייחוד התחזקות היכולת ליהנות מזכויות חברתיות ללא שירות צבאי. תהליך זה בלט בעיקר

בקרב בני הקיבוצים והמושבים, שנהנו מיתרונות חברתיים וכלכליים שנבעו מתרומתם הייחודית בצבא. שנית, הטבות וזכויות ייחודיות שהוקנו ליוצאי צבא בשוק העבודה איבדו בהדרגה את משמעותן, וכיום אין להן ערך פורמלי אלא ערך חברתי-נורמטיבי בלבד.¹⁸ שלישית, שירות צבאי הפך להיות לעיתים נטל על הנכנסים לשוק העבודה, בייחוד בקרב משרתי המילואים (אך לא רק) המתמודדים עם משרות בשוק עבודה דינמי, תחרותי ומשתנה אשר אינו מספק יציבות תעסוקתית לעובדים רבים (לוי, 2014).

במעבר המהיר יחסית לכלכלת שוק ואגב שקיעתו החלקית של השיח הרפובליקני הצליח המעמד הבינוני בישראל להצדיק ולשמר (עד כה) את מעמדו המועדף על ידי זניחה חלקית של האתוס הצבאי-ביטחוני. שמירת מעמד זה נעשתה על ידי אימוץ שיח אזורחות ליברלי וערכי אתוס כלכלת השוק שהביאו לבני קבוצה זו הישגים כלכליים וחברתיים שאינם כרוכים ישירות בשירות הצבאי.¹⁹ אחת התוצאות הבולטות של תהליך זה תתואר בפרק הממצאים, המתייחס לכל אחת מהקבוצות שמודל הגיוס הנוכחי אינו מיטיב עם חבריה. קבוצות אלו מבקשות להניע מהלך ציבורי ופוליטי שבסופו יכונן בישראל מודל שירות התנדבותי בשכר (all-volunteer force),²⁰ בתמהיל כזה או אחר. כעת נפנה מבטנו אל מרכיביה המגוונים של החברה הישראלית ויחסה המשתנה למודל הגיוס. יחס זה יתואר לאורך השנים ועל בסיס ניתוח דמוגרפי וזהותי הכולל התייחסות לארגונים ולעמותות המבקשות להגדיר סדר יום חלופי לגיוס החובה.

18 בהתאם לחוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, התשמ"ח-1988, מעסיק אינו רשאי להפלות לטובה או לרעה מועמדים למשרות פנויות על רקע של שירות צבאי, ואף אין הוא רשאי לברר אם המועמדים לחפקיד שירתו בצבא.

19 גורמים נוספים הנוגעים לשחיקה זו קשורים למהפך הפוליטי של 1977, אשר ערער את ההגמוניה הפוליטית והחברתית של קבוצה זו והניע קבוצות אחרות לקדמת הבמה. המהפך הפוליטי כרוך היה בקשר ברור לעלייתו של שיח האזורחות האתנו-לאומי, אשר יוצג בעיקר על ידי אליטות דתיות-חרדיות ומזרחיות.

20 שיטת הגיוס שבה החיילים מתגייסים מרצונם והגיוס נעשה מחוץ שוק העבודה על בסיס שכר וחופש עבודה מכונה לפעמים גם "גיוס התנדבותי" או "גיוס מבוסס מתנדבים". בארצות הברית מקובל המונח all-volunteer force - AVF. השימוש במונחים אלה מקובל משום שהמונח "צבא מקצועי" אינו ברור דיו לציבור הרחב. שיטה זו היא הנפוצה ביותר בעולם כיום לגיוס לצבא, וכ-60% מהמדינות בעולם כיום משתמשות בה. זהו מצב חדש יחסית (חדד, 2020).

ממצאים

ממצאי מחקר זה מלמדים כי הקבוצות והאוכלוסיות שמאתגרות את מודל הגיוס אינן עשויות מקשה אחת. מדובר בקואליציה רופפת מאוד של מגזרים, אוכלוסיות וקבוצות-עמותות מגזר שלישי בעלי עמדות והגיונות דומים באשר למקום של הפרט מול המדינה, ומכאן גם באשר למשמעות של שירות צבאי בישראל. הניתוח האנליטי המוצע כאן מבחין בין עמדות המאפיינות אוכלוסיות וקבוצות שונות בציבור הישראלי שיש ביניהן חפיפות מסוימות. כך למשל המשתייכים לימין הפוליטי-מדיני הם במקרים רבים גם חלק מן הנמנים עם הציבור החרדי, ואוכלוסיות המזוהות עם עמדות השמאל הפוליטי-מדיני ממוקמות לעיתים קרובות במעמד הבינוני-גבוה ואף באלטות הכלכליות-חברתיות בישראל, שערכי חברת השוק ותפיסות נאו-ליברליות בדבר יעילות, תחרות, הישגיות וחומריות עומדים לנגד עיניהן. מכאן שהניתוח המוצע להלן מחייב בסופו גם דיון אינטגרטיבי המבקש להציג תמונה כוללת וברורה באשר לפער בין החוזה האזרחי הרפובליקני של האזרח עם המדינה, הנשען על תפיסות קולקטיביות, לבין גישות הישגיות וחומרניות המושפעות מתפיסות נאו-ליברליות כלכליות במהותן שמקורן בחברת השוק. מיפוי הארגונים העוסקים בקידום סדר יום ועמדות המציבים חלופות למודל השירות בישראל מלמד על הרקע האידאולוגי המגוון של ארגונים אלו, שלכולם מטרה אחת: ביטול גיוס החובה.

לוח 1

מאפייני הארגונים המקדמים גיוס התנדבותי בשכר

שם הארגון	שנת הקמה	עמדות ומטרות מוצהרות	מקום פוליטי	מייסד / מייסדים
פרופיל חדש	1998	הימנעות מגיוס וצבא מקצועי. ארגון אנטי־מיליטריסטי	שמאל פציפיסטי	רלה מזלי
התנועה הליברלית החדשה	2011	צבא מקצועי	ליברליזם קלסי - ימין ליברטריאני	ירון לרמן ובוועד ארד
חזית: לוחמים למען צבא התנדבותי	2018	צבא מקצועי	מרכז (ליכוד) - ימין כלכלי	דרור לביא
צבא מקצועי מיקוד	2018	צבא מקצועי	א־פוליטי	איתמר וגנר
די לגיוס חובה	2019	צבא מקצועי	א־פוליטי (בעיקר פעילות מקוונת ברשתות חברתיות)	יקיר ידעי
שחררו: התנועה לביטול גיוס בכפייה	2020	צבא מקצועי	א־פוליטי (בעיקר פעילות מקוונת ברשתות חברתיות)	תכלת פרלמוטר

רשימה חלקית זו ממחישה את העובדה שמדובר באוסף של ארגוני החברה האזרחית מהימין והשמאל הפוליטי וכן ארגונים כמו חזית: לוחמים למען צבא התנדבותי, מהמרכז הפוליטי של הליכוד, המבקשים לקדם גיוס התנדבותי־מקצועי בשכר לצה"ל. חלק מהארגונים פעילים בעיקר ברשתות החברתיות ומגדירים את עצמם כארגונים א־פוליטיים שאינם מזוהים עם הימין או השמאל הפוליטי, אך יש להם סדר יום ברור לביטול גיוס החובה. ארגון כמו פרופיל חדש טוען כנגד השירות הצבאי מטעמים של סרבנות מצפון וגישה

אנטי־מיליטריסטית. לעומת זאת ארגונים אחרים, כמו התנועה הליברלית החדשה, מדגישים ערכים ותפיסות ימניות ליברטריאניות המקנות לפרט זכויות מקסימליות על חשבון כוחה הכפייתי של המדינה לגבות מיסים, לעצב מדיניות ציבורית ולגייס לצבא. בין הארגונים הללו יש מעת לעת שיתופי פעולה, מפגשים, כנסים והתייעצויות על מנת לנסות לקדם מודל גיוס מקצועי בשכר, למרות המחלוקות הפוליטיות ביניהם.

1.

קואליציות פריפריאליות והמרכז ההגמוני

בשל הדומיננטיות ההגמונית של השיח הביטחוני־פוליטי־מדיני בישראל בחרתי להציג בתחילה את שיח הקצוות הפוליטי המתקיים במשכן הכנסת ומחוץ לה, שבו שותפים נציגי ציבור מסיעות ומפלגות שונות, שעמדתם הגלויה והמוצהרת יוצאת חוצץ כנגד גיוס החובה במתכונתו הקיימת. ניתוח זה כולל גם הצגה של ממצאים כמותניים עדכניים על אודות עמדות הציבור בשאלות הנוגעות למודל גיוס מועדף, בחלוקה שמאל-ימין פוליטי־מדיני. בהמשך יוצג להלן ניתוח מורכב, דמוגרפי וחברתי־כלכלי, של אותן קבוצות־עמותות בחברה האזרחית ואוכלוסיות ומגזרים מובחנים בקולקטיב הלאומי־יהודי האוחזים בעמדות ודעות המבכרות מודל גיוס התנדבותי בשכר, בתמהיל זה או אחר.

1.1. ציר פוליטי־מפלגתי: על הרווח שבין הימין לשמאל בשאלת הגיוס לצבא

כאמור, אחד הצירים שבאמצעותם ניתן לתאר ולנתח את הקבוצות המאתגרות את מודל "צבא העם" הוא הציר הפוליטי־מדיני בישראל. בטרם אפנה לתאר עמדות של נציגי ציבור, חברי כנסת פעילים בתחום, ראוי לבחון כיצד ומה חושב הציבור הישראלי־יהודי על שאלת מודל גיוס התנדבותי בשכר לעומת המצב הקיים. בהמשך אתמקד גם בעמדות המוצהרות והייחודיות של חברי

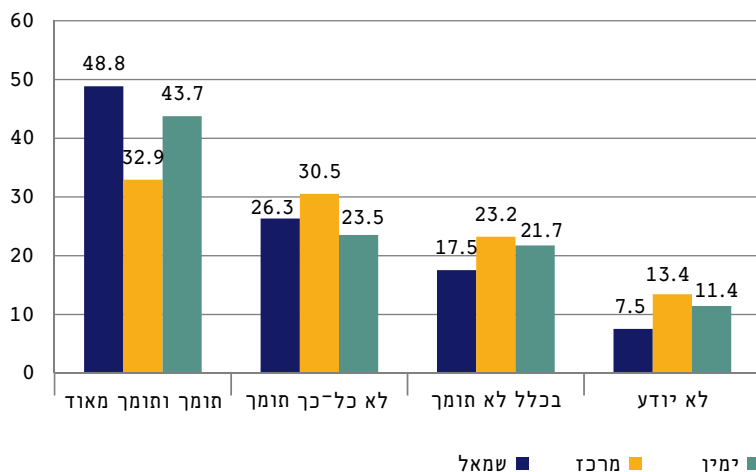
כנסת שחלקם היו פעילים ויזמו את הכנס החדשני, שתואר בתחילת מסמך זה, בקיץ 2018.

לפי ממצאי מדד "הקול הישראלי" שנערך באוגוסט 2019 כמחצית (48.8%) ממצביעי השמאל הפוליטי **תמכו במעבר לשירות התנדבותי בשכר**. גם בימין ישנם שיעורי תמיכה גבוהים במודל גיוס זה (43.7%) בהשוואה לשליש (32.9%) בלבד מהתומכים במהלך זה המצביעים למפלגות המרכז הפוליטי.²¹ בדומה לכך, "מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019" מלמד כי 61% ממצביעי השמאל עדיין מצדדים בהגדרת צה"ל כ"צבא העם", בהשוואה ל-76% ממצביעי המרכז ו-82% ממצביעי הימין. ניתוח מדוקדק יותר של מדד "הקול הישראלי", העוקב אחר עמדות הציבור בהתאם להצבעה למפלגה מסוימת, משקף תמונה דומה למדי המחדדת את ההבדלים וההבחנות באשר למידת התמיכה במעבר למודל גיוס התנדבותי בהתאם לנטיית פוליטיות והצבעה מפלגתית: 7% בלבד ממצביעי כחול לבן ועשירית (11%) ממצביעי הליכוד תמכו באפשרות למעבר לשירות התנדבותי בשכר מלא, בהשוואה ל-23% ממצביעי המחנה הדמוקרטי ו-27% ממצביעי הרשימה המשותפת. שיעורי תמיכה גבוהים בעמדה זו דווחו גם בידי מצביעי יהדות התורה (54%) ומצביעי ש"ס (34.5%). בדומה לכך, בקרב מצביעי מפלגות הימין הדתי-לאומי – כרבע ממצביעי מפלגת ימינה ולמעלה משליש ממצביעי מפלגת זהות (שכידוע לא עברה את אחוז החסימה בבחירות אפריל 2019) – ישנה תמיכה תאורטית באפשרות לבסס את צה"ל כצבא שיתבסס על שירות מקצועי המתגמל באופן מלא את המשרתים בו. התרשים הבא משקף את התמיכה של המחנות הפוליטיים במודל גיוס התנדבותי בשכר.

21 סקר זה התבסס על מדגם מייצג של כלל האוכלוסייה הישראלית והקיף 791 משיבים. הממצאים בחרשים מתייחסים לעמדות הציבור היהודי בלבד (666 משיבים). הסקר נערך במהלך אוגוסט 2019 והתייחס לדיווחי המשיבים על הצבעתם בבחירות אפריל שנה זו. השאלה בנושא זה נוסחה כך: מה דעתך על ההצעה החוזרת בשנים האחרונות לבטל את גיוס החובה ולבסס את צה"ל כצבא מקצועי, שהמשרתים בו יראו את מקצועם ויתוגמלו בהתאם לתפקידם?

תרשים 3

שיעורי תמיכה בביטול גיוס החובה וביסוס צה"ל כצבא מקצועי,
לפי השתייכות מחנה פוליטי, 2019 (יהודים בלבד, %)

מקור: "מדד הקול הישראלי", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, אוגוסט 2019. המדגם כלל 791 נשאלים.

ממצאים אלו משקפים כביכול עמדות בשמאל ובימין הפוליטי-מדיני הישראלי התומכות, בשיעורים הולכים וגדלים, במעבר למודל שירות התנדבותי בשכר – חיילי החובה בצה"ל משרתים כאנשי מקצוע ומתוגמלים בשכר מלא תמורת שירותם. כלומר, תומכי הימין והשמאל בציבוריות הישראלית נוטים יותר לצדד באפשרות ביטול גיוס החובה ובמעבר לשירות צבאי התנדבותי בהשוואה לתומכי המרכז הפוליטי. למעשה, סקר זה מלמד כי 41% מקרב כלל הציבור היהודי תומכים (24.8%) או תומכים מאוד (16.2%) בצעד הזה. יש לציין כי ממצאים אלו דומים לממצאי סקר עמדות שנערך במרץ 2019 על ידי מכון גיאוקרטוגרפיה עבור התנועה הליברלית החדשה, וממנו עולה כי 48% מכלל הציבור בישראל תמכו במעבר לשירות צבאי מקצועי בשכר. ביטוי להלכי רוח אלו ניתן למצוא גם באמירות ותפיסות של נציגי ציבור וחברי כנסת מהשמאל והימין, המשקפות

תמורות עומק בחברה הישראלית. כיוון שסקרי עמדות הם לעיתים תנודתיים ולא בהכרח משקפים את מלוא המורכבות של מכלול ערכים, נורמות, הגיונות ופרקטיקות, הרי ישנה חשיבות להבנת תהליכים אלו באמצעות דוברים בולטים ואף מייצגים, גם אם באופן חלקי, של המשתתפים למחנות השונים. כך התבטא בנושא חבר הכנסת לשעבר מוסי רז ממרצ, נציג שמאל סוציאל-דמוקרטי מובהק שהיה אחד מחברי הכנסת הפעילים והבולטים ביותר בקידום האפשרות לשינוי מודל הגיוס לצה"ל, לפחות עד פרישתו מהכנסת בקיץ 2019:

בסוף צבא מקצועי הוא יעיל יותר, הוא יקצץ במה שלא צריך [...] תוך כמה שנים ובאופן הדרגתי אפשר יהיה לבטל את גיוס החובה והצבא יוכל להתמודד עם זה, גם אם הוא יפסיד קצת הוא יתמודד, הוא ידע איך לעשות את זה. מי שלא ישרת בצבא יוכל לתרום לחברה באופן אחר [...] כיום הצבא מגדיל פערים [בין אוכלוסיות] ולא מצמצם פערים בניגוד לעבר. אנשים שבויים בקונספציה ישנה, כל יום שעובר הצבא מגדיל יותר פערים. החשש של אובדן צבא העם זה אבד כבר מזמן אין פה צבא העם! הצבא כבר לא מאחד, זה היה נכון אולי לשנות החמישים [...] תהליכי הפרטה ואינדיווידואליזציה הביאו אותנו לחשוב על עצמנו כפרטים וזה גורף וזה קיים גם בצבא. יש הרבה אנשים שהצבא הוא מקפצה עבורם דווקא בשכבות העליונות.²²

בציטוט זה ישנו הד ברור לטענה המאוד רווחת שהצבא משמש מקפצה איכותית לשוק העבודה דווקא למי שלא בהכרח זקוק לשירות הצבאי כמסלול לניעות והכשרה מקצועית – כלומר דווקא לאוכלוסיות אמידות ומבוססות של המעמד הבינוני-גבוה. דברים אלה מבטאים היטב תחושות, תפיסות ועמדות המאפיינות בעיקר את המשתתפים למחנה השמאל-החילוני-האשכנזי המבוסס כלכלית. בהמשך נראה כי בסוגיה זו לאנשי המחנה הזה יש הרבה מהמשותף עם חלק מהמזוהים עם הימין הליברטריאני בישראל. עוד ניתן לשער כי המשתתפים למחנה השמאל מעריכים שצבא התנדבותי בשכר עשוי להקטין חיכוכים ועימותים צבאיים מיותרים, מנקודת ראותם, הנתמכים על

ידי חוגים אחרים בציבור הישראלי. עם זאת, ובהסתמך על הניסיון של מדינות שהנהיגו צבא התנדבותי בשכר, הנחה זו שגויה ככל הנראה מיסודה. סביר מאוד להניח שצבא התנדבותי בשכר יהיה פחות נתון לפיקוח ומבוקר על ידי החברה האזרחית וארגונים המייצגים את חוגי השמאל הפוליטי בישראל, שכן אנשיהם ידירו את רגלם משורותיו (Levy, 2014).

ניתן לומר כי בציטוט זה בולטים כמה ערכים מובילים שמאפיינים את השיח הביקורתי המדגיש ומבליט כשלים ובעיות שמודל גיוס החובה מעורר, ומכאן הרצון הברור לערוך שינויים מהותיים במודל זה. ראשית, בשם ערכי השוויון יש לבטל את גיוס החובה, כיוון שישנה ירידה תלולה בשיעורי הגיוס לצה"ל, בעיקר בשל הגידול בחלקה של האוכלוסייה החרדית מכלל הציבור חייב הגיוס. החרפת הפערים בין האוכלוסייה החילונית מהמעמד הבינוני-גבוה, שעדיין מרבית בניה משרתים בצה"ל גם בתפקידי לחימה מסוכנים, לבין האוכלוסייה החרדית, שלמרות מאמצים פוליטיים-משפטיים-ציבוריים לגייס את בניה לצה"ל עדיין מרביתם אינם משרתים, הגבירה את חוסר שביעות הרצון ותחושת אי-השוויון בקרב האוכלוסייה המשרתת. לפי היגיון זה, הנשען על אתוס הגיוס האוניברסלי שהתערער לאין-שיעור בשני העשורים האחרונים, הרי כאשר ערך השוויון נפגע קשות אין עוד טעם לקיים ולהזין את מערך גיוס החובה.

ערך נוסף שמיוצג בדברים אלו הוא ערך החירות. חשיבות הצורך בכפיית גיוס חובה אינה הולמת סולם ערכים נאו-ליברליים, שבו הפרט נמצא מעל לצורכי המדינה והקולקטיב הלאומי. במצב הזה אין מקום ייחודי וערכי לחוזה הפרטני בין האזרח למדינה, שהתבטא לאורך שנים רבות דרך השירות הצבאי. כלומר, מדובר בערעור הולך ומתעצם על המקום שבו המדינה יכולה לדרוש מהאזרח שירות תובעני ומסוכן ולהקריב את חייו למען הגנה על הקולקטיב האתנו-לאומי ושלמותו – דרישה בשם ערכים המעלים על נס אחדות לאומית, סולידרית ושותפות קהילתית-פוליטית או הקרבה למען הכלל. זהו שיח הנשען על שבירת אתוסים מדינתיים והסדרים כובלים שהביאה עימה "החירות השלילית" בלשונו של אריך פרום (Fromm), כלומר לא חירות לבחור בדרך ממסדית אלא חירות ממנה. אלו שיחים המקדמים נרטיבים חלופיים לתפיסת המציאות והתנהגות החורגת מהציפיות של המוסדות ההגמוניים בישראל, שצה"ל הוא אחד מהם. למעשה, זוהי מעין מרידה בשיח הרפובליקני האחדותי לטובת שיח המקדם זהויות פרטיקולריות ואינטרסים של הפרט על פני האינטרס הכללי. כך מנתק

שיח הזהויות החדש את הזכאות לזכויות מן התרומה למדינה שבשמה בעבר קבוצות שונות תבעו וקיבלו זכויות (לבל, 2012).

טיעונים נוספים של נציגי ציבור מהשמאל והימין הפוליטי התייחסו לגודל האוכלוסייה הישראלית, שבעבר הייתה קטנה ומצומצמת ואכן הצדיקה גיוס המוני וטוטלי לצבא בעיתות חירום וסכנה קיומית, ואילו כיום המצב שונה. שנתוני הגיוס הולכים וגדלים בכל שנה ושנה לנוכח הגידול הדמוגרפי, ולכן אין טעם, גם מבחינה עקרונית ותועלתנית, לחייב את בני ה-18, נשים וגברים, להתגייס לצבא. נוסף על כך **החרפת השסעים החברתיים** לנוכח היעדר הסכמה בציבור הישראלי באשר לשאלה מי צריך להתגייס ולאילו תפקידים – הופכת את הצבא לזירת התנגשות ערכית לא רצויה המבוססת בין היתר על פוליטיקה של זהויות וזכויות. פוליטיקה זו גורמת להחרפת אי-השוויון בישראל ולהקצנת השיח הפוליטי והציבורי בסוגיית מודל השירות בצבא "העם". לפיכך מעבר למודל גיוס התנדבותי בשכר עשוי לעמעם ולהחליש את המתח וההתנגשות בין שכבות ומעמדות חברתיים שונים, באופן שיאפשר לאוכלוסיות שנמנעות כיום משירות צבאי, כמו ערבים וחרדים, לבחור אם לשרת בצבא ובאילו תפקידים בעבור תמורה חומרית הולמת וראויה. על פי היגיון זה המצוטט מפיו של ח"כ לשעבר מוסי רז, דווקא צבא מבוסס הסדרי שוק, שיגייס חיילים בהתאם להיצע וביקוש, עשוי להיות זירה שוויונית יותר למשרתים ממגוון האוכלוסיות המרכיבות את הפסיפס האנושי הסבון בישראל.

זאת ועוד, ערך נוסף שמקומו ותפקידו המרכזי מהדהדים בין השורות ושנפגע בשל מודל גיוס חובה הוא ערך **היעילות הכלכלית וניצול מיטבי של כוח האדם**. הצבא אינו מגייס באופן מיטבי צעירים מאוכלוסיות שונות ואינו מאפשר להם מוביליות איכותית בחברה ובשוק העבודה. בין המצדדים בגיוס התנדבותי בשכר רווחת ההנחה שגיוס במודל זה עשוי יהיה לחסוך משאבים רבים לצה"ל, שנאלץ כיום לגייס צעירים רבים שאינם בעלי יכולות וכישורים עבורו. כרבע בלבד מהמשרתים שירות חובה ממלאים תפקידי לחימה או תפקידי ליבה משמעותיים אחרים. קרוב למחצית ממשרתי החובה (46%) ממלאים תפקידי מינהלה זוטרים בבסיסים עורפיים גדולים, ועוד 5% ממלאים תפקידים ביחידות מחוץ לסדר הכוחות הצבאי (במשטרה למשל). חיילים אלו משרתים ככוח אדם זול שעלותו למערכת הביטחון נמוכה. למעשה כבר לפני יותר מ-15 שנה זיהתה הוועדה לבחינת סוגיית קיצור שירות החובה בצה"ל כי "היקף כוח האדם

בשירות חובה היום גבוה מהנדרש".²³ ניתן להניח כי עם העלייה במספר המוחלט של המשרתים הנחה זו איתנה שבעתיים. על כן הציפייה לקיצוץ חד בכוח האדם בצבא קשורה לרצון להפוך את הצבא לארגון יעיל יותר ממה שהוא כיום, והיא שזורה כחוט השני גם בטענות ועמדות של נציגי ציבור מהימין הפוליטי:

יש גידול דמוגרפי ברור בגודל שנתוני הגיוס אל מול איום ביטחוני הרבה פחות משמעותי. לא מאיימים עלינו צבאות סדירים גדולים כבעבר ויש שימוש הולך וגובר בטכנולוגיות מתקדמות שמייטרות את כוח האדם הנדרש להפעילו או להילחם בשוחות. לכן צריך הרבה פחות כוח אדם בצבא. ישנה אבטלה סמויה ובינתיים כופים על אוכלוסיות נוספות להתגייס כדי לייצר כור היתוך ובמקום זה יש יותר מאבקים ושסעים שפוגעים באחדות והזהות המשותפת של החברה הישראלית. מדינת ישראל חוששת לגעת בנושא של הזהות שלה וקל לכולנו שניתן לממש את הזהות סביב אתוס הביטחון. הגיע הזמן לדון בנושאים המהותיים ונושאי היסוד שלנו. בסופו של דבר הגיוס הוא פגיעה קשה מאוד בחירות האדם, שלא לדבר על כך שיש אובדן של תוצר לאומי בשל גיוס החובה שמגיע ל-11 מיליארד ש"ח בשנה.²⁴

גם כאן עולים טיעונים על חוסר היעילות שבמודל גיוס החובה, היוצר אבטלה סמויה וניצול לא מיטבי של כוח האדם המגויס לצה"ל. מדברים אלו עולה גם כי עצם המאבק הציבורי והפוליטי על הכלה או הדרה של קבוצות שונות מקורפוס המתגייסים לצה"ל מעורר בעיקר שסעים ומתחים פנימיים בחברה. השסעים הללו נוגעים באופן עמוק בשאלת הזהות של החברה הישראלית, המכונסת סביב אתוס הביטחון מבלי לעסוק באתוסים מגבשים ומאחדים נוספים ואחרים. ניתן להתרשם כי למעשה דובר מן הימין, כמו משה פייגלין, ודובר מן השמאל, כמו מוסי רז, אווזים כמעט באותם טיעונים ואותן סיבות כנגד גיוס החובה

23 דוח הוועדה לבחינת סוגיית קיצור שירות החובה בצה"ל (ועדת בן בט), 2006: 30.

24 דברי ח"כ משה פייגלין בדיון בוועדת הכלכלה של הכנסת, 4.7.2013 (שודר בערוץ הכנסת). ההדגשה שלי.

כפי שתואר לעיל. דברי השניים דומים הן בטיעון העקרוני מהותי הקשור לשלילת זכויות הפרט ופגיעה בערך החירות, והן ביחס לטיעונים תכליתיים אינסטרומנטליים – טיעונים לגבי החשיבות שיש לחיסכון בעלויות תקציביות והאפשרות להגדיל את התוצר הלאומי. אפשרות זו תוכל להתממש בעקבות כניסת אוכלוסיות צעירות יותר לשוק העבודה והגדלת הפיריון הכלכלי. גם הטיעון הדמוגרפי הוא הנמקה כבדת משקל לשינוי הנדרש במודל הגיוס. לסיכום ניתן לומר שלטענת דוברים אלו אין לכפות גיוס חובה בשם מודל "צבא העם" וכור ההיתוך כדי לחזק את הזהות הישראלית. לצד הקטנת האיום הביטחוני וחזוקת מערכי לחימה טכנולוגיים מתקדמים, אין כל צורך בגיוס המוני כפי שהיה נהוג בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה. התייעלות כלכלית המתאימה למשק נאו־ליברלי מחייבת שינוי דרמטי בכללי המשחק הפוליטיים-ציבוריים בישראל, ומכאן נובעת המסקנה בדבר הצורך בביטול הדרגתי אך נחוש של גיוס החובה לצה"ל. מדברים אלו עולה שכביכול אין סיבה ביטחונית, כלכלית וערכית לשמר את מודל הגיוס לצה"ל.

בעת כתיבת מסמך זה שני נציגי הציבור שדבריהם צוטטו לעיל כבר אינם מכהנים כחברי כנסת. ניתן רק להעריך כי על אף תמימות הדעים ביניהם על הצורך בשינוי מודל הגיוס לצה"ל, עמדתם נתפסת גם היום כעמדת שוליים שאין לה דריסת רגל במרכז ההגמוני של המעמד הבינוני-חילוני או ברובו של הציבור הדתי-לאומי, המחנות שעימם מזוהים פוליטית שני נציגים אלו. כלומר, הם אינם משקפים את עמדת המחנה הפוליטי שהם משתייכים אליו, אלא בעיקר תזוזות בתפיסות ועמדות בתוך המחנה. לעומת זאת, בשדה הציבורי ישנן תזוזות בדעת הקהל באשר למודל הגיוס הרצוי של קבוצות חברתיות ספציפיות, והן מתחוללות בזיקה לשיח המפלגתי-פוליטי. עדיין קשה מאוד להעריך מהי מידת השפעתן של עמדות אלו על חלקים נרחבים ומרכזיים בציבור בישראל, למרות התמיכה הגבוהה בהן בהתאם לסקרי עמדות הציבור שהוצגו לעיל. למעשה, כיום חלקים ניכרים והגמוניים בקולקטיב היהודי בישראל – בפרט ממצביעי מפלגות המרכז, שהם רוב אלקטורלי – אינם תומכים במעבר לגיוס התנדבותי בשכר.

1.2. שאלת הגיוס לצה"ל והשסע החרדי-חילוני: "הזכות לא להתגייס"

גורם מפתח בערעור הלגיטימיות של מודל גיוס החובה הוא הציבור החרדי. הימנעות החרדים משירות בצה"ל פוגמת באופן בלתי מודע במודל זה. תולדות הסכסוך בין החרדים לחילונים בשאלת הגיוס לצבא מלוות את הציבור הישראלי ומקבלי ההחלטות מאז יום הקמת המדינה. זה למעלה מ-20 שנה, מאז ביטול הסדר דחיית הגיוס לתלמידי ישיבות על ידי בג"ץ ב-1998,²⁵ שסוגיה זו נמצאת בלב הדיון הציבורי הנוגע לעצם שאלת מודל גיוס החובה והיעדרותם הבוטה של החרדים ממנו. סוגיה זו מאתגרת את האתוס של הצבא כ"צבא העם", המבוסס על גיוס אוניברסלי שוויוני, ואף פוגמת קשות בדימוי כגוף א-פוליטי העומד כביכול מעל למחלוקות פוליטיות וחברתיות. שורשי המחלוקת נטועים כבר בימי קום המדינה – מאז ההסדר ההיסטורי של דוד בן-גוריון עם רבני העדה החרדית, אשר פטר קומץ קטן של לומדי תורה משירות צבאי. הסדר זה נתפס באותה עת, ובאותן נסיבות היסטוריות, כהסדר זמני בלבד, והוא נקבע משני שיקולים עיקריים: (א) שיקום עולם התורה – בעקבות חורבן יהדות אירופה נתמעט בשיעור ניכר מספר הלומדים בישיבות, ועל כן דחיית שירותם הצבאי של תלמידי הישיבות נתפסה כמהלך הכרחי להצלתה של תורת ישראל, שנחשבה, גם בעיני בן-גוריון, נכס ערכי, חברתי ותרבותי ראשון במעלה של העם היהודי.²⁶ (ב) הצורך בשמירה על אחדות העם – בייחוד לנוכח העמדות האנטי-ציוניות וההתנגדות החריפה של חלק מהחרדים באותה עת להקמת המדינה הציונית.

הסדר היסטורי זה והסדרים נוספים במהלך השנים התקבעו והשתרשו בציבוריות הישראלית, אף שהתנאים הסביבתיים והחברתיים השתנו בתכלית השינוי. מסוף שנות השמונים, לנוכח הגידול העצום במספר בחורי הישיבות הנהנים מהסדר דחיית השירות במסגרת "תורתו אומנותו", גברה הביקורת הפוליטית, הציבורית והמשפטית שביקשה לבחון את נחיצותו ואת חוקיותו של הסדר זה. בשני העשורים האחרונים הוקמו כמה ועדות ציבוריות, ובהן ועדת טל וועדת שקד, והוגשו עתירות לבית המשפט העליון בעניין חוקיותו של הסדר זה. ואולם עד היום לא נמצא ההסדר הפוליטי או המשפטי המניח את הבסיס

25 בג"ץ 97/3267 אמנון רובינשטיין נ' שר הביטחון.

26 דברי הכנסת, פרוטוקול ישיבה 513 של הכנסת ה-3, 13.10.1958, עמ' 13.

להסכמות חברתיות ופוליטיות בסוגיה זו. על אף התמורות שחלו בעשור האחרון בשילובם של גברים חרדים בצה"ל במסלולים ויחידות צבאיות וייעודיות ונפרדות, ולמרות התועלות הרבות משירות זה (מלחי, 2017), הרי עדיין המחלוקת נותרה בעינה ומרבית הגברים החרדים אינם משרתים בצבא (או בשירות אזרחי). במציאות זו אין להתפלא על כך שמרבית החרדים (65.9%) תומכים באופן ברור במעבר לשירות התנדבותי בשכר. לעומתם, רק כ-40% מהחילונים ו-44.5% מהדתיים-לאומים תומכים במהלך זה. התמיכה של החרדים במעבר למודל גיוס מבוסס על הסדרי שוק היא ברורה ומובנת.

כיוון שתגמולים סמליים, כגון מעמד חברתי, אזרחי או פוליטי, אינם מתמרצים את החרדים להתגייס לצה"ל, מה שנותר לצבא להציע להם הוא בעיקר תמריצי שוק כלכליים (שכר והטבות בשירות) ותעסוקתיים (הכשרה מקצועית וניסיון תעסוקתי). המוטיבציות לשירות של מרבית הצעירים החרדים המתגייסים לצה"ל אינן מוטיבציות אידאולוגיות – נורמטיביות ופטריוטיות – אלא מוטיבציות אישיות ותעסוקתיות²⁷ חומריות. גיוס החרדים הפך באופן פרדוקסלי למנגנון המופעל בעיקר באמצעות כוחות השוק המסייעים להכנה לתעסוקה ולרכישת מקצוע במסגרת הצבא ומגבירים באופן מעגלי את הציפיות לתועלות חומריות ישירות ועקיפות מן השירות. במצב זה גיוס החרדים הוא שלב נוסף בהטמעתם של ערכים, נורמות ופרקטיקות כלכליות של חברת השוק בצה"ל, המערערים ומחלישים את מודל גיוס החובה בישראל (מלחי, 2018). על היבטים אלו, ובייחוד על חוסר השוויוניות בתנאי השירות המופלגים לחרדים הנשואים במסלולים המקצועיים-טכנולוגיים, נמתחה לאחרונה גם ביקורת גלויה ונוקבת בדוח ועדת האלוף (במילואים) רוני נומה. הוועדה בחנה בחודשים ינואר-פברואר 2020 את המנגנון הלקוי של ספירת המתגייסים החרדים לצה"ל בחמש השנים האחרונות.²⁷

27 בדצמבר 2019 נחשף לראשונה בתקשורת כי בשנים 2016–2018 כלל הצבא ברישומיו מאות מתגייסים חרדים שלא עמדו בהגדרת החוק (החוק מחייב שמתגייס חרדי ילמד במשך שנתיים לפחות בישיבה קטנה בגילים 14–18). דיווח מוטה זה פגע משמעותית באמון הציבור במערך גיוס החרדים לצה"ל והביא לדיון בנושא בוועדת החוץ והביטחון, ולהקמת ועדת בדיקה בראשות אלוף במילואים רוני נומה. ועדה זו קבעה כי בשנים 2016–2018 כללה מינהלת החרדים הצבאית מתגייסים שאינם חרדים לפי הגדרות החוק, ולכן נוצר מצג שווא באשר למספר המתגייסים החרדים הממשי. ועדת נומה קבעה כי הליך ספירת נתוני גיוס החרדים נופח והורחב באופן מכוון,

גם עמדתו של הציבור החילוני המשרת בישראל אינה נוחה ממצב זה, ולכן חלה שחיקה ברורה בשנים האחרונות באתוס הביטחוני וביחס למודל הגיוס בחלקים נרחבים מציבור זה. העלייה המהירה והמתמשכת בשיעור החרדים מכלל שנתון הגיוס, ומכאן גם בהיקף האוכלוסייה היהודית שאינה מתגייסת לצה"ל,²⁸ יצרה שינוי דרמטי בדעת הקהל ובצבא עצמו ביחס למודל השירות ולמידת הלגיטימיות שלו. שיעורי אי-הגיוס המאמירים מכלל חייבי הגיוס, תהליך הנובע בחלקו כאמור מהגידול הדמוגרפי בחלקם של הגברים החרדים מכלל חייבי הגיוס מהציבור היהודי, הם איום ממשי על עצם הלגיטימיות של מודל הגיוס. מכאן הדרך לתמיכה במודל שירות התנדבותי בשכר הפכה להיות קולנית ודומיננטית יותר בשיח הציבורי. תהליך זה דומה מאוד לתהליכים שהתרחשו כאמור במדינות מערביות אחרות שבהן התקיימה חובת שירות פורמלית בלבד, בעוד שבפועל חלקים הולכים ופוחתים באוכלוסייה אכן התגייסו לצבא (בנזימן, 2014). למעשה, החרדים הם הראשונים, כיחידים וכקולקטיב מגזרי מובחן, העשויים ליהנות משינוי במודל הגיוס, שכן כך יוסר מהם עול קבלת זכויות אזרחיות ללא מילוי החובות הצבאיות במערכת היחסים שבין הפרט למדינה:

הצבא צריך לספק ביטחון בלבד למדינת ישראל ולא להיות חוצץ בין הזהויות השונות של החברה בישראל. בתקופת הקיבוצים והפלמ"ח כל הצבא היה צריך להיראות כמו הקיבוצניקים, או כשהגיעו תלמידי ישיבות ההסדר [של הציבור הדתי-לאומי] אז כל הצבא היה צריך להיראות כמוהם. הצבא בישראל חייב להיות מקצועי ותו לא [...] הכי טוב לעם ישראל ולביטחון ישראל

מודע ושיטתי מעבר לפרשנות החוק שקבע מיהו חרדי לצורך הגיוס. התברר כי מספר המתגייסים החרדים בשנים 2013–2018 לא עלה כלל, אלא עמד על פחות מ-2,000 מתגייסים חרדים בלבד.

28 כבר ב־2013 עמד שיעור החרדים הזכאים לדחיית שירות מצה"ל על כ־14% מכלל שנחון הגיוס. נתון זה נמצא בעלייה מתמדת לנוכח הגידול הדמוגרפי של האוכלוסייה החרדית. לשם השוואה, בשנת 2005 עמד שיעור זה על 8.4% בלבד. בשנת 2015 – בעת חקיקת חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 21), התשע"ו–2015, שביטל למעשה את יעדי גיוס החרדים לצבא שנקבעו בחוק בתיקון מס' 19 לחוק ואת הסנקציות הפליליות והכלכליות שנלוו ליעדים אלו – נהנו 64,500 גברים חרדים מהסדר דחיית השירות בהשוואה ל־36,887 דוחי שירות בלבד ב־2002, בעת כניסתו של חוק טל לחוק (מלחי, 2017).

יהיה להחזיר את הצבא להיות צבא מקצועי [...] אם יהיה צבא מקצועי יהיו אנשים חרדים רבים שלא לומדים תורה שירצו להתגייס כדי ללמוד מקצוע ולשמור על הביטחון [...] זו הדרך היחידה לאחד את עם ישראל ולצאת מהפילוג הנורא שקיים היום בין חרדים לחילונים שלא מרגישים נוח אחד עם השני.²⁹

הצבא כמוסד ממלכתי נתפס בעיני ההנהגה החרדית הרבנית-פוליטית, והציבור החרדי עצמו, כמוסד המשמש לתהליכי חילון ויצירת "יהודי חדש" בדמותה של אליטה שרחוקה מרחק רב מערכי הדת והמסורת היהודית (כהן, 1993). השירות בצבא "ל" הוא לא רק ביטוי לאזרחות "טובה" ומימוש היחסים בין הפרט למדינה, אלא יש בו גם ממד כפייתי של חינוך לערכים ליברליים שאינם לרוחם של מרבית החרדים. לפיכך השירות בצבא פסול בעיקרו. שירות צבאי של גברים חרדים הוא אישור סמוי וגלוי לצדקת הדרך של המדינה החילונית הציונית, שאליה מתנגדת, אם באופן מוצהר ובולט ואם באופן מוצנע, הנהגת הציבור החרדי.³⁰ יתר על כן, השירות הצבאי משמש אבן דרך הכרחית בפרויקט בינוי האומה הישראלית, פרויקט לאומי מודרני שהחרדים אינם חלק ממנו. כמי שהתנגדו באופן בולט לזהות הקולקטיבית האחידה שאליה שואפת הלאומיות המודרנית, העדיפו החרדים להימנע ככל הניתן משירות צבאי המגשים שאיפה זו על ידי טמיעה תרבותית בזהות לאומית חילונית ומודרנית (יונה, 2015). נוסף על כך, ולא פחות חשוב מכך, השירות הצבאי הוא אחד האימונים המרכזיים והבולטים על אורח החיים החרדי, בהיותו זירה חברתית וציבורית חילונית ומתירנית במהותה, הנמצאת מחוץ להשגחתם ופיקוחם של הרבנים החרדים. רבנים אלה שוקדים מאז שנות החמישים המוקדמות על שימורה וחיזוקה של "חברת הלומדים", כדי לחזק את מודל הלימוד התורני בישיבות הקדושות לכלל הגברים המשתייכים למגזר זה (פרידמן, 1991). כלומר, ההתנגדות לשירות הצבאי בונה חומה חברתית-תרבותית נוספת כנגד תרבות המערב החילונית והמודרנית, שממנה מבקשים החרדים להתגונן ולהישמר (סיון, 2004).

29 דברי ח"כ ישראל אייכלר בוועדת הכלכלה של הכנסת, 4.7.2013.

30 ניתן להיווכח כי עמדה לעומתית זו כלפי המדינה הלכה ונחלשה במשך השנים ככל שהמדינה ומוסדותיה התחזקו והתבססו, עד שכיום עמדות אנטי-ציוניות מאפיינות בעיקר קבוצות שוליות וקנאיות בציבור החרדי.

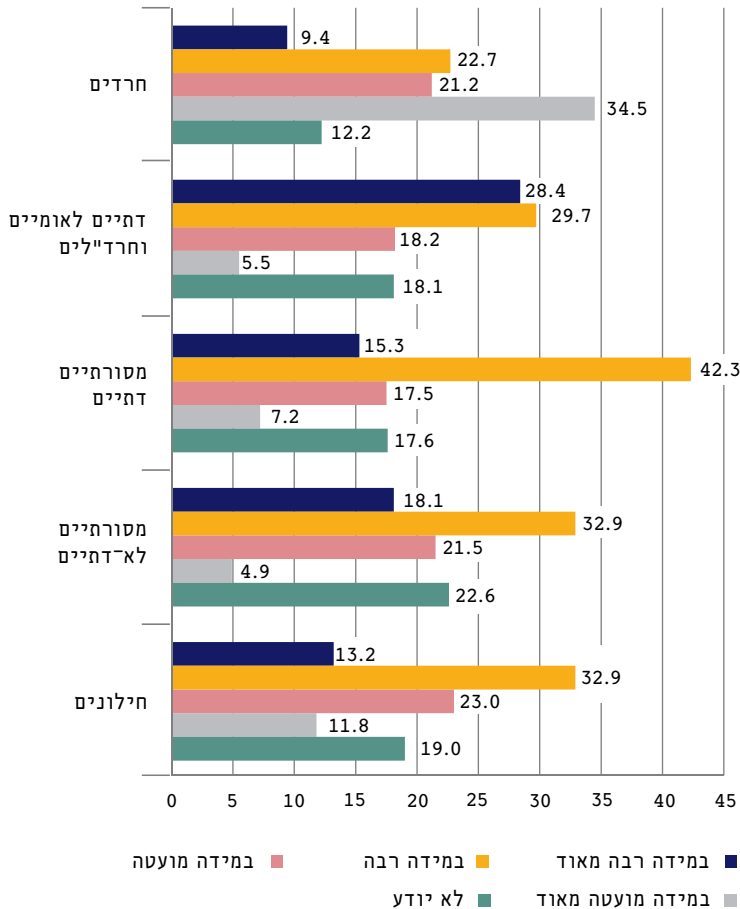
טיעון נוסף כנגד חובת השירות הצבאי מצד מרביתו של ציבור זה ומנהיגיו הרוחניים נשען על טעמים תאולוגיים ודתיים המייחסים חשיבות עליונה ללימודי הקודש – לימודים המהווים מעין חומת מגן לעם ישראל, לא פחות ואולי אף יותר משירות צבאי תכליתי ומעשי. עמדה זו מבטאת אמונה אותנטית המבטלת כמעט לחלוטין את הצורך בצבא ואת החשיבות הרבה המיוחסת בציבור הלא־חרדי להישענותה של ישראל על כוחה הצבאי העדיף, ככוח מגן בלעדי המבטיח את חוסנו הלאומי־חברתי של עם ישראל. אף על פי כן לידם של החרדים ברגע שהשירות בצבא יעוקר לכאורה מכל סממן ערכי־אידאולוגי, ניתן יהיה לשלב בו חרדים שתהיה בידיהם זכות הבחירה אם לשרת ואם לא (ובאלו תפקידים), תמורת שכר ותגמולים ראויים וגבוהים:

אם לא יהיה צבא חובה יהיו יותר חיילים חרדים שישרתו מרצון
ותמורת שכר ראוי, חלקם אף יתנדבו מתוך רצון לשרת כפי
שאנו רואים היום רבים המשרתים במד"א, זק"א איחוד הצלה
וארגוני חסד נוספים, מעבר לשיעורם באוכלוסייה הכללית.³¹

ואכן, מחקרים מלמדים כי אחת המוטיבציות לשירות בקרב החרדים היא מוטיבציה אינדיווידואלית תעסוקתית־כלכלית, בפרט אצל גברים נשואים (גל, 2014; מלחי, 2013; מלחי, 2017). למרות זאת מדד "הקול הישראלי" מלמד שרק כשליש (32.1%) מהחרדים מעריכים כי בני קהילתם יתגייסו לצבא התנדבותי בשכר, בהשוואה ל־58.1% מהדתיים־לאומיים ו־46.1% מהחילונים. בהתאם לממצאים אלו כנראה שגם אם השירות בצבא יהיה התנדבותי, שיעורי הגיוס מאוכלוסייה זו לא יגדלו במידה רבה.

חרשים 4

מידת העניין לשרת על בסיס התנדבותי-מקצועי תמורת שכר מלא,
לפי רמת דחיות בציבור היהודי, 2019 (%)³²

מקור: "מדד הקול הישראלי", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, אוגוסט 2019.

32 השאלה נוסחה כך: בהנחה שהשירות בצה"ל יהפוך בשנים הקרובות לשירות המבוסס (ברובו) על גיוס התנדבותי-מקצועי בשכר ותגמולים הולמים, האם להערכתך צעירים מסביבתך הקרובה/קהילתך יהיו מוכנים לשרת בצה"ל?

נתונים אלו מציבים סימן שאלה על ההנחה החרדית הנפוצה שמודל שירות החובה מעמיד חסם ממשי לשילוב חרדים בצה"ל ובחברה הישראלית. כלומר, ייתכן שגם אם השירות בצה"ל יהיה שירות התנדבותי-מקצועי, עדיין מרבית הגברים החרדים לא ישרתו בו מאותן סיבות שתוארו כאן. עם זאת, חשוב להתייחס בזהירות לממצאים מסקר זה, כיוון שברור שישנן דעות קדומות וחשש מהותני מפני שירות בצבא בקרב החרדים, ואלה עשויים להנמיך את שיעור המשיבים בחיוב לשאלה ההיפותטית באשר למודל גיוס התנדבותי בשכר (שפיגל, 2007; ברק-ארז, 2010; בראון, 2017; מלחי, 2017). מכל מקום, נכון לעת כתיבת מחקר זה, ההנחה שמודל גיוס מקצועי ימשוך אליו אוכלוסיות שוליים כגון האוכלוסייה החרדית איננה עומדת במבחן התוצאה של סקר זה. מאותן סיבות שצינו מתנגדים כ-60% מהחרדים לכפייה של שירות אזרחי על ידי המדינה כתחליף לשירות צבאי, לעומת שיעורי תמיכה של 75% מהחילונים בחלופת שירות זו.

בקרב יותר משליש מהחילונים מודל גיוס התנדבותי אינו אופציה ריאלית. כחמישית מהחילונים (19%) אינם מצליחים לגבש עמדה ברורה בנושא, וכך גם 22.6% מהציבור המסורתי. נתונים אלה עשויים להעיד על התערערות הביטחון בנחיצותו ובחשיבותו של מודל גיוס החובה, כפועל יוצא מערעור מעמדו של אתוס הביטחון, או שמא עמדה המבטאת תפיסה שמודל ההתנדבות בשכר אינו נתפס כלל כחלופה מעשית בעתיד הנראה לעין לנוכח איומים ביטחוניים. לעומת זאת, גם במודל גיוס התנדבותי בשכר בני האוכלוסייה הדתית-לאומית והחרד"לית, המחויבת למדינת הלאום, ימשיכו ככל הנראה להתגייס לצבא, שכן גם כיום הבולטות שלהם בצבא גבוהה מאוד, בעיקר בתפקידי פיקוד וקצונה (לוי, 2015; Rosman-Stolman, 2014). הציבור הדתי-לאומי רואה, במידה רבה, בשירות הצבאי חובה דתית הכוללת הגשמה לאומית וציונית, ומכאן שרמת מחויבות והזהדות זו עם הצבא תישאר ככל הנראה יציבה גם אם השירות יעבור למודל גיוס התנדבותי בשכר.

2.

אליטות ושוליים חברתיים-כלכליים בשאלת מודל הגיוס לצה"ל

לתפיסה הלעומתית כלפי מודל הגיוס לצבא ישנו היבט מעמדי-כלכלי בולט. היבט זה מאתגר את המוסכמות המוכרות לגבי הקשר שבין צבאיות ואזרחות, כמו גם את היחס של מעמדות גבוהים ואוכלוסיות הגמוניות ומבוססות למודל הגיוס בהשוואה לזה של קבוצות שוליים חברתיות מגוונות. דעה רווחת בדעת הקהל הישראלית היא שרבים מהמשרתים ביחידות לוחמות – שבהן מידת ההקרבה והסיכון גבוהה – משתייכים לשכבות אוכלוסייה חלשות משולי החברה הישראלית, כפי שמתאר זאת נציג עמותת פרופיל חדש:

אם אתה מגיע מהפריפריה המעמדית, אז אתה מגיע למקומות שאתה נדרש לסכן את עצמך וזה גם עניין אתני. למשל גדוד הסיוור המדברי של בדואים ודרוזים לא התחלפו 4 שנים בציר פילדלפיה בעזה. בכל המקומות הכי מסוכנים הם שם. אם יש חדירה בגבול הגשש הלא-יהודי תמיד במגע ראשון. עכשיו התחילו להכשיר גם גששים אתיופים לסייר מסביב לכור בדימונה. אם תגיע מהחלקים הכי חלשים בחברה, אז אתה בתפקיד הרבה יותר מסוכן – הצבא חושש מאבדות בנפש של האנשים הלא נכונים מבחינתו. מהמעמד הבינוני-גבוה.³³

היררכיית השכול המתוארת כאן היא סממן נוסף לגיוס ושירות דיפרנציאלי הרווח בצה"ל כמעט מאז היווסדו, וביתר שאת בשני העשורים האחרונים (לוי, 2007; לבל, 2012; קחטן, 2013). אוכלוסיות חזקות ואליטות המקושרות בדרך כלל לרשת הביטחונית-אזרחית בישראל ביחסי הון כלכלי ועוצמה פוליטית אינן נפגעות מהסדר הקיים. בני האוכלוסיות הללו מפקים תועלת כלכלית ותעסוקתית משירות ביחידות טכנולוגיות מתקדמות, המשמש קרש קפיצה הכרחי ואיכותי לשוק העבודה הגלובלי שבו מתקיימת מוביליות מהירה

33 הריאיון התקיים ב-21.11.2019. עמותת פרופיל חדש: תנועה לאזרח החברה בישראל מספקת סיוע ומידע עבור צעירים שאינם מעוניינים להחגייס לצבא.

בתפקידים ותנאי העסקה משופרים. זאת ועוד, בהתאם לעמדה המתוארת בציטוט לעיל צעירים (וצעירות) מאוכלוסיות מבוססות ואמידות נמצאים פחות ופחות בתפקידים מסכני חיים בחזיתות הלחימה של ישראל בהשוואה למשרתים משולי החברה הישראלית, ובפרט למי שנמצא מחוץ לקולקטיב הלאומי היהודי ומגיע ממעמד חברתי-כלכלי נמוך או ממעמד בינוני-נמוך. חלוקה אתנית-מעמדית עשויה להשפיע על התפיסות והציפיות לשינוי במודל הגיוס בהתאם להשתייכות מעמדית או מגזרית. בסיטואציה זו ישנה חשיבות רבה לרשתות חברתיות המשוקעות בתוך הצבא ומחוצה לו. רשתות חברתיות פנים-צבאיות המקושרות לרשתות חברתיות אזרחיות חזקות משמשות קרש קפיצה לפרטים השייכים לרשתות אלו, כיוון שהן עשויות לקדם את השותפים בהן בזירות שונות ומשפיעות מחוץ לצבא, בשוק העבודה (המקומי ואף הגלובלי), באקדמיה ועוד. לפני חיילים או קצינים שמילאו תפקידים טכנולוגיים עתירי ידע של "הצווארון הלבן" נפתחת האפשרות להשתלב בדרגות הגבוהות בשוק העבודה בענפי ההיי-טק, סייבר ובתפקידי ניהול שונים (אבידר, 2014; Teachman, 2004; Swed and Butler, 2015). לעומתם חיילים ששירתו כנהגים, טבחים, מאבטחי מתקנים ובתפקידים לא-מקצועיים נוספים שאינם קרביים – עלולים להשתלב בתפקידים בתחתית שוק העבודה בתחומי עיסוק בלתי-מקצועיים של "צווארון כחול", שאינם מספקים מיומנויות וידע הנדרש בשוק עבודה דינמי ומשתנה (מדהלה-בריק, 2015). לכן כל עוד יישמר ההסדר, הלא-שוויוני בעליל, שלפיו מרבית המשתייכים למעמד הבינוני-גבוה יוכלו לשרת ביחידות עלית ויחידות טכנולוגיות ולהתחכך כמה שפחות עם מצבים ברמת סיכון גבוהה באזורים שנויים במחלוקת פוליטית עזה, יפיקו משרתים אלו תועלות גבוהות בדרך כלל מהשירות הצבאי. השירות ביחידת המודיעין 8200 למשל מספק מוביליות ומעמד חברתי-כלכלי משופר, ולכן סביר להניח כי הקבוצות שמהן מגיעים המשרתים בה יאימו פחות באופן אקטיבי על מודל הגיוס הנוכחי. השירות ביחידה זו נחשק ביותר בקרב אוכלוסיית הצעירים ממעמד בינוני-גבוה, והוריהם העושים כל מאמץ שבנם או בתם ישרתו במסלול מניב זה. לאוכלוסיות אלו יש גם סיכוי טוב יותר להתקבל ליחידה יוקרתית זו (לוי, 2018). כיוון שחלקים רבים מאוכלוסיות השוליים בישראל אינם מפיקים תועלות גבוהות מהשירות הצבאי – העשוי אף לעכב את היכולת שלהן להשיג הון אנושי וחברתי משופר כדי להתמודד על משרות איכותיות בשוק העבודה –

ומאחר שהמס העקיף שהן משלמות על שירות זה גבוה יחסית בהשוואה לאוכלוסיות המבוססות,³⁴ ישנה באוכלוסיות אלו תמיכה גבוהה יותר במעבר לשירות התנדבותי בשכר. כלומר, ככל שרמת ההכנסה החודשית נמוכה יותר, כך ישנה תמיכה רבה יותר במעבר למודל גיוס בשכר לאור ההטבות והתגמולים הכלכליים שמודל זה עשוי להניב אם אכן שינוי זה יתרחש.

מסקר מדד הדמוקרטיה הישראלית שנערך במרץ 2019 עולה כי כ-52% מבעלי ההכנסות הנמוכות תומכים (21.2%) ותומכים מאוד (30.7%) בביטול גיוס החובה והפיכת צה"ל לצבא מקצועי. אולם לא זה שיעור התומכים המשותפים למעמד הביניים והמעמד הגבוה. בקרב בעלי הכנסה ממוצעת רק כ-40% תומכים בשינוי מודל הגיוס, בהשוואה ל-30% תומכים בקרב בעלי הכנסה גבוהה מהממוצע. זאת ועוד, נתוני דובר צה"ל מלמדים כי דווקא ערים אמידות ומבוססות, כמו מודיעין-מכבים-רעות (88.9%), הוד השרון (91.2%), גבעתיים (89%) ורעננה (83%),³⁵ נמצאות בעשירייה הפותחת מבחינת שיעורי הגיוס. נתונים אלה מדגישים כי המוטיבציות לשירות צבאי, ובכלל זה שירות קרבי, נותרו גבוהות בקרב אוכלוסיות של המעמד הבינוני-גבוה. זהו ביטוי של היצע וביקוש למקצועות צבאיים כפי שהם נתפסים באוכלוסיות שונות בציבור, כאשר ישנו ביקוש הולך וגובר במעמדות הביניים ובמעמד הגבוה לשירות המניב תועלות חומריות וכלכליות ברורות בתום השירות. במידה רבה לצבא לא נותרת ברירה אלא לשווק חלק ממסלולי השירות כמקצוע מבטיח לחיים האזרחיים, ובתוך כך לוותר על הטיעון הפטריוטי ולשווק את הגיוס והשירות בצה"ל כאופציה להגשמה עצמית וקידום עצמי אינטרסנטי. בכך הוא מחליש

34 במרבית המשפחות מהמעמד החברתי-כלכלי הנמוך יש יותר ילדים, ומכאן שמשפחות אלו "מקצות" יותר "כוח עבודה" לצבא לעומת משפחות ממעמד הביניים והמעמד הגבוה שלהן בממוצע מספר ילדים נמוך יותר.

35 על פי דירוג הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ערים אלו נמצאות באשכול 8-9 במדד החברתי-כלכלי בדירוג הרשויות המקומיות בישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "רשימת רשויות לפי מחוזות ואשכול חברתי-כלכלי", 2018). יודגש כי הנתונים המוצגים על ידי דובר צה"ל מחייחים רק לשיעור המחגייסים מקרב חייבי הגיוס, והם אינם כוללים מקבלי פטור על בסיס הסדר תורתו ואומנותו, אזרחים ערבים ובעלי פטור על רקע נפשי או רפואי.

את העמדה הפטריוטית ואת המוטיבציה האידאולוגית לשירות צבאי ומספק "תחמושת" נוספת למתנגדי מודל גיוס החובה.

מנגד, ואף שהדבר אינו בא לידי ביטוי בנתונים כמותיים, אוכלוסיות מבוססות וחזקות מנהלות שיח לעומתי ברור בסוגיית חובת השירות הצבאי באמצעות עמותות כמו צבא מקצועי מיקוד וחזית: לוחמים למען צבא התנדבותי. המנהלים והפעילים בעמותות וארגונים אלו של החברה האזרחית הם נושאי דגל דעתניים, אקטיביים, והם משתיתים את עמדותיהם וטיעוניהם בדבר היתרונות שבגיוס מבוסס שכר על מאמרים, מחקרים ומסדי נתונים שונים.³⁶ חברי עמותות אלו, המתנגדות באופן אקטיבי לשירות החובה ומציעות מודלים חלופיים מבוססי שכר לשירות צבאי, משתייכים ברובם למעמד הבינוני והבינוני-גבוה. כפי שכבר ראינו, שירות החובה עלול לפגום ביכולת של בני מעמדות אלו לרכוש הון אנושי ולהשתכר בתקופת השירות הממושכת. כך התבטא בנושא זה בועז ארד, מנכ"ל מרכז איין ראנד (2013) בישראל וממייסדי התנועה הליברלית החדשה (2011). ארד הוא פעיל ציבורי מרכזי וותיק לקידום צבא מקצועי בישראל. הוא פועל בזירות שונות, כולל במסגרת דיונים בכנסת ובתקשורת, וכך אמר:

המודל צריך להיות כזה של אזרחים חופשיים במדינה חופשית ולא נתינים במדינת פריווילגיות [...] הגישה הפילוסופית שמנחה אותי היא שהמדינה קמה כדי לשרת את האזרח והפרט, ולא ההפך. אנו ממשיכים את הליברלים הקלסי של ג'ון לוק והנחות היסוד של ההכרזה האמריקאית בתפקיד היחס בין האזרח למדינה [...] מדינה רזה ככל שאפשר – השוק צריך להכריע [...] השוק החופשי עוזר לנו לממש ערכים כלכליים והוא גדל עם התרחבות הפלטפורמות הטכנולוגיות. לעומת זאת החינוך המיליטריסטי הורס את האדם כדי לבנות חייל בעזרת חינוך

36 לתנועה הליברלית החדשה ומרכז איין ראנד בישראל יש כ-19,000 עוקבים בעמוד הפייסבוק שלהם. בכנס השנתי משתתפים כ-500 איש. לפי סקרים פנימיים שערכה התנועה ישנם כ-60,000 איש החומכים בעמדות המקדמות גיוס התנדבותי בשכר על פני גיוס חובה, וחלקם נמנים עם המצביעים לתנועת "עלה ירוק" – הרשימה הליברלית". עמותת החזית: לוחמים למען צבא התנדבותי הוקמה בסוף שנת 2018. בראשה עומד דרור לביא ועימו פעילים עוד 12 מתנדבים.

מחדש. מה שגורם לשעבוד, גם אם הוא זמני. הוא פוגע בזכויות של חופש תנועה, חופש ביטוי בכל רמה, איך ועם מי להיראות. הכול מופקע ממנו ברמה שהיחיד נמצא בבית כלא או פנימייה לחינוך מחדש.³⁷

דברים אלו משקפים הגיונות אינדיווידואליים ברורים בעלי תעוזה ויושר פנימי להחזיק באתוס אנטי־רפובליקני במציאות המקדשת את הקולקטיב הלאומי. השאיפה למקסם את חירויות הפרט בשם ערכים ליברליים המבטאים חופש מקסימלי משרירות השלטון, גם אם לצרכים חיוניים כמו ביטחון והגנה על הטריטוריה הלאומית, אינה מתיישבת עם הצורך להקריב את חופש הפרט במסגרת צבאית מחייבת וטוטלית. סתירה זו מחייבת מבחינתם של המתנגדים למודל גיוס החובה שינוי דרמטי והיסטורי בגיוס החובה לצה"ל. אוכלוסיות וקבוצות שהיו בעבר בשר מבשרו של הממסד הביטחוני והממלכתי סודקות את מחויבותן להגיונות קולקטיביים כלליים ולאומיים, והן מבקשות להשתחרר מהאחיזה המקובלת הדורשת מחויבות טוטלית של הפרט לקולקטיב בעת שירותו הצבאי (Oke, 2009). בתהליך זה, שביטוי לו נמצא בשיעורי תמיכה הולכים ופוחתים במודל גיוס החובה, זונחים בני הקבוצות האמידות והמבוססות את השיח הלוקלי־קולקטיבי לטובת שיח גלובלי אנטי־ממסדי. השיח האנטי־ממסדי מתרחש בקבוצות אליטה חברתיות שייצוגן בקבוצות ועמותות התומכות במודל צבא התנדבותי בשכר גדול יחסית לייצוגם של צעירים מקבוצות ומעמדות נמוכים יותר. עם זאת יודגש כי לעת עתה דבקות הקבוצות החזקות בחברה הישראלית במודל השירות הצבאי הקיים, לנוכח יכולתן להפיק תועלות כלכליות קונקרטיות ממסלולי שירות טכנולוגיים ואחרים ביחידות כמו 8200.

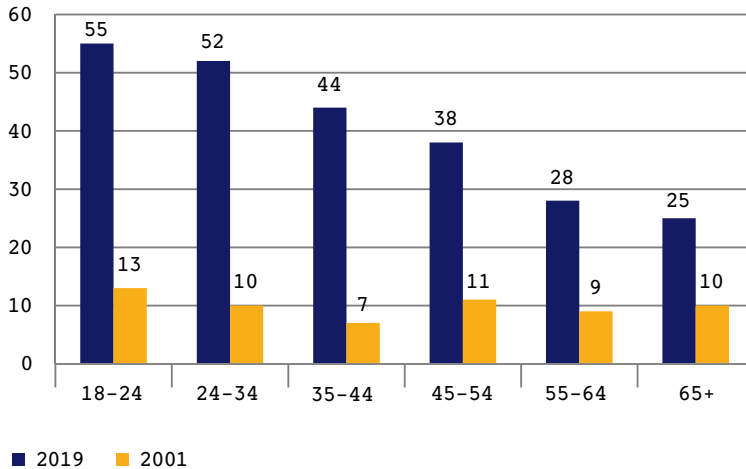
3.

צירים דוריים וגיליים:
נטישת הצעירים?

בעיניהם של תומכי מודל גיוס החובה בישראל חל בשנים האחרונות שיבוש ניכר ומדאיג במידת המחויבות והמסירות למודל זה. השיבוש אירע במהלך העברת לפיד המחויבות והמסירות מדור לדור. נדמה כי כל הגורמים שתוארו לעיל כמונעי שינוי והשפעה על תפיסות מודל הגיוס הרצוי משפיעים ביתר שאת על בני הדור הצעיר ובפרט על בני דור ה-y, המוגדרים כצעירים שנולדו בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים. צעירים אלו מחויבים פחות למשרות קבועות, הם בעלי מודעות צרכנית גבוהה ודפוסי צריכה הממוקמים ברשת המקוונת. זהו הדור הראשון שגדל והתבגר במקביל להתפתחויות טכנולוגיות מואצות ועל כן הוא גם ממחר לאמץ ולהחליף פלטפורמות דיגיטליות שונות. בני דור ה-y נישאים בגיל מבוגר ועל כן גם מביאים לעולם ילדים בגיל מבוגר יחסית. יציבות תעסוקתית איננה עומדת לנגד עיניהם של מרבית בני דור זה, והערכים המובילים מבחינתם קשורים לגמישות בשעות העבודה, גיוון תעסוקתי ותנאי העסקה טובים. הסוציולוגים תמר ועוז אלמוג מאפיינים אותם כך: "צעירים חילוניים שגדלו ועוצבו בתקופה של צמיחה כלכלית מואצת, בזמן שהחברה הישראלית נעשתה יזמית, צרכנית, תקשורתית, אינדיווידואלית וגלובלית יותר" (אלמוג ואלמוג, 2016). אשר לשינויים ביחס לשירות הצבאי, מהפכת הטלפון הסלולרי יצרה ערוץ תקשורת פתוח בין הורים למפקדים בצה"ל, וכך התאפשרה להורים התערבות אינטנסיבית ומגוננת מדי המלווה ביחס ביקורתי ולעומתי, שלהם ושל החיילים והחיילות, כלפי הצבא (שם: 68). במקום שהשירות בצה"ל ישמש מסגרת מבגרת, מעין טקס מעבר מילדות לבגרות, רבים מהחיילים של דור ה-y מתקשים מאוד להסתגל למסגרת נוקשה ותובענית. כעת מסתבר שמאפיינים של היפר-אינדיווידואליזם, הנשענים על שינוי ערכי עמוק, משפיעים ככל הנראה גם על היחס למודל הגיוס לצה"ל כפי שמשתקף בנתונים הבאים.

תרשים 5

חומכים בביטול גיוס החובה וביסוס צה"ל כצבא מקצועי,
לפי קבוצת גיל, 2001, 2019 (% מהציבור היהודי)³⁸

מקור: סקר ביטחון לאומי ודעת קהל, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2001: הרמן ואח', 2019.

מהנתונים בתרשים אנו למדים שככל שהמרוויינים צעירים יותר, כך עולה מידת תמיכתם במעבר למודל גיוס התנדבותי בשכר. תמונת מצב זו בלטה מאוד בסקר מדד הדמוקרטיה הישראלית שנערך ב־2019, שבו למעלה ממחצית (55%) מבני שכבת הגיל הצעירה ביותר (18-24), שהם השדרה העיקרית בשנתוני חייבי הגיוס בציבור היהודי) תמכו במהלך זה, בהשוואה לתמיכה של 13% בלבד בשכבת

38 בשנת 2001 נוסחה השאלה כך: האם לדעתך רצוי היום שצה"ל יהיה צבא על בסיס התנדבות או רצוי שצה"ל ימשיך להיות מבוסס על גיוס חובה? שיעור התומכים בביטול גיוס החובה בשנה חושב על בסיס מספר המשיבים שתמכו בהחלט או נטו לתמוך בגיוס התנדבותי (המדגם כלל 1,212 נשים וגברים בני 18 ומעלה). בשנת 2019 נוסח השאלה הוא כדלקמן: מה דעתך על ההצעה החוזרת בשנים האחרונות לבטל את גיוס החובה ולבסס את צה"ל כצבא מקצועי? שיעור התומכים חושב מתוך אלו שתומכים מאוד ודי חומכים בביטול גיוס החובה בשנה זו (המדגם כלל 1,014 נשים וגברים בני 18 ומעלה).

גיל זו בשנות 2001. בקרב המרואיינים המבוגרים העלייה הייתה מתונה יותר – בשנת 2019 כרבע בלבד מבני ה-55 ומעלה תמכו במעבר לגיוס התנדבותי בשכר לעומת כ-10% מבני ה-55 ומעלה בשנת 2001. כלומר, גם בקרב האוכלוסייה היהודית המבוגרת ישנה תמיכה הולכת וגדלה במודל גיוס התנדבותי בשכר. זאת ועוד, אפילו כמחצית (52%) מבני קבוצת הגיל 25-34 – שב-2019 היו הגרעין הקשה והדומיננטי של דור ה-y, ורובם המוחלט סיימו ככל הנראה שירות צבאי כזה או אחר (או שירות לאומי-אזרחי) – תומכים במעבר לגיוס התנדבותי בשכר בהשוואה לתמיכה של 10% בלבד במודל זה באותה שכבת גיל בשנת 2001. אף כי הדברים לא נבדקו באופן מדויק ומחקרי, ייתכן גם שחוויות השירות וההתנסות בו לא יצרו שינוי תפיסתי לגבי מודל הגיוס המועדף על צעירים אלו. נדמה אפוא כי סולם הערכים והנורמות המקובלות באוכלוסייה הצעירה משאיר הרחק מאחור את טובת הקולקטיב ואת הצרכים הלאומיים-ביטחוניים לעומת טובת הפרט ורווחתו האישית. נתונים אלו מלמדים על שינוי דרמטי בהיקף התמיכה בגיוס על בסיס התנדבותי בשכר בקרב הדור הצעיר לאורך שני העשורים האחרונים. אין פלא כי היחס לבני הדור הצעיר הוא כאל דור שאינו מסוגל לעמוד בלחצים נפשיים הכרוכים בשירות צבאי ממושך, תובעני ומסוכן:

זהו דור הרבה יותר מפונק ולדעתי רבים מהם לא בנויים לעמוד במקום שבו "יורים" להם פקודות צבאיות. הם התרגלו שכל הזמן מלטפים אותם ונותנים להם חיזוקים חיוביים מההורים ומהמורים. לדעתי חלקם נשברים הרבה יותר מהר ומגיעים למצבי דיכאון וקושי. גם מבקר צה"ל, האלוף (במיל) בריק, דיבר על זה וגם בצבא מבינים היום שזה דור אחר ושיש בעיה עם הסיפור הזה.³⁹

אומנם מדובר בדימוי רווח של הדור הצעיר, אך נראה כי ישנם מספיק עדויות ונתונים עדכניים (ומדאיגים מבחינת האחראים בצה"ל ובמערכת הביטחון על כוח האדם הצעיר המזין את מערך שירות החובה) המלמדים כי אכן חל שינוי ערכי והתנהגותי באשר לחובת השירות בקרב בני הדור הצעיר, המוביל את ההתנגדות לשירות החובה בהשוואה לקבוצות גיל מבוגרות יותר. בתחילת 2020

פורסמו נתונים חדשים המעידים על עלייה ניכרת בהיקף הפטורים מסיבות נפשיות משירות חובה.⁴⁰ אנשי מקצוע במערך בריאות הנפש בצה"ל העריכו כי לא מדובר בעלייה בשכיחותן של בעיות נפשיות בקרב מועמדים לשירות, אלא בקושי אובייקטיבי מסוג אחר, הנובע ככל הנראה מהיעדר חוסן רגשי ונפשי של צעירים בהגיעם לגיל השירות. הסבר נוסף הוא שקציני בריאות הנפש בצה"ל נמנעים מסיכונים מיותרים ומשחררים צעירים שנראה כי לא יהיו מסוגלים לצלוח את השירות. הורים רבים גם תומכים בבניהם (ובנותיהם) ומגבים אותם בתהליך קבלת פטור על רקע נפשי מהשירות. ההורים עושים זאת מתוך רצון לגונן ולשמור עליהם כחלק מדפוס ההורות המגוננת המלווה צעירים אלו מהגיל הרך.

עדויות נוספות המחזקות הערכות אלו נשמעו בקבוצת מיקוד ייעודית שנערכה במסגרת מחקר זה. קבוצה זו כללה בעיקר צעירים בשנות העשרים המוקדמות לחייהם ממשפחות מבוססות של המעמד הבינוני. צעירים ופעילים אלו שירתו בצה"ל בתפקידים עורפיים ונחשפו לבעיות מבניות בולטות במערך שירות החובה, והדבר הוביל אותם להרהורים על הנחיצות והחשיבות של מודל גיוס החובה. כך התבטא אחד הפעילים בדיון בנוגע למידת ההשפעה האפשרית שלו ושל חבריו:

אני יודע שאנחנו עדיין בעמדת נישא כיום, אבל יותר ויותר צעירים מבינים היום שהמערכת לא עובדת כמו שצריך [...] ראיתי הרבה חיילים מיותרים בצבא [לכן] רוב החברים שלי לא התגייסו בכלל, בדרך כלל דרך פטורים נפשיים או פסיכיאטר צבאי [...] יש המון צביעות סביב הצבא שצריך לפרוץ אותה.⁴¹

40 הקלדת מילות החיפוש "פטור נפשי מהצבא" במרשחת מעלה עשרות תוצאות המעידות כי מדובר בתעשייה שלמה המתנהלת כשוק אפור המספק פטור משירות צבאי, בעיקר באמצעות התחזות לסובלים מבעיות נפשיות. לאחרונה נחשף כי שיעור מקבלי פטור משירות צבאי מסיבות נפשיות עלה מ-4.5% לפני חמש שנים (2014) ל-8.3% בשנת 2019. בד בבד ירדה באותן שנים המוטיבציה לשירות קרבי - מ-81% ל-65% בשנת 2019.

41 הדובר ביקש להישאר בעילום שם. הוא בן 22 ושירת בכיפת ברזל.

התסכול הברור והחד שמבטאים דובר זה וחבריו הוא קושי עצום לצבא ולמצדדים בשימור מודל גיוס החובה, שכן במעגלים חברתיים רבים ובקבוצות אוכלוסייה הולכות ומתרחבות מתפשטת נורמת ההימנעות וההשתמטות משירות צבאי על רקע נפשי, כפי שמשקף בדברים אלו. כאן גם בא לידי ביטוי התחום ה"אפור" וההדרגתי שתואר בתחילת מסמך זה, שלפיו נותר גיוס החובה אקט פורמלי ההולך ונחלש ונשחק ככל שצעירים אמידים ומבוססים אינם מתגייסים בפועל (בנזימן, 2014). השיח שמנהלים צעירים רבים כיום הוא שיח תועלתני ותכליתי מאוד, כמיטב המסורת של ההיגיון הנאו-ליברלי, המאדיר ערכים כמו חומרנות, הישגיות ותחרותיות. ערכים ונורמות אלו ממוקמים במכלול המוטיבציות האינדיווידואליות לשירות צבאי (גל, 2014), וכאשר חלקן אינו מתממש באופן המשביע את רצונם של צעירים תחרותיים והישגיים אלו, הם מעדיפים לעיתים לוותר כליל על השירות (פרץ, 2018). למרות השוליות היחסית של התנועות לקידום צבא התנדבותי בשכר יש לקבוצות אלו כוח עולה וגדל לנוכח הירידה המתמשכת במוטיבציה לשירות צבאי תובעני בקרב בני הדור הצעיר. קבוצות אלו מייצגות זרמים וקולות חברתיים סמויים וגלויים התופסים מקום הולך וגדל בציבוריות הישראלית. על אף ממצאים אלו חשוב להדגיש כי אוכלוסיית הצעירים איננה עשויה מקשה אחת. חשוב יהיה בהמשך לבחון אילו מרכיבים באוכלוסיית הצעירים בישראל רגישים יותר לשינויים במודל השירות ולתועלות שניתן להפיק מתפקידים שונים בצבא.

4.

כיצד נשמר מודל גיוס החובה בישראל?

לנוכח ההתנגדויות ההולכות וגוברות לשירות הצבאי במודל גיוס החובה בישראל, יש לתהות כיצד זה הצבא מצליח לשמור על מידת הלגיטימיות הנדרשת לצורך המשך גיוס החובה? כיצד נשמרת בישראל, לפחות במידת מה, המוסכמה שלפיה "כל בחור וטוב – לנשק"? כפי שראינו בפרקים הקודמים החברה הישראלית וצבאה נמצאים במצב לימנילי-גבולי. זהו מצב ביניים היוצר פערים עצומים בין "חובת" השירות במודל הרפובליקני ובין המרכיבים ה"תעסוקתיים" בשירות הצבאי. מרכיבים אלו קרובים למודל שירות התנדבותי

בשכר, והם מניבים תועלות גבוהות מאוד למשרתים בתפקידים טכנולוגיים איכותיים. בתפקידים אלה קל יותר בדרך כלל לבני המעמד הבינוני-גבוה להשתלב בהשוואה למשתייכים למעמדות נמוכים ולקבוצות פריפריה חברתיות. מצב זה מעצים ומחריף קונפליקטים ומתחים חברתיים המאפיינים את החברה הישראלית. שירות טכנולוגי מקצועי משמש סוג של מכשיר בידו אליטות מהמעמד הבינוני-גבוה לשמר ואף להגביר פערים חברתיים-כלכליים, במקום לחתור לשוויון, שותפות וסולידריות חברתית.

בד בבד, אוכלוסיות אלו נמנעות ככל הניתן משירות באזורים שאינם "נוחים" להן מבחינה אידאולוגית-פוליטית, שירות הכרוך במשימות שיטור וסיכול בחיכוך גבוה עם האוכלוסייה הפלסטינית ביהודה ושומרון. השילוב בין אינטרסים כלכליים חומרניים של כלכלת השוק ובין תפיסות ערכיות אידאולוגיות ליברליות הוא עסקה מנצחת מבחינת צה"ל, הממשיך לגייס אוכלוסייה איכותית (מבחינת רמות השכלה, יכולות ומיומנויות טכנולוגיות ועוד) לשירותיו מבלי להסתכן באיבוד מהיר של הלגיטימציה לשירות החובה.⁴² זהו סוג של הסדר מתגלגל, לא מתוכנן ולא-פורמלי, שנוצר עם מעמד הביניים החילוני בישראל, הסדר שבזכותו מודל הגיוס החובה עודנו איתן, גם אם הביקורת כלפיו ממשיכה לתסוס ולהתגבר.

צה"ל נמצא אפוא במעין מודל ביניים לא רשמי, בין מודל גיוס חובה מלא למודל גיוס מתנדבים בשכר, שבו הוא עדיין מצליח לרצות את השכבות המבוססות באוכלוסייה. ככל שמודל הגיוס יהפוך לבררני ודיפרנציאלי יותר ויותר, כך גם המשרתים עצמם יספגו ביקורת הולכת וגדלה כפי שקורה כבר כיום בכל הנוגע למשרתי הקבע בצה"ל. הצבא עצמו, בלית ברירה, מפרק אט-אט והלכה למעשה את מודל גיוס החובה. הפירוק נעשה, למשל, דרך הסכמת ראשי הצבא לקיצור של שירות החובה תמורת תוספת תקציבית למשרתי קבע, או באמצעות ההבחנות הברורות והכואבות שהצבא נאלץ לעשות בין משרתי קבע ארוך למשרתי קבע קצר, ובין משרתי קבע לחיילי חובה, כמו גם הבחנה ברורה בין לוחמים, תומכי לחימה וחיילים עורפיים (ספראי, 2019). נוסף על כך הצבא

נכון לערוך קיצוצים תקציביים כואבים באימונים והצטיידות כדי להדוף את הביקורת כנגדו.

הצבא בעצמו, ביוזעין ושלא ביוזעין, במכוון ובשוגג, יוצר למעשה פיצול והבחנה ברורה בין מסלולי שירות שונים המקנים לו יתרונות לא מועטים. העמקת ההבחנה בין משרתי חובה למשרתי קבע, למשל, מסייעת לצבא לאחוז את המקל משני קצותיו: מחד גיסא צבא המבוסס על אתוס רפובליקני של שליחות והקרבה, ומאידך גיסא צבא המבוסס על פרקטיקות והגיונות נאו־ליברליים תחרותיים, הישגיים ויעילים של כלכלת השוק (משה וטיארג'אן־אור, 2019). כך מצליח הצבא לשמר את התודעה החברתית של "צבא העם" באשר למשרתי המילואים ומשרתי החובה בפרט, בעת שהקצונה המקצועית בשירות קבע מתנהלת יותר ויותר על בסיס ערכים נאו־ליברליים. עם זאת, נדמה כי הצבא מנהל את האתגר הנוכחי בכוחות עצמו וללא ההכרעה הפוליטית־חברתית הנדרשת בסוגיית מודל הגיוס הרצוי והנכון לחברה הישראלית ולמשק, והוא עדיין מצליח לשמור על רמת אמון גבוהה מצד מרבית הציבור היהודי (למרות הירידה בשיעור המתגייסים לצבא). אף על פי כן נראה כי ללא קבלת החלטות מסודרת ומוסכמת בסוגיה כה רגישה זו על ידי מקבלי ההחלטות בדרג המדיני, ולא רק באמצעות התמרונים של ראשי הצבא והגופים המגייסים, לא יוכל מודל הגיוס להמשיך ליהנות מהאמון ומהלגיטימציה שזכה להם עד כה. תמונת מציאות מורכבת זו מלאת ניגודים וסתירות פנימיות במארג היחסים בין החברה הישראלית לצבאה, ובעמדות החברה כלפי הצבא ומודל הגיוס אליו. במציאות זו לקבוצת המבקרים והמתנגדים למודל גיוס החובה יש מקום והשפעה הולכים וגדלים.

פרק 5

דיון ומסקנות

ממצאי מחקר זה מלמדים כי ישנה תביעה הולכת ומתחזקת מקבוצות שוליים אזרחיות (ארגונים ועמותות) וחברתיות (החרדים למשל) לקבל הכרעה שלפיה יבוטל בהדרגה מודל שירות החובה בישראל. תביעה זו מתקרבת בהדרגה למרכז הפוליטי והחברתי ההגמוני, שמידת תמיכתו במודל השירות הקיים גבוהה. במציאות שבה יש מגמת ירידה בשיעורי המתגייסים בפועל מקרב חייבי הגיוס, הולכים ומתערערים המודל ה"מקודש" והמוצהר של גיוס החובה ואתוס "צבא העם". התערערות זו מתרחשת לנוכח ביקורות הולכות וגוברות מהפריפריה הפוליטית-חברתית בישראל התוקפות את הרציונל העומד מאחורי מודל זה.

מודל גיוס החובה מותקף ומאותגר כיום משלושה כיוונים ומקורות שונים. המקור הראשון הוא מקרב המשתייכים לאוכלוסיות מבוססות וחזקות של המעמד הבינוני-חילוני המזהות כחלק אותנטי של הציבור החילוני-שמאלי-אשכנזי והעשיר. קבוצות אלו קצו בשירות חובה ממושך ותובעני שאינו מתגמל אותן על פני אוכלוסיות וקבוצות אחרות. קבוצות אלו אינן חוששות שמודל חלופי לגיוס מבוסס שכר יפגע במעמדן במסגרת ההיררכיה האזרחית-חברתית או בעוצמתן הכלכלית. עוצמה זו קשורה קשר הדוק להסדרי הון פיונסיים שמקורם בחברת השוק הנאו-ליברלית שהתפתחה בישראל מאמצע שנות השמונים של המאה שעברה (לוי, 2007). מודל חלופי לשירות חובה לא יפגום ביוקרה הסמלית שלהן ובוודאי לא בנכסים ובהון הכלכלי, החברתי והתרבותי שלהן. קבוצות אלו מרבות להדגיש ערכים שוויוניים ותפיסות נאו-ליברליות ואינדיוידואליות המקדשים את זכויות הפרט וחירותו מול כוחה ותפקידה המדכא של המדינה, המיוצג באופן עוצמתי בשלילת החירות הגלומה בשירות חובה ממושך ומסוכן. ערכי השוויון והחירות משמשים כאמתלות להימנעות מהשתתפות באתגר הביטחוני הקולקטיבי, שכיום נתפס פחות ופחות כאיום קיומי שבגיניו נדרש גיוס חובה מסיבי רחב היקף. גם הדאגה מהחרפת השסעים והקונפליקטים החברתיים בין אוכלוסיות משרתות לאלו שאינן משרתות, בעיקר מהציבור החרדי והערבי, היא סיבה מספקת בעיני צעירים רבים מן המעמד הבינוני-חילוני לוותר למעשה על גיוס החובה.

מקור התנגדות ואתגר נוסף למודל גיוס החובה בישראל שאופיין במחקר זה נובע מתפיסות עולם ליברטריאניות המתעצמות בימין הפוליטי-כלכלי בישראל. דובריו ונציגיו של מחנה זה בפוליטיקה ומחוצה לה, בחברה האזרחית, טוענים בזכות ערכים, תפיסות ונורמות דומים למדי לאלו של מחנה השמאל. דוגמאות לכך הם ערכי השוויון החברתי וצמצום שסעים חברתיים, חירות הפרט, וכמובן הדגשת חשיבותה של היעילות הכלכלית והתפעולית של כוח האדם העצום המגויס מדי שנה לצבא. מכלול הממצאים האיכותניים והכמותיים במחקר, הנשענים על סקרי עמדות עדכניים, מדגישים היטב את הנטייה של רבים ממצביעי השמאל והימין בישראל (וחלק מנציגיהם בכנסת) לסגת ממודל גיוס החובה ואת התמיכה ההולכת וגדלה באפשרות לשירות שיבוסס בעיקרו ובהדרגה על תשלום שכר מלא.

מקור שני המאתגר את מודל גיוס החובה מגיע מאותן קבוצות שוליים שמעולם לא נהנו מההסדרים הקיימים, בראש ובראשונה האוכלוסייה החרדית, שעבורה הצבא אינו ממלא פונקציה מאזרחת בפרויקט הלאום הציוני-חילוני. נציגים של קהילה זו מקדמים את האפשרות להפוך את השירות בצה"ל לשירות התנדבותי-מקצועי בשכר שההצטרפות אליו תהיה כאל ארגון ככל הארגונים. כך עשוי הצבא לאבד את יוקרתו ומעמדו הבכיר בקרב המוסדות המייצגים את המדינה. מי שירצה לשרת בו יהיה ככל הנראה לא מקבוצות האוכלוסייה החזקות. ככל שתמשיך ותתרד המוטיבציה לשירות בכלל ושירות קרבי בפרט, ויגברו הקולות הקוראים לשינוי מודל הגיוס, כך יצטרך הצבא לספק יותר ויותר תגמולים חומריים כפיצוי על חוסר ההוגנות והשוויוניות ההולכות וגוברות במודל השירות הקיים. כפי שנלמד מתהליכים מקבילים שהתרחשו בדמוקרטיות אחרות שוויתרו על גיוס החובה, הפער המתרחב בין חובת גיוס פורמלית לירידה ברורה בשיעור המשרתים יגביר ויעצים, בתהליך ספירלי, את התביעות לתגמולים והטבות כלכליות נוספות מצד המשרתים והרשתות החברתיות שלהם, עד כדי נטישה אפשרית של מודל גיוס החובה. כל זה עשוי להתרחש אם האיום החיצוני האסטרטגי על מדינת ישראל מצד אויביה יפחת באופן גלוי וברור.

מקור שלישי המאתגר את גיוס החובה הוא הדור הצעיר. המחקר מלמד גם כי הדור הצעיר בישראל תומך כיום יותר מבעבר במודל גיוס התנדבותי בשכר, לעומת הדור המבוגר. השיח שמנהלים צעירים רבים כיום הוא שיח תועלתני

ותכליתי כמיטב המסורת של ההיגיון הנאו-ליברלי, המאדיר ערכים כמו חומרנות, הישגיות ותחרותיות. הערכים והנורמות הללו ממוקמים במכלול המוטיבציות האינדיווידואליות לשירות צבאי, המחייבות בעיני צעירים אלו תגמול כלכלי בשכר מלא. בשל כך נענה הצבא לקריאות ציבוריות ופוליטיות לתגמול טוב יותר את משרתיו ומשנה גם הוא באופן לא-פורמלי את מודל הגיוס והתגמול של משרתי החובה. הצבא עושה זאת על ידי מתן שכר דיפרנציאלי גבוה ללוחמים ויצירת מסלולי שירות לא-שוויוניים באורכם, במידת ההקרבה שלהם ובעיקר באופן שהמשרתים בהם מתוגמלים. בעוד שבמישור ההצהרתי והפורמלי שירות החובה ניצב כביכול על כן גבוה, שני הכוחות הפועלים כנגד מודל השירות – הקבוצות החברתיות-אזרחיות והשינויים שהצבא עצמו מבצע במודל הגיוס באופן לא-פורמלי – עשויים בעתיד הלא רחוק לקדם באופן מעשי שינוי הצהרתי במודל הגיוס והשירות. תהליך זה הוא תרחיש שעשוי להתממש, בדומה לתהליכים שהתרחשו בדמוקרטיאות אחרות בעשורים האחרונים, כיוון שקשה להניח שניתן יהיה להמשיך ולשמור על הלגיטימיות של מודל השירות לנוכח סימני שאלה ברורים כל כך לגבי מודל שירות החובה מצד קבוצות הולכות וגדלות בחברה הישראלית.

ימים יגידו אם וכיצד ייערך הצבא לשינויים הערכיים, החברתיים והתרבותיים שחלו בשנים האחרונות בחברה הישראלית. לא פחות חשוב מהיערכות זו הוא הצורך לעורר בעתיד הקרוב דיון ציבורי, חברתי ופוליטי משמעותי ומעמיק בשאלות הרוט גורל אלו על אודות העיקרון המארגן של החברה הישראלית, כדי לא להותיר את ההכרעות החיוניות הללו בידי אנשי צבא וביטחון בלבד. זהו אחד הדיונים הרלוונטיים והעדכניים ביותר בחברה הישראלית כיום, שכן השיח על השירות וההקרבה במהלכו כבר אינו שיח מגייס עבור קבוצות חברתיות רבות שמשקלן בציבור הולך וגדל. לבסוף מלמד המחקר על הצורך בחשיבה נוספת; בניסוח חדשני של החוזה החברתי שבין כלל שכבות הציבור הישראלי לצבא; ובמערכת ציפיות שתעודכן לנוכח השינויים שתוארו כאן במעמדו ומקומו של מודל "צבא העם", שנותר כאי בודד בסביבה ובמציאות הנאו-ליברלית שהשתרשה בישראל.

נספחים

נספח א רשימת המרואיינים

- בועז ארד, התנועה הליברלית החדשה ומרכז איין ראנד, 13.6.2019.
- עופרה בן ישי, ראשת ממד"ה לשעבר וחברת אגודת יחסי צבא-חברה (ריאיון טלפוני), 8.7.2019.
- יהודה גליק, חבר כנסת (לשעבר), הליכוד, 28.12.2018.
- גרשון הכהן, אלוף (במיל') ומפקד הגיס המטכ"לי ומפקד המכללות, עמית במרכז בגין-סאדת למחקרים אסטרטגיים, 14.2.2019.
- יעקוב וידר, ראש תא חרדים בליכוד, 25.2.2019.
- דרור לביא, מייסד עמותת "חזית: לוחמים למען צבא התנדבותי", 16.9.2019.
- רלה מזלי, עמותת "פרופיל חדש", 14.2.2019.
- סרגי סנדלר, עמותת "פרופיל חדש" (ריאיון טלפוני), 21.11.2019.
- כרמית פדן, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 26.5.2019.
- דוד רוזנטל, יועץ תקשורת חרדי, 5.3.2019.
- מוסי רז, חבר כנסת (לשעבר), מרצ, 14.12.2018.
- אורנה ששון-לוי, לימודי מגדר, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר אילן, 24.11.2019.

נספח ב

מודל השירות

במדינות נבחרות בעולם

מדינה	מודל השירות	שנת ביטול / השעיה גיוס חובה
איטליה	גיוס התנדבותי לנשים וגברים בני 18-25 למשך 12 חודשים לפחות.	2004
אירלנד	גיוס התנדבותי לנשים וגברים בני 18-25.	
ארצות הברית	גיוס התנדבותי ⁴³ כל התפקידים פתוחים לנשים וגברים כאחד.	1973
בלגיה	גיוס התנדבותי מגיל 18 לנשים וגברים.	1994
בלרוס	גיוס חובה ל-12 עד 18 חודשים, בהתאם לרמת ההשכלה. שירות חלופי במשך 24-36 חודשים.	
בריטניה	גיוס התנדבותי לבני 16-36 (בני 16-18 באישור הורים). משך שירות מינימלי הוא 4 שנים.	1960
גרמניה	גיוס התנדבותי בגילים 17-23 לגברים ונשים. גיוס החובה בוטל ב-1 ביולי 2011.	2011
דרום אפריקה	גיוס התנדבותי למשך כשנתיים לפחות. גיוס לבני 18-26. נשים יכולות לשרת, אך לא ביחידות קרביות.	
הודו	גיוס התנדבותי לבני 16-18 (תלוי בזרוע הצבאית). אין גיוס חובה.	
הולנד	צבא התנדבותי - גיוס אפשרי מגיל 17.	גיוס החובה הופסק ב-1996.
טייוואן	שירות התנדבותי	דצמבר 2018 (מחזור גיוס החובה האחרון סיים את שירותו בסוף 2018).

⁴³ בארצות הברית הונהג גיוס חובה רק בעיתות מלחמה: מלחמת העצמאות, מלחמת האזרחים, מלחמת העולם הראשונה, מלחמת העולם השנייה ולאחריה (1940-1947), ובתקופת המלחמה הקרה במלחמות קוריאה ומלחמת וייטנאם בשנים 1948-1973.

מדינה	מודל השירות	שנת ביטול / השעיה גיוס חובה
טורקיה	שירות חובה סלקטיבי של חצי שנה לגברים בלבד. כל גבר חייב לעבור הכשרה צבאית בת חודש ימים. ניתן לקבל פטור מחמשת חודשי גיוס החובה הבאים תמורת תשלום.	מעבר לשירות התנדבותי בתשלום מיוני 2019.
יוון	גיוס חובה לבני 19-45. משך השירות שנה, בחיל האוויר 9 חודשים. בעת מלחמה ניתן לגייס גם בני 17-18.	
ליטא	שירות חובה ל-9 חודשים לבני 19-29.	ליטא החזירה את גיוס החובה ב-2015 לאחר שבוטל ב-2008.
נורווגיה	שירות חובה סלקטיבי לנשים וגברים בני 19-35. משך השירות הוא 19 חודשים.	המדינה היחידה בברית נאט"ו שיש בה גיוס חובה לנשים.
פורטוגל	שירות התנדבותי מרצון על בסיס חוזה. אין גיוס חובה, אך אפשרי להפעילו אם אין מספיק מתנדבים לשירות צבאי.	גיוס חובה הסתיים ב-2004.
פינלנד	כל הגברים בגיל 18 מחויבים לשרת בצבא או במשמר הגבול לתקופה של 6-12 חודשים. נשים רשאיות להתנדב לשירות. מילואים עד גיל 60.	
צרפת	שירות התנדבותי לבני 18-25. אין גיוס חובה. נשים משרתות ביחידות לא קרביות.	1996
קוריאה הדרומית	שירות חובה בין 21 חודשים (צבא היבשה) ל-24 חודשים (חיל האוויר), לבני 18-28. עד שנת 2022 קוריאה הדרומית אמורה לקצר את שירות החובה שלה ל-18 חודשים בלבד.	
קנדה	גיוס התנדבותי מגיל 17. התחייבות לשירות שאורכו 3-9 שנים.	
רוסיה	גיוס חובה למשך שנה מגיל 18.	באפריל 2019 התחייבה רוסיה לבטל את גיוס החובה.
שוודיה	גיוס חובה בוטל ב-2010 והוחזר בשנת 2018 כגיוס חובה סלקטיבי לנשים וגברים מגיל 18. משך השירות 9-12 חודשים.	2010 (הוחזר ב-2018).
שווייץ	שירות חובה לגברים. כל גבר בן 18-30 מחויב לשרת לפחות 245 ימים בכוחות המזוינים של שווייץ. אימון חובה של 18 שבועות לכל מגויס.	

מקור: עיבודי המחבר מתוך האתר *The World Factbook* ("ספר העובדות העולמי של CIA", 2020).

רשימת המקורות

- אבידר, מידד, 2014. לא על המברג לבדו: תפיסות שירות של חיילים במערך הטכני, רמת גן: ממד"ה.
- אלמוג, תמר, ועוז אלמוג, 2016. דור ה־Y: כאילו אין מחר, בן שמן: מודן.
- בן אליעזר, אורי, 2001. "מאומה במדים לצבא פוסט־מודרני: פוליטיקה צבאית בישראל ב'זמנים חדשים'", "תרבות דמוקרטית 4-5: 97-55.
- בנזימן, יובל, 2014. שלב המעבר מצבא חובה לצבא מתנדבים בשכר: פרספקטיבה השוואתית של צבאות זרים, רמת גן: ממד"ה (לא פורסם).
- בראון, בנימין, 2017. מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים, ירושלים ותל אביב: המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.
- ברק־ארז, דפנה, 2010. "גיוס בחורי הישיבות: מפשרה למחלוקת", בתוך: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), צומחי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל, קריית שדה בוקר: מכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, עמ' 13-39.
- גל, ראובן, 2014. "המוטיבציה לשירות בצה"ל בראי הזמן", עדכן אסטרטגי 2 (3): 11-15.
- הנדל, יועז, וניקולא טובול, 2014. העדפת משרתים: מחקר משווה, ירושלים: המכון לאסטרטגיה ציונית.

הראל, עמוס, 2014. "מסמך צבאי פנימי: צה"ל צריך להתכונן לביטול גיוס החובה", **הארץ**, 28.12.2014.

הרמן, תמר, אור ענבי, ווילאם קביסון, ואלה הלר, 2019. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ז"ק, דבורה, וגיא ראביד, 2008. **מודלים של צבאות זרים: מהדורה מעודכנת**, תל אביב: משרד הביטחון.

חדד, ששון, 2020. "האם יש מקום לשקול צבא מקצועי בישראל?" (לא פורסם).

חילו, נאדיה, וחיים עידן, 2014. "השירות האזרחי בחברה הערבית בישראל", **עדכן אסטרטגי** 17 (1): 49-59.

יונה, יוסי, 2015. **סדקים בחומה: המחאה החברתית ושובם של הברונים השודדים**, ירושלים: כתר.

ישראלי, ציפי, ורותי פינס, 2020. " 'מלאכים בכתום': השיח התקשורתי והציבורי בסוגיית מעורבות צה"ל במגפת הקורונה", בתוך: מאיר אלרן, עמיחי כהן, כרמית פדן ועידית שפרן גיטלמן (עורכים), **יחסי צבא-חברה בישראל בצל הקורונה: תובנות מהגל הראשון**, תל אביב וירושלים: המכון למחקרי ביטחון לאומי והמכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 123-137.

כהן, יחזקאל, 1993. **גיוס כהלכה: על שחרור תלמידי ישיבות מצה"ל ירושלים**: נאמני תורה ועבודה, הקיבוץ הדתי.

לבל, אודי, 2012. "גבולות הוויקטימיזציה ועיצוב ההיררכיה של השכול: חללי הטרור אל מול דעיכתו ותקומתו של שיח השכול הרפובליקני", **תרבות דמוקרטית** 14: 153-200.

לוי, יגיל, 2005. **הצבא ושוק העבודה: המודל התיאורטי וההשלכה הישראלית**, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

לוי, יגיל, 2007. **מצבא העם לצבא הפריפריות**, ירושלים: כרמל.

לוי, יגיל, 2010. **מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאות**, ירושלים: מכון אשכול, האוניברסיטה העברית בירושלים ומאגנס.

- לוי, יגיל, 2014. "המחאה שלא הייתה: על מחאת נטל הגיוס", **המרחב הציבורי** 8: 55-76.
- לוי, יגיל, 2015. **המפקד האליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל**, תל אביב: עם עובד.
- לוי, רותי, 2018. "כל ההורים רוצים את הילדים ב-8200, לעשירים יש סיכוי טוב יותר להצליח", **הארץ**, 15.5.2018.
- מדהלה-בריק, שביט, 2015. **מקצועות בסיכון: מגמות המחשוב בשוק העבודה בישראל**, ירושלים: מרכז טאוב.
- מלאך, גלעד, ולי כהנר, 2020. **שנתון החברה החרדית בישראל 2020**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, אסף, 2013. "גברים חרדים בשירות צבאי טכנולוגי: השתלבות בוגרי מסלולי שח"ר בשוק העבודה", מנהל המחקר במשרד הכלכלה.
- מלחי, אסף, 2017. **צבא התעסוקה לחרדים**, מחקר מדיניות 116, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מלחי, אסף, 2018. "צבא השוק ו'הפרדוקס החרדי'", בתוך: יגיל לוי, ניר גזית, רינת משה ואלונה הרנס (עורכים), **הצבא וחברת השוק בישראל**, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 125-158.
- משה, רינת, ורוני טיארג'אן-אור, 2019. **צבא העם בחליפות: אתגרי צבא ההגנה לישראל בעידן הכלכלי הניאו-ליברלי**, תל אביב: מערכות.
- סטטמן, דני, 2019. **ממלכתיות, "הדתה" ודתיים בצה"ל**, מחקר מדיניות 139, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- סיון, עמנואל, 2004. "תרבות המובלעת", בתוך: עמנואל סיון, גבריאל א' אלמונד ור' סקוט אפלבי (עורכים), **קנאות דתית מודרנית: יהדות, נצרות, איסלאם, הינדואיזם**, תרגום: צביה נרדי, תל אביב: משכל, עמ' 29-107.
- סמוחה, סמי, 1984. "עדתיות וצבא בישראל: תזות לדיון ולמחקר", **מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים** 22: 5-32.

ספראי, מוטי, 2019. "השינויים במודל שירות הקבע כביטוי לאימוץ תפיסות ופרקטיקות ניאו-ליברליות בצה"ל", בתוך: רינת משה ורוני טיארג'אן-אור (עורכים), **צבא העם בחליפות: אתגרי צבא ההגנה לישראל בעידן הכלכלי הניאו-ליברלי**, תל אביב: מערכות, עמ' 25-45.

פלד, יואב, וגרשון שפיר, 2005. **מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת**, תרגום: מיכל אלפון, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

פרידמן, מנחם, 1991. **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים** (מחקרי מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 41), ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

פרץ, מירב, 2018. "שיח מוסללים: סיפוריהם של סרבנים חברתיים בישראל", **מגמות נג** (2): 67-94.

קחטן, דנה, 2013. "אשכנזי זה מוצא, צהוב זה אופי": הבניית זהויות אתניות בקרב חיילים קרביים", בתוך: זאב שביט, אורנה ששון-לוי, וגיא בן-פורת (עורכים), **מראי מקום: זהויות משתנות ומיקומים חברתיים בישראל**, ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 57-83.

קימרלינג, ברוך, 1993. "מיליטריזם בחברה הישראלית", **תיאוריה וביקורת** 4: 123-139.

רם, אורי, 2003. "פרה", פרו", פוסט", נאו": המפה של הסוציו-פוליטיקה הישראלית בתחילת המאה העשרים ואחת", בתוך: מאג'ד אל חאג' ואורי בן אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל ובעולם**, חיפה: פרדס, עמ' 489-507.

שפיגל, אודי, 2007. "החרדים, 'העם' ו'צבא העם': השיח על 'גיוס חרדים לצבא' כביטוי למאבק על שימור הזהות הקולקטיבית בישראל", **פוליטיקה** 16: 67-91.

שפרן גיטלמן, עידית (עורכת), 2020. **רוח ממלכתית: עיונים במסמך רוח צה"ל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ששון-לוי, אורנה, 2006. **זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי**, ירושלים: מאגנס.

- Adres, Eitan, Pieter Vanhuysse, and Dana R. Vashdi, 2012. "The Individual's Level of Globalism and Citizen Commitment to the State: The Tendency to Evade Military Service in Israel," *Armed Forces & Society* 38 (1): 92–116.
- Arian, Asher, 2007. "From War to Peace and Back Again: Observations Regarding Israeli Jewish Public Opinion, 1987–2006" (unpublished paper).
- Bove, Vincenzo, and Elisa Cavatorta, 2012. "From Conscription to Volunteers: Budget Shares in NATO Defence Spending," *Defence and Peace Economics* 23 (3): 273–288.
- Burk, James, 2002. "Theories of Democratic Civil–Military Relations," *Armed Forces & Society* 29 (1): 7–29.
- Cohen, Stuart A., 1995. "The Israel Defense Forces (IDF): From a 'People's Army' to a 'Professional Military' – Causes and Implications," *Armed Forces & Society* 21 (2): 237–254.
- Cohen, Stuart A., 2008. *Israel and its Army: From Cohesion to Confusion*, London: Routledge.
- Dunn, Lucia F., 2003. "Is Combat Pay Effective? Evidence from Operation Desert Storm," *Social Science Quarterly* 84 (2): 344–358.
- Hamann, Trent H., 2009. "Neoliberalism, Governmentality, and Ethics," *Foucault Studies* 6: 37–59.
- Holsti, Ole R., 1999. "A Widening Gap between the U.S. Military and Civilian Society? Some Evidence, 1976–96," *International Security* 23 (3): 5–42.
- Jehn, Christopher, and Zachary Selden, 2002. "The End of Conscription in Europe?" *Contemporary Economic Policy* 20 (2): 93–100.

Kohn, Richard H., 1997. "How Democracies Control the Military," *Journal of Democracy* 8 (4): 140–153.

Lainer-Vos, Dan, 2006. "Social Movements and Citizenship: Conscientious Objection in France, the United States, and Israel," *Mobilization: An International Quarterly* 11 (3): 277–295.

Levy, Yagil, 1998. "Militarizing Inequality: A Conceptual Framework," *Theory and Society* 27 (6): 873–904.

Levy, Yagil, 2013. "Convertible Sacrifice: A Conceptual Proposition," *Sociological Perspectives* 56 (3): 439–463.

Levy, Yagil, 2014. "The Paradox of Recruitment," *Defense Studies* 14 (2): 216–232.

Levy, Yagil, Edna Lomsky-Feder, and Noa Harel, 2007. "From 'Obligatory Militarism' to 'Contractual Militarism': Competing Models of Citizenship," *Israel Studies* 12 (1): 127–148.

Mjoset, Lars, and Stephen E. Van Holde, 2002. "Killing for the State, Dying for the Nation: An Introductory Essay on the Life Cycle of Conscription into Europe's Armed Forces," *Comparative Social Research* 20: 3–94.

Oke, Nicole, 2009. "Globalizing Time and Space: Temporal and Spatial Considerations in Discourses of Globalization," *International Political Sociology* 3 (3): 310–326.

Rosman-Stolman, Elisheva, 2014. *For God and Country?: Religious Student-Soldiers in the Israel Defense Forces*, Austin: University of Texas Press.

Stadler, Nurit, Edna Lomsky-Feder, and Eyal Ben-Ari, 2008. "Fundamentalism's Encounters with Citizenship: The Haredim in Israel," *Citizenship Studies* 12 (3): 215-231.

Swaine, Michael, 2004. "Deterring Conflict in the Taiwan Strait: The Successes and Failures of Taiwan's Defenses Reform and Modernization Program," Carnegie Papers – China Program No. 64, Carnegie Endowment for International Peace.

Swed, Ori, and John S. Butler, 2015. "Military Capital in the Israeli Hi-Tech Industry," *Armed Forces & Society* 41 (1):123-141.

Teachman, Jay, 2004. "Military Service during the Vietnam Era: Were There Consequences for Subsequent Civilian Earnings?" *Social Forces* 83 (2): 709-730.

van der Meulen, Jan, and Philippe Manigart, 1998. "Zero Draft in the Low Countries: The Final Shift to the Mil-volunteer Force," *Armed Forces & Society* 24 (2): 315-332.

similar to what has taken place in other democracies in recent decades, is likely to be realized, given that it is difficult to assume that it will be possible to continue to defend the legitimacy of the current model, when it is being questioned by an increasing share of Israeli society. Only time will tell whether and how the IDF adapts to the social, cultural, and value changes which Israeli society has undergone in recent years.

No less important is the need to generate, in the very near future, a profound and meaningful public, social, and political discussion of these questions and their profound implications for Israeli society, so as not to leave these crucial decisions exclusively in the hands of military and security officials.

This is one of the most relevant and pressing issues for Israeli society today, when growing sectors of society are no longer buying into the traditional discourse about military service and sacrifice. The present study demonstrates the need for rethinking and revisiting the social compact between all strata of Israeli society and the military, in light of the changes in the status of the people's army model, which has been left a lonely island in the neoliberal climate of today's Israel.

situation, chiefly the ultra-Orthodox, for whom the IDF does not serve the function of inclusion in the secular Zionist nation-building process. Representatives of this sector promote the idea of a paid professional military, such that enlisting in the IDF would be no different than taking any other job. Going in this direction might mean that the IDF would lose its high prestige and premier status among state institutions; those who choose to enlist would probably not come from strong sectors of the population. This change would eliminate a major obstacle in the complex relations between the majority that does serve and the minority that does not and reduce the frustration and anger that secular Israelis have been directing at the ultra-Orthodox, most of whose young men do not serve in the IDF.

The younger generation. The present study reveals that a higher percentage of the young adult cohort (ages 18–34) now supports a switch to volunteer military enlistment than in the past (55%—up from only 10% two decades ago). The discourse among many young people today is utilitarian and goal-oriented, in the best tradition of the neoliberal ideology that glorifies materialism, competition, and achievement. The younger generation subscribes to these principles and norms, which underlie their conviction that adequate financial compensation should be provided for service in the military. As a result, the IDF has responded to the public and political calls for increased compensation of those in service and is informally modifying the compensation model for draftees, with greater compensation for those serving in combat units and in tracks that demand greater personal sacrifice and a longer period of service.

It is true that, on the formal and overt level, compulsory military service still seems to be held in high esteem in Israeli society. But the two forces that are working against the model—civil society organizations and specific population groups—along with the changes that the IDF itself is introducing informally, could lead in the not-too-distant future to an official modification of the conscription and service model. This scenario,

society (such as the ultra-Orthodox) are calling for the gradual elimination of compulsory military service in Israel, but these demands are steadily encroaching on the hegemonic political and social mainstream, which still strongly supports the current model. As the number of those subject to conscription who actually serve continues to fall, the “sacred” model of compulsory military service and the ethos of a people’s army are being undermined by the mounting criticism voiced by the sociopolitical periphery and its attack on the rationale behind the model.

Today, the compulsory service model is taking fire from three different directions:

First, the secular left and the economic libertarian right. This group includes the well-established and economically secure, secular middle class, many of whom are left-wing in their political orientation, especially members of the younger generation. They can no longer tolerate protracted and onerous compulsory military service that does not offer them preferential compensation over other groups. They are not afraid that a salary-based alternative to the current model would affect their standing in the social hierarchy or their economic power—the latter deriving from the neoliberal market society that emerged in Israel starting in the mid-1980s.

Rightwing libertarian circles. These too challenge the current model. Their views are gaining traction among the political and economic right wing in Israel, whose spokespersons and political and civil society representatives argue, in the name of principles emphasizing individual freedom, that the state should surrender the right to impose military service, and also raise the economic and operational inefficiency of the conscription of such vast numbers each year.

Marginal groups that do not benefit from the current arrangement — the ultra-Orthodox. The second challenge to the compulsory service model comes from peripheral groups that have never benefited from the current

What led these elected representatives and social activists to join forces in the attempt to modify the venerable compulsory service model? What political and socioeconomic forces are actively challenging the current model? What arguments against the military draft in Israel are being advanced by its opponents? What would be the appropriate model in the eyes of many sectors within the Israeli public? These and other questions are at the core of the present study, which deals with public perceptions of the military conscription model and the model of a “people’s army” and attempts to identify and characterize the groups that are questioning the current model and proposing various options for well-paid volunteer service (AVF).

The study and the responses to these questions are based on various sources: analysis of public opinion polls; a survey designed specifically to investigate this topic; the qualitative analysis of focus group discussions, and in-depth interviews with politicians, retired military personnel, social activists, and academics specializing in this field. The research team also attended conferences and meetings of nonprofit groups and organizations that are promoting the idea of well-paid volunteer military service.

Those opposing the compulsory service model are calling for a substantive change, against the backdrop of the continuing decline in the percentage of draft-age young men serving in the Israel Defense Forces—only 69% in 2019, down from 75% in 1990. In other words, roughly a third of draft-age do not serve at all. This is related in part to the demographic growth of the ultra-Orthodox sector, which now accounts for 12% of Israel’s Jewish population. If we add Arab Israelis, who are exempt from service, only about half of 18-year-old Israeli males serve in the IDF. This figure raises fundamental questions as to the validity of the people’s army and compulsory service models.

The findings of the present study indicate that civil society organizations focused on this issue and population groups relatively marginal in Israeli

ABSTRACT

In June 2018, the Knesset hosted a large symposium under the heading, “The (Half of the) People’s Army.” It was sponsored and led by representatives of both the Right and Left; the Knesset members who participated included Arabs, Jews—ranging from secular to ultra-Orthodox Jews—women, and men: people who at first glance would seem to have nothing in common with regard to their ideology or politics, and who come from opposite ends of Israel’s social spectrum. What was common to the Knesset members and the representatives of civil society organizations who were present, was their desire to pursue a legislative and public campaign focused on an open debate on what, in their view, is an inappropriate and outdated model of compulsory military service which should be replaced by a well-paid volunteer service model (AVF—All-Volunteer Force). Most of the arguments advanced against compulsory conscription as currently implemented focused on the issue of inequality between those who do and those who do not serve in the IDF, and on the fact that from an economic standpoint, it is inefficient to draft population groups that are not suitable for military service. The discussants concluded that it will soon be necessary to curtail the state’s coercive power in this matter, in the name of individual liberty and personal freedom.

Text Editor [Hebrew]: Dafna Lavi
Series and Cover Design: Studio Tamar Bar Dayan
Typesetting: Nadav Shtechman Polischuk
Printed by Graphos Print, Jerusalem

ISBN: 978-965-519-333-6

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2021 by the Israel Democracy Institute (RA)
Printed in Israel

The Israel Democracy Institute
4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602
Tel: (972)-2-5300-888
Website: en.idi.org.il

To order books:
Online Book Store: en.idi.org.il/publications
E-mail: orders@idi.org.il
Tel: (972)-2-5300-800; Fax: (972)-2-5300-867

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

Policy Paper 156

CRACKS IN THE CONSENSUS

The Challenges to the “People’s Army” and the Model of Military Conscription in Israel in a Changing Social Reality

Asaf Malchi

January 2021

בשנים האחרונות נשמעות טענות כבדות משקל נגד גיוס החובה לצה"ל, בהן חוסר השוויוניות של המודל הקיים, חוסר היעילות הכלכלית הכרוכה בגיוס אוכלוסיות שאינן מתאימות לשירות והפגיעה בערכי החירות וחופש הפרט. הקריאות לשינוי מהותי במודל זה באות על רקע הירידה המתמשכת בשיעור הגברים חייבי הגיוס המתגייסים בפועל לצה"ל (69% בלבד בשנת 2019).

מיהם הגורמים הפוליטיים והחברתיים-כלכליים המאתגרים באופן פעיל את מודל הגיוס הקיים; מהן ההנמקות והעמדות של המתנגדים למודל גיוס החובה; מהו יחסו של הציבור הישראלי לגווניו למודל הגיוס הרצוי? שאלות אלו ואחרות עומדות במרכז הדיון של מחקר זה. ממצאי המחקר מלמדים על תביעה הולכת וגוברת מצד קבוצות שוליים אזרחיות וחברתיות לקבל הכרעה לביטול הדרגתי של מודל שירות החובה בישראל. תביעות אלו הולכות ומתקרבות למרכז הפוליטי והחברתי ההגמוני, שמידת תמיכתו במודל השירות עדיין גבוהה.

לנוכח סימני השאלה הברורים שמציבות קבוצות גדולות בחברה הישראלית בכל הנוגע למודל שירות החובה, נראה שיהיה קשה להוסיף ולשמור על הלגיטימיות של מודל זה. לפיכך עולות השאלות אם וכיצד ייערכו הצבא והגורמים הפוליטיים לשינויים הערכיים, החברתיים והתרבותיים בחברה הישראלית וביחסה לצה"ל ולשירות החובה.

ד"ר אסף מלחי הוא חוקר בתוכנית "חרדים בישראל" ובמרכז לביטחון לאומי ודמוקרטיה במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. תחומי מומחיותו כוללים מדיניות ציבורית לשילוב חרדים בתעסוקה, בצבא ובאקדמיה; יחסי צבא-חברה והתמורות בדעת הקהל בכל הנוגע למודל הגיוס לצה"ל; ושילובן של פריפריות חברתיות בשירות הצבאי בישראל.

